

RUŽICA STOJANOVIĆ
NEBOJŠA MACANOVIĆ



NASILJE PUTEM INTERNETA

cyberbullying

RUŽICA STOJANOVIĆ
NEBOJŠA MACANOVIĆ

NASILJE PUTEM INTERNETA - CYBERBULLYING

Banja Luka, 2022. godine



Izdavač: Centar modernih znanja, Banja Luka

Za izdavača: Prof. dr. Miroslav Bobrek

Autori:

Ružica Stojanović, MA

prof.dr Nebojša Macanović

Recenzenti:

Prof. dr. Branka Kovačević, Filozofski fakultet Pale

Prof. dr. Lejla Kafedžić, Filozofski fakultet u Sarajevu

Doc.dr Tatjana Marić, Prirodno - matematički fakultet Banja Luka

Lektor: Nina Kujača

Dizajn i tehnička priprema: Sanda Arsenić

Štampa: Markos

Za štampariju: Igor Jakovljević

Tiraž: 100

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	09
UVOD... ..	11
1. TEORIJSKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA.....	17
1.1. Osnovni pojmovi i terminologija.....	17
1.1.1. Nasilje.....	17
1.1.2. Sajberbuling (cyberbullying).....	22
1.1.3. Društvene mreže.....	25
1.1.4. Škola.....	32
1.2. Normativno-pravno određenje nasilja	34
1.2.1. Međunarodna pravna zaštita od nasilja.....	35
1.2.2. Zakonske odredbe prema nasilju u Bosni i Hercegovini.....	38
1.3. Vršnjačko nasilje u školi.....	41
1.3.1. Oblici vršnjačkog nasilja.....	44
1.3.2. Uzroci vršnjačkog nasilja.....	48
1.3.3. Učesnici u vršnjačkom nasilju.....	50
1.4. Prisutnost sajberbulinga u školi.....	52
1.4.1. Karakteristike sajberbulinga.....	54
1.4.2. Vrste sajberbulinga	62

1.4.3. Posljedice sajberbulinga	69
1.4.4. Sajberbuling kroz prizmu medija.....	72
1.4.5. Pregled tangentnih istraživanja.....	86
2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	93
2.1. Predmet istraživanja.....	93
2.2. Cilj istraživanja	94
2.3. Zadaci istraživanja	95
2.4. Hipoteze istraživanja	96
2.5. Varijable istraživanja	97
2.6. Metode i tehnike istraživanja.....	97
2.7. Populacija i uzorak istraživanja.....	100
2.8. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	100
3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA.....	103
3.1. Obrazovne i demografske karakteristike ispitanika	103
3.2. Svrha upotrebe interneta i vrijeme koje učenici provode koristeći internet	105
3.3. Identifikovanje prisutnosti sajberbulinga, oblika i načina vršenja sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča.....	108
3.3.1. Prisutnost sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča	108
3.3.2. Oblici i načini vršenja sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča	109
3.4. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u odnosu na pol	110
3.5. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u odnosu na razred koji pohađaju učenici	113
3.6. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u odnosu na školski uspjeh.....	115

3.7. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u odnosu na mjesto prebivališta.....	118
3.8. Učenici kao žrtve sajberbulinga i zlostavljači	121
3.9. Uzroci pojave sajberbulinga kod učenika srednjih škola u opštini Modriča	124
3.10. Posljedice koje ostavlja sajberbuling na žrtvu i nasilnika	125
3.11. Programi prevencije i suzbijanja sajberbulinga među učenicima srednjih škola u opštini Modriča.....	127
3.12. Učenici – svjedoci sajberbulinga	129
3.13. Uticaj sajberbulinga na ponašanje učenika.....	131
3.14. Prisutnost adekvatne zaštite i pomoći u slučaju pojave sajberbulinga	132
4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	137
SAŽETAK	143
SUMMARY	145
ZUSAMMENFASSUNG.....	147
LITERATURA.....	149
PRILOZI	167

PREDGOVOR

Sve veći broj djece i mladih je izložen vršnjačkom nasilju putem interneta, ali i pored toga zabrinjava činjenica da i dalje ono nije prepoznato kao ozbiljan problem u društvu. Jedan od razloga zbog kojih ovaj trend nije zabrinjavajući leži u činjenici da se on događa u virtualnom svijetu, te da nije prisutan u „stvarnom djetetovom okruženju“, kao i ubjeđenju da se to dešava uvijek nekom drugom, a ne da se može desiti i nama. Nažalost, ovaj problem je itekako prisutan u djetetovom životu i utiče na sva područja djetetovog razvoja, ali i na formiranje njegove ličnosti i socijalizacije uopšte. Drugi razlog je i nedovoljna informatička pismenost roditelja koji često ne znaju na koji način kontrolisati djecu dok su na internetu, kao ni prepoznati indikatore koji ukazuju da se nešto dešava sa djetetom koje je žrtva nasilja putem interneta.

Prije razvoja modernih tehnologija vršnjačko nasilje se događalo na igralištima, u parkovima, na hodnicima škole, na ulici i bilo ga je moguće puno lakše opaziti i na njega reagovati. Danas se sve događa u „virtualnom svijetu“, ali to ne umanjuje ozbiljnost ovog problema. Dijete ili mlada osoba i dalje mogu biti izloženi različitim oblicima nasilja, i dalje u tome mogu učestvovati i druga djeca koja možda neće preuzeti ulogu zlostavljača, ali neće ni spriječiti nasilje, ali ono što posebno zabrinjava je činjenica da dijete od ovog nasilja ne može pobjeći i ono nikad ne prestaje. Dijete svakodnevno „nosi svog zlostavljača u sebi“ zbog čega je vršnjačko nasilje putem interneta posebno zabrinjavajuće i teško se prepoznaje. Posljedice nasilja preko interneta katkad mogu biti i ozbiljnije od onih prouzrokovanim međuvršnjačkim nasiljem u stvarnim situacijama, jer publika

može biti puno veća, a zbog anonimnosti počinitelji mogu biti okrutniji i nasilniji nego što bi bilo u stvarnom svijetu. Danas svako u svakoj prilici i vremenskom okruženju može biti zlostavljač na nekoj od društvenih mreža, ali i žrtva takvog nasilja. Upravo ova problematika nas je i podstakla da napišemo knjigu koja će dati jednu objektivnu sliku zašto i zbog čega se dešava nasilje putem interneta i koje su posljedice ove pojave.

Ova naučna monografija, kao i samo istraživanje u okviru nje, je pokazatelj da je nasilje putem interneta jako raširena pojava i u našem društvu. To je pojava koja traži efikasne preventivne mjere koje nažalost naše društvo i obrazovni sistem još nisu prepoznali kao ozbiljnu opasnost po djecu i mlade u XXI vijeku.

Knjiga je namjenjena učenicima, nastavnicima i roditeljima, ali i stručnjacima raznih profila koji se bave problemom nasilja. Posebno se zahvaljujemo recenzentima na znanju, trudu i vremenu koji su uložili da bi naša profesionalna znanja i iskustva doprijetla do vas. Ova monografija je ujedno i životna priča mnogih porodica čija su djeca bila žrtve sajberbulinga. Želja nam je da mnogi izvuku pouku iz iste i da svojoj djeci posvete mnogo više pažnje i ljubavi, jer takav odnos povjerenja je i najbolji protektivni faktor za sve devijacije koje nas svakodnevno okružuju.

U Banja Luci, maj 2022. godine

Autori

UVOD

Migracija mnogih aspekata ljudskog života i rada u online sferi postala je sastavni dio svakodnevnog života i teško je zamisliti funkcionisanje bilo kojeg aspekta života bez interneta i prostora u kojem se odvija većina ljudskih interakcija. Jedna tako velika i značajna nova forma stvorila je veliki broj manjih, te usloвила transformaciju stvari i pojava iz fizičkog svijeta u potpuno nove digitalne forme. Isto se dogodilo i sa nasiljem, kao pojavom, obrascem ponašanja i dijelom ljudske prirode od samih početaka civilizacije, koje je dobilo svoj novi oblik pod nazivom elektronsko ili digitalno nasilje. Ne mora nužno biti online, ali je nužno vezan za digitalne uređaje. Online i offline digitalni prostori predstavljaju samo novo polje u kojem se vrše nasilje i zločini, ali je virtuelna karakteristika ovih prostora samo dodatna specifičnost, jer se njihove posljedice osjećaju u fizičkom, stvarnom svijetu, i u tom smislu, granica između virtuelnog i stvarnog je nevidljiva (Bjelajac, Filipović, 2021a).

Tehnološki razvoj modernog društva doveo je do umnožavanja prostora u kojem se odvijaju društveni život i društvene interakcije. Ako kažemo da je tehnološki razvoj donio novi prostor za društvene interakcije, značajno bismo umanjili realno stanje, jer se ne radi o novom prostoru, već o nesagledivom broju novih prostora, koji se mogu svrstati u internetske prostore, ali kako je internet samo sredstvo kojim se pristupa ovim prostorima, takva tvrdnja nije dovoljno precizna. Može se reći da je moderno društvo zapravo društvo bezbrojnih osvjetljenih ekrana. Ovi ekrani nisu samo dvodimenzionalni prikaz tradicionalnih medijskih sadržaja, naprotiv – oni su sredstva kojima se postiže najveća međupovezanost ljudi i sadržaja. Digitalizacija je donijela neviđene promjene, i to ne samo u tehnološkom smislu. Digitalna

revolucija je obuhvatila sve segmente društva i promijenila način na koji ljudska bića funkcionišu čak i na dnevnoj bazi, od socijalizacije pa do biznisa (Bjelajac i Filipović, 2021b). Naravno, kako je veći dio njegovog života migrirao u online digitalne prostore, podrazumijeva se da su i nasilje i kriminal, kao neodvojivi dio ljudske prirode i ponašanja, migrirali, te su tom migracijom dobili novi oblik i karakteristike, zadržavajući većinu njihovih fizičkih karakteristika. Ali upravo ti novi oblici i karakteristike predstavljaju veliki izazov, kako u teorijskom tako i u praktičnom smislu. Rijetka stvar u kojoj nema razlike između fizičkog i digitalnog, kada govorimo o nasilju i kriminalu, su posljedice, koje su iste bez obzira na prostor i način na koji se nasilje vrši. „Internet je donio brojne prednosti: zabavu, informacije, mogućnost da pretražujemo, saradujemo, razmjenjujemo... Ne samo djeci, već i nama starijima. Broj korisnika iz godine u godinu raste, sadržaji na internetu sve su bogatiji i raznolikiji, raste broj novih stranica o različitim temama, a razvijaju se i nove mogućnosti komunikacije među korisnicima. Nažalost, češće nego u svakodnevnom životu, na internetu djeca lako mogu biti izložena različitim oblicima nasilja ili svjedočiti nasilju koje se nekom drugom dešava. Ponekad i sami mogu nekoga povrijediti, a da možda uopšte nisu svjesni da to rade. U slučajevima elektronskog nasilja teže je reagovati i intervenisati, jer internet omogućava više anonimnosti, kao i veliki publicitet. Kao rezultat toga, nasilje se može desiti u bilo koje vrijeme i na svakom mjestu, velikom broju djece i pred neograničenom publikom. Uticaj na dijete može biti jednako poguban, a često i pogubniji nego u situacijama nasilja van interneta“ (Rakočević, 2019:5).

Svjedoci smo da živimo u svijetu u kojem postoji intenzivan razvoj informaciono-komunikacijskih tehnologija, a svakom pojedincu je omogućeno da brzo i jednostavno pristupi internetu, računarima, mobilnim telefonima i društvenim mrežama. Internet je danas postao sve dostupniji i nudi sve više usluga koje koristi sve više ljudi, odnosno i mladi i stariji (Karamazan, 2016). Upotreba interneta je značajno uticala na razvoj mladih ljudi. Odnosno, razvoj socijalnih mreža na internetu, kao novog oblika komunikacije, značajno utiče na razvoj ličnosti djece i mladih (Dimitrijević, 2018).

Sastavni dio naše svakodnevice predstavljaju digitalni mediji i uređaji. Nove generacije danas odrastaju uz digitalne medije i tehnologije. Djeca uz medije provode veći dio svog vremena, a kroz različite medijske sadržaje usvajaju nova znanja, vrijednosti, mišljenja i obrasce ponašanja (Osmančević, 2016). Djeca i mladi su u svakom trenutku okružena informaciono-komunikacijskim

tehnologijama i veoma rano počinju da ih koriste. Postoji ogroman potencijal i dobrobit modernih tehnologija, ali pod uslovom da se koriste pametno, savjesno i umjereno (Macanović, Bobrek Macanović, 2021).

Međutim, postoje i negativne strane razvoja sredstava komunikacije, a to je pojava sajber nasilja ili sajberbulinga. Sajberbuling predstavlja svaku komunikacijsku aktivnost računarskom tehnologijom, a koja je štetna i za pojedinca i za opšte dobro. Internet nasilje nad djecom obuhvata situacije kada je dijete izloženo napadu nekog drugog djeteta, adolescenta ili grupe djece ili odrasle osobe, putem interneta ili mobilnog telefona (Ramić, 2021). Najčešća pojava sajberbulinga jeste putem društvenih mreža, iz razloga što su društvene mreže najrasprostranjeniji fenomen današnjice. Društvene mreže su veoma pogodne za vršenje nasilja, jer omogućavaju korisnicima da negativno komentarišu i vrijeđaju druge i da se takve negativne informacije šire velikom brzinom. Ovaj oblik nasilja najčešće pogađa najranjiviji dio svakog društva, a to su djeca i mladi, jer su upravo oni najčešći korisnici interneta i društvenih mreža. Jedna od najpopularnijih društvenih mreža među mladima, ali i među odraslim osobama jeste *Facebook*, čime se otvara i mogućnost širenja nasilja na istoj. Nasilje na internetu se ispoljava kroz prijetnje, vrijeđanje, omalovažavanje, ponižavanje i diskreditaciju, te putem drugih oblika nanošenja štete korisnicima interneta (Miladinović, Petrović, 2013). Takođe, sajberbuling je prisutan i na drugim društvenim mrežama koje su dostupne mladim osobama, a to su *Instagram*, *Twitter*, *Skype*, *TikTok*, *Youtube* i druge. Pored korištenja društvenih mreža, pogodno tlo za širenje nasilja jeste i upotreba pametnih telefona. Svjedoci smo da u današnje vrijeme skoro cijela populacija mladih posjeduje i koristi pametne telefone. Putem pametnih telefona moguće je slati instant poruke i multimedijalne sadržaje, SMS poruke i upućivati pozive, što se lako može koristiti i u svrhu širenja nasilja, odnosno prosljeđivanja nasilnih sadržaja kojim bi se žrtva ponizila, omalovažavala i zlostavljala.

Virtualni svijet nasilnicima omogućava anonimnost, dominaciju, hrabrost, osjećaj sigurnosti i moći, nasilje se brzo širi, a žrtvu se izlaže širokoj publici u kratkom vremenu. Uključivanjem u virtualni svijet djeca i mladi žrtve nasilja uvijek ponovo doživljavaju nasilje, te se osjećaju bespomoćno i depresivno, jer ne mogu u potpunosti uticati na nasilni sadržaj.

Naučna monografija „Nasilje putem interneta – cyberbullying“ daje jednu percepciju novog i sve izraženijeg vida nasilja među mladima. Nasilje putem interneta je sve veći problem među mladim, ali i starijom populacijom. U ovoj

naučnoj monografiji pored teorijskog koncepta, u kojem smo predstavili kako i zbog čega dolazi do sajberbulinga, prikazali smo i zanimljivo istraživanje koje potvrđuju naše pretpostavke o sve većoj prisutnosti digitalnog nasilja i u Bosni i Hercegovini. U našem istraživanju bazirali smo se na učenike i školu kao mjesto gdje se često identifikuju ovi problemi kod mladih. Predmet istraživanja obuhvata identifikovanje prisutnosti i oblika sajberbulinga kod učenika srednjih škola u opštini Modriča, kao i istraživanje povezanosti između načina vršenja sajberbulinga i obrazovnih i demografskih karakteristika učenika koji su učestvovali u ovom istraživanju.

Ova naučna monografija sastoji se iz četiri poglavlja. U uvodnom dijelu knjige ukazali smo na intenzivan razvoj informaciono-komunikacione tehnologije u društvu, te pozitivne i negativne strane razvoja interneta i novih tehnologija. Takođe, ukazali smo na problem sajberbulinga (cyberbullying), kao novog oblika nasilja koje je u ekspanziji posljednjih godina.

U prvom poglavlju definisali smo osnovne pojmove koji su relevantni predmetu ovog istraživanja, a to su: nasilje, sajberbuling, društvene mreže i škola. Pojmu nasilja smo pristupili i sa normativno-pravnog stanovišta, kako na međunarodnom, tako i na nivou države Bosne i Hercegovine. Takođe, teorijski smo pristupili problemu vršnjačkog nasilja u školi, odnosno definisali smo pojam i uzroke koji dovode do pojave ovog problema, te smo nastojali objasniti koji oblici manifestovanja vršnjačkog nasilja postoje i opisali karakteristike svih učesnika u aktu nasilja, odnosno žrtava, nasilnika i posmatrača. U ovom poglavlju objasnili smo pojam i karakteristike sajberbulinga, te prikazali koji oblici manifestovanja ovog problema postoje u praksi, kao i moguće posljedice koje ovaj oblik nasilja ostavlja na žrtvi nasilja.

U drugom poglavlju prikazan je metodološki okvir istraživanja. Odnosno, u ovom dijelu rada odredili smo predmet istraživanja, kroz teorijsko i operacionalno određenje predmeta istraživanja. Na osnovu predmeta istraživanja, definisali smo osnovni cilj istraživanja i zadatke istraživanja. Osnovni cilj ovog istraživanja jeste da utvrdimo koliko je sajberbuling prisutan među učenicima srednjih škola u opštini Modriča i kakve su njegove karakteristike, koji su oblici najprisutniji, te kakve posljedice ostavlja i koji su to uzroci koji dovode do pojave ovog oblika vršnjačkog nasilja. Pored toga, glavni cilj istraživanja obuhvata i utvrđivanje da li postoji program prevencije i suzbijanja sajberbulinga među učenicima. U skladu sa definisanim ciljem istraživanja odredili smo generalnu hipotezu i posebne hipoteze istraživanja. Takođe, predstavili smo opšte i osnovne naučne metode i tehnike

koje smo koristili u procesu istraživanja, te smo opisali u čemu se ogleda naučna, društvena i aplikativna opravdanost ovog istraživanja.

U trećem poglavlju ove naučne monografije analizirali smo dobijene rezultate istraživanja, koje smo dobili kroz anketiranje učenika u srednjim školama u opštini Modriča. Zatim smo kroz diskusiju i analizu interpretirali sve rezultate istraživanja i uporedili ih sa ranijim istraživanjem. U posljednjem, odnosno četvrtom poglavlju smo kroz zaključno razmatranje ukazali na potrebu svih institucija, pa i samog društva u cjelini da se problemu sajberbulinga mora ukazati više pažnje, a posebno preventivnim programima u školama.

Ova naučna monografija daje jasne smjernice, ali i dobru naučnu bazu za dalji razvoj akcionih istraživanja koja će se baviti ovim problemom, posebno razvojem preventivnih programa i efikasne strategije u borbi protiv sajberbulinga na nivou države.

1. TEORIJSKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA

U prvom poglavlju ove naučne monografije predstavili smo osnovne pojmove koji čine okosnicu razmatranja i rasprave problema nasilja na internetu u savremenom društvu.

1.1. Osnovni pojmovi i terminologija

U ovom dijelu knjige definisaćemo glavne pojmove koji su relevantni za predmet istraživanja. Kategorijalno-pojmovni sistem, koji je relevantan za predmet istraživanja u ovom radu čine sljedeći pojmovi: nasilje, sajberbuling, društvene mreže i škola.

1.1.1. Nasilje

Elektronsko nasilje ima svoj ontološki korijen i porijeklo u nasilju tako da se elektronsko nasilje po svom biću malo ili nimalo razlikuje od opšteg nasilja kao nužnog bitnog obilježja pripadnika ljudske vrste. Prisustvo različitih vrsta nasilja otežava identifikovanje njegovih opštih karakteristika, ali su sve šanse da je nasilje manifestacija same strukture bića (Denisov, 2008).

U filozofskim tumačenjima prirode ljudskog nasilja, kako ih predstavljaju Platon (2013) i kasnije, između ostalih, Hume (1896), Hobbes (2004) i Russell (1949), nasilje je često i jedino sredstvo pomoću kojeg čovjek može ispuniti svoje želje. Ono može biti od vitalnog značaja za život i opstanak pojedinca, porodice, grupe, pa čak i države. Ove želje i nastojanje čovjeka da ih ostvari predstavljaju primarni pokretač nasilja, koje u tom kontekstu nikako nije zlo.

U Levijatanu (1651) Hobs tvrdi da je ljudska ličnost ontološki predodređena da djeluje po prirodnom zakonu, odnosno prema slobodi koja je data svakom čovjeku rođenjem i postojanjem na Zemlji. Ova sloboda koju priroda daje čovjeku čini da svaki čovjek ima pravo da donosi vlastite odluke o tome kako iskoristiti vlastitu moć da očuva svoju prirodu i svoj život, te stoga čovjek ima slobodu da radi što god misli da je najprikladnije sredstvo da to učini (Hobbes, 2004: 72–93). Hobbes tvrdi da su svi ljudi u tome jednaki i da svi podjednako vjeruju u sebe, pa njihov jednak status podstiče jednakost u njihovim umovima da ostvare svoje želje. Rezultat je da tamo gdje dvoje ili više ljudi žele ono što ne mogu svi imati u isto vrijeme, oni nužno postaju neprijatelji i nužno vrše nasilje. Ova poenta je jasno izražena u citatu da je “stanje čovjeka uvjet rata svakoga protiv svakoga, tako da svako vlada svojim razumom i može koristiti sve što želi da mu pomogne da spasi svoj život od neprijatelja” (Hobbes, 2004: 90).

Nasilje kao društvenu pojavu možemo tumačiti na različite načine, te zbog toga postoje brojna teorijska shvatanja i definicije nasilja. Veoma je rašireno u društvu i prisutno je u svim sferama društva gdje ljudi nastoje dominirati nad drugima (Žilić, Janković, 2016). Nasilje je prisutno u školi, porodici, u skupštini, u sportu, literaturi, filmovima, štampi, televiziji, kompjuterskim igricama, među nacijama i državama (Janković, 2018). Postoje brojni sinonimi koji se koriste za pojam nasilja, kao što su agresija, zloupotreba sile, neprilagođeno ponašanje, nasilno ponašanje itd. Pod pojmom nasilje ne možemo samo smatrati prostu upotrebu sile, nego i oblik i vrstu ljudske djelatnosti u kojoj se direktno ili indirektno koristi sila (Strika, 2018).

Svjetska zdravstvena organizacija (2002) nasilje definiše kao namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema sebi, drugoj osobi ili grupi osoba, kao i cijeloj zajednici, što može dovesti do ozljeda, psiholoških posljedica, smrti, nerazvijenosti ili deprivacije. Ova definicija uključuje i samu namjeru da se počini djelo, bez obzira na ishod koji ono stvara. Međutim, generalno, sve što dovodi do povrede ili povrede može se opisati kao nasilje iako nije planirano kao čin nasilja.

U suštini bića nasilja postoje dva čvrsto ukorijenjena fenomena – namjera da se počini nasilje i primarno zlo u čovjeku kao „spiritus movens“ nasilja, „noumen“ koji uvijek znači bol za žrtvu nasilja.

Nasilje je specifičan oblik odnosa čija je upotreba povezana sa „upotrebom sile“, „nanošenjem fizičke, duhovne i imovinske štete“, „povredom nećijih interesa i prava“, „suzbijanjem slobodne volje“. Nasilje ili prijetnja njegovom upotrebom tjera ljude da se ponašaju neprimjereno njihovim željama, ometa „somatsko i duhovno ostvarenje ljudskih potencijala“ (Denisov, 2008). Autorka Valentina Smolović nasilje ili zlostavljanje definiše kao „svaku radnju učinjenu namjerno, protiv volje osobe, a koja je ugrožava psihički, fizički, seksualno, ekonomski i slično“ (Smolović, 2018: 361).

Svjetska zdravstvena organizacija (2002) nasilje dijeli u tri velike grupe, a to su:

1. **Nasilje prema samome sebi** koje obuhvata čin samopovređivanja i suicidalno ponašanje. Suicidalno ponašanje obuhvata „suicidne misli, pokušaj samoubistva i već izvršena samoubistva, dok samopovređivanje, sa druge strane, uključuje djelo nanošenja povreda samom sebi“ (Smolović, 2018: 361).
2. **Međuljudsko nasilje** koje obuhvata nasilje u porodici i nasilje u zajednici. Nasilje u porodici možemo podijeliti na nasilje nad djecom, nasilje nad partnerom i nasilje nad starijim osobama.
3. **Kolektivno nasilje** predstavlja organizovano nasilje jedne grupe ljudi koje je usmjereno ka drugoj grupi kako bi se postigli određeni politički, ekonomski ili socijalni ciljevi.

Prema autorkama Milašin, Vranić i Buljubašić Kuzmanović nasilje se može tumačiti i kao „stanje koje su emocionalnom, akcijskom i motivacijskom smislu izražava u prvom redu kao nagon, zatim kao neprijateljstvo, ljutnja, srdžba i napadanje na osobu. Karakteriše ga upotreba nekog oblika sile, čina ili propusta usmjerena direktno protiv neke osobe te se na taj način želi kontrolisati tu osobu upotrebom moći u različitim oblicima i intenzitetu“ (Milašin, Vranić, Buljubašić Kuzmanović, 2009: 118).

U društvu je česta pojava nasilja u porodici koje obuhvata mnoge oblike zlostavljačkog ponašanja. „Porodično nasilje uključuje mnoge oblike zlostavljačkog ponašanja i predstavlja obrazac prinudnog ponašanja čija je posljedica tjelesno zlostavljanje

ili prijetnja tjelesnim zlostavljanjem, ponavljajuće psihičko zlostavljanje, silovanje socijalna izolacija, lišavanje, zastrašivanje, ekonomsko ucjenjivanje i drugi oblici zlostavljanja“ (Ajduković, 2000, vidi u Luković, Petrović, 2018: 124). Pored nasilja između bračnih partnera, prisutno je nasilje i između partnera u izvanbračnim zajednicama. Takođe, česta je pojava nasilja u vezama mladih osoba (Žilić, Janković, 2016). „Svaki oblik nasilja težak je sam po sebi, ali nasilje nad djecom, nad nejakim i slabijim od sebe je posebno težak oblik nasilja i uvijek zaokuplja posebnu pažnju javnosti. Nasilje nad djecom vrše odrasli, ali i djeca, jedni prema drugima. Skala nehumanih odnosa prema djeci je raznovrsna. Ona obuhvata zapostavljanje, zanemarivanje, zlostavljanje zloupotrebu i na kraju nasilje“ (Smolović, 2018: 361). Nasilje nad djecom se najčešće dešava u porodičnom domu. Iz razloga što djeca poznaju svoje zlostavljače – roditelje, to im otežava da progovore, jer u isto vrijeme osjećaju ljubav prema svojim zlostavljačima, ali i strah prema njima, jer roditelji imaju moć nad svojom djecom (Kovačević, Perić, 2009, vidi u Đuričić, 2018: 624). „Pored toga što postoji nasilje nad djecom, postoji i nasilje koje vrše djeca. Vrlo često djeca koja se ponašaju nasilno nisu ni svjesna da je takvo ponašanje loše, da nanose bol drugima. Mogu biti podsticani na takvo ponašanje od strane prijatelja, mogu imitirati svoju braću i sestre, ali takođe mogu imitirati i osobe koje poštuju i kojima se dive iz njima znanog razloga. Gledanje čina nasilja na televiziji, u filmovima i na videoigricama može pridonijeti agresivnom ponašanju djece. Ponekad nasilničko ponašanje predstavlja obrazac ponašanja, jer dijete ne umije drugačije da se ponaša, odnosno ne zna za drugačiji, bolji način komunikacije sa vršnjacima“ (Smolović, 2018: 362).

Svjesni smo činjenice da mladi danas žive u svijetu krize i rizika koje oni nisu proizveli, već upravo oni postaju žrtve krize društva i rizika koje je proizveo svijet odraslih. Stanje u društvu se često reflektuje i na sistem vrijednosti kod mladih. Anomija društva stvara mnoge rizične faktore u kojima djeca i mladi odrastaju i formiraju svoju ličnost i sistem vrijednosti. Oni postaju rizična populacija sa brojnim rizičnim i kriminogenim obilježijima, a neki od njih se počinju i ponašati u skladu sa tim obilježijima (Macanović, 2021).

Jedna od posljedica disfunkcionalnosti i anomalije društva je i pojava vršnjačkog nasilja. Događaji koji ukazuju na vršnjačko nasilje sve su zastupljeniji kako u stupcima žute štampe, tako i senzacionalističkom predstavljanju od strane drugih medija (Macanović, 2013).

Prema funkciji Ivana Zečević (2010) nasilje dijeli na:

1. **Instrumentalno nasilje** kojim nasilnik želi nešto postići ili dobiti od druge osobe koju zlostavlja;
2. **Neprijateljsko nasilje** kojim nasilnik želi nanijeti strah, bol, štetu ili fizički povrijediti drugu osobu.

Autorke Milašin, Vranić, Buljubašić Kuzmanović (2009) navode i podjelu nasilja na:

1. **Direktno (neposredno) nasilje** koje je neposredno usmjereno na neku osobu ili predmet iz neposredne blizine napadača.
2. **Indirektno (simboličko) nasilje** koje ne obuhvata direktan fizički kontakt, već se izražava kroz ogovaranja, ruganja, omalovažavanje itd.
3. **Supstitucija (zamjena)** predstavlja prebacivanje agresije sa određenog cilja na neku osobu ili predmet, kako bi se napada rasteretio.

Postoje određene razlike u javljanju pojedinih oblika nasilja u odnosu na dob ili pol djece, pa je tako „fizičko i instrumentalno nasilje prisutnije u mlađoj dobi, a da se verbalno i neprijateljsko nasilje javljaju u školskoj dobi, pa nadalje. Što se polnih razlika tiče, one su dokazane i istraživanja pokazuju da su dječaci nasilniji u predškolskoj dobi i tokom osnovne škole. Postoji još jedna razlika što se dječaka i djevojčica tiče. Naime, kod dječaka je prisutnije fizičko nasilje, a kod djevojčica verbalno“ (Zečević, 2010:7).

Pri definisanju pojma nasilja postoje brojne razlike, pa samim tim i brojne definicije ovog problema. „Prema većini autora važan element nasilja predstavlja namjera da se nanese šteta, ali ovakav pristup stvara brojne teškoće, jer su namjere nedostupne drugima i nemoguće je o namjerama s pouzdanošću zaključivati, pa je prema tome teško i zaključivati o tome šta je nasilje, a šta nije. Određen problem predstavljaju različite kulturne, društvene i političke norme, jer različita društva istu pojavu svugdje ne definišu, ali i ne kvalifikuju jednako, odnosno ono što je u jednom društvu nasilje u drugom je normalna društvena pojava“ (Žilić, Janković, 2016: 82).

Nasilje među mladima je danas aktuelno pitanje u društvu koje je povezano i sa njihovim devijantnim obrazcima ponašanja koji su prepoznatljivi najčešće kod maloljetnih prestupnika. Put od djeteta do delinkventa je često nepredvidiv sa brojnim izazovima s kojima se adolescenti susreću u svome odrastanju, a nasilje je često jedan od indikatora koji oslikava njihov kriminalni put (Macanović, 2017).

1.1.2. Sajberbuling (cyberbullying)

Razvoj sredstava komunikacije donosi niz pozitivnih stvari u naše živote, odnosno olakšao nam je svakodnevni život, međusobnu komunikaciju, dostupnost informacija itd. (Macanović, 2020). „Razvoj tehnologije umnogome je olakšao život savremenog društva, ali je istovremeno doprinio i razvoju nove forme kriminala – cyber-kriminala. Na Internetu niko nije zaštićen od cyber-kriminala, niti od cyber-nasilja ili cyber-pornografije. I dok odrasli sami odgovaraju za svoju nepromišljenost posljedice po djecu mogu biti katastrofalne jer samo mali broj djece koristi Internet u cilju obrazovanja“ (Ružić, 2011: 155).

Kao i većina pojmova koji pripadaju sferi informaciono-komunikacionih tehnologija, digitalno nasilje je relativno nov fenomen koji posljednjih decenija postaje tema ozbiljnih naučnih rasprava. Postoji niz definicija digitalnog nasilja, a neke su opštije i uključuju sve oblike uznemiravanja korišćenjem digitalnih tehnologija, dok su druge fokusirane na specifične oblike digitalnog nasilja (Filipović i Vojnić, 2019). Ipak, najvažnije je obostrano nasilje u fizičkom svijetu i digitalno nasilje, da se posljedice osjećaju u fizičkom svijetu i prostoru u kojem se nasilje događa u jednom novom i drugačijem izazovu.

Sajberbuling (cyberbullying) predstavlja svaki vid vršnjačkog nasilja u sajber prostoru ili zamišljenom svijetu. Za sajber nasilje je karakteristično da osoba može stalno doživljavati neprijatnosti, u svojoj kući, u kafiću, u školi, a to može trajati i 24 časa dnevno. Sajberbuling predstavlja relativno nov pojam i u svijetu, ali i kod nas i u stalnom je porastu (Macanović, 2020).

Sajber nasilje je veoma širok pojam, a može se odnositi na sva ponašanja na internetu koja se čine sa ciljem da se napadne nečiji psihički, moralni, emocionalni ili socijalni integritet (Matijević, 2014).

Postoje brojne definicije nasilja putem interneta, poznatijeg kao „sajberbuling“, koje ga izdvajaju kao poseban oblik vršnjačkog nasilja. Sajberbuling predstavlja svaki komunikacijski čin putem sajber tehnologije, a koji je štetan za pojedinca, ali i za opšte dobro društvene zajednice (Vejnović, 2013).

Sajberbuling ili zlostavljanje na internetu je uznemiravanje, ismijavanje, zastrašivanje i emocionalno povređivanje jedne ili grupe osoba na društvenim mrežama. Ovo se najčešće ispoljava tako što se postavljaju neprimjerene i uvredljive poruke i fotografije na društvenim mrežama ili se šalju porukama. Vrlo se teško nositi sa

ovim vidom zlostavljanja, jer ga je skoro nemoguće kontrolisati i na ovaj način je pojedinca moguće zlostavljati 24/7. Nasilnici u virtuelnom svijetu često nemaju imena i lica koja možemo zapamtiti kako bismo ih mogli izbjeći, prijaviti nastavniku, roditeljima, koji bi kasnije porazgovarali sa njegovim ili njenim roditeljima (Pejović, 2020). „Internet nasilje je jedan od brojnih oblika međuvršnjačkog nasilja među djecom i mladima. Prilikom provođenja ovog oblika nasilja identitet počinitelja u većini slučajeva ostaje skriven, a žrtva se od nasilja ne može odbraniti fizičkim udaljavanjem, već samo udaljavanjem od onih oblika participacije na Internetu koji za nju predstavljaju rizik potencijalne viktimizacije“ (Hrenar, Bedić, Mudrovčić, Josić, 2014: 36).

Sajber nasilje se pojavljuje u obliku prijetnji, maltretiranja, zbunjivanja, ponižavanja i drugih oblika uznemiravanja djeteta, tinejdžera ili pred-tinejdžera od strane drugog djeteta koje se koristi internetom, interaktivnim i digitalnim tehnologijama ili mobilnim telefonom (Gavrilović, Šućur-Janjetović, 2014).

Mjesto na kojem se najčešće pojavljuje sajberbuling jesu društvene mreže. Svako surfanje internetom može završiti napadom osoba s lošim namjerama, s toga je veoma važno da budemo na oprezu, a posebno se to odnosi na djecu i mlade (Varga, Šimović, Milković, 2012).

U većini slučajeva sajberbulinga identitet nasilnika ostaje skriven. A, žrtva nasilja se ne može odbraniti fizičkim udaljavanjem, nego samo udaljavanjem od onih oblika participacije na internetu koji mogu predstavljati rizik potencijalne viktimizacije (Hrenar, Bedić, Mudrovčić, Josić, 2014).

Autorke Vejmelka i Majdak (2014) dijele štetne aktivnosti putem savremenih tehnologija, a prema participativnosti djeteta u internet nasilju, na:

1. Štetni sadržaji kod kojih je osoba pasivni primalac (npr. pornografski sadržaji);
2. Štetni kontakti kod kojih je određena osoba izabrana ciljano kako bi postala žrtva internet nasilja (npr. krađa lozinke i hakovanje profila);
3. Šteta u kojoj dijete svojim aktivnostima pokreće i vrši sajber nasilje prema drugim osobama (npr. slanje uznemirujućih i zlonamjernih SMS poruka).

Postoje mnogobrojni oblici i načini vršenja sajber nasilja. Autorke Hodak Kodžoman, Velki i Cakić navode da se sajberbuling „Provodi različitim elektroničkim medijima:

e-poštom, SMS-om, ICQ-om, društvenim mrežama, forumima i sl. Važna je karakteristika u tome što nasilnik (napadač) ostaje anoniman i može se skrivati iza privremenih adresa e-pošte, nadimaka ili iza nepoznatog broja mobilnog“ (Hodak Kodžoman, Velki, Cakić, 2013: 111). „Postoje dvije vrste nasilja preko interneta, direktno i indirektno. Direktno nasilje se događa kada osoba koja vrši nasilje: šalje uznemirujuće poruke telefonom, e-mailom ili na chatu; ukrade ili promijeni lozinku za e-mail ili nadimak na chatu; objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu, blogu ili internetskoj stranici; šalje uznemirujuće slike putem e-maila ili MMS poruka na mobilnom, postavlja internetske ankete o žrtvi, šalje viruse na e-mail ili mobilni telefon; šalje pornografiju i neželjenu poštu na e-mail ili mobilni telefon, lažno se predstavlja kao onaj nad kojim se vrši nasilje itd.“ (Zečević, 2010:12). Indirektno nasilje predstavlja nasilje koje se sprovodi preko neke treće osobe, odnosno napadač uznemirava žrtvu preko posrednika, koji u većini slučajeva nije ni svjestan da je uključen u čin sajber nasilja (Buljan-Flander, 2013a). „Jedan od popularnih oblika nasilja nad djecom, koji donosi moderno doba tehnologije je i nasilje putem mobilnih telefona. Ono uključuje bilo kakav oblik poruke zbog koje se dijete osjeća neugodno ili mu se tako prijeti – može biti tekstualna, videoporuka, fotografija, poziv – odnosno bilo kakva višestruko slana poruka kojoj je cilj uvrijediti, zaprijetiti, nanijeti bilo kakvu štetu djetetu, vlasniku mobilnog telefona“ (Zečević, 2010: 12).

Važno je naglasiti da korisnici interneta, društvenih mreža i mobilnih telefona treba da povedu računa o vlastitoj sigurnosti i mogućim rizicima koji postoje na ovom polju. „Veliku pažnju treba usmjeriti na sigurnost korištenja Interneta, i ne samo u tehničkom smislu korištenjem antivirusne zaštite nego i u ličnom. Posebno je potrebno obratiti pažnju na sigurnost ličnih podataka i rizike koji vrebaju od nepoznatih osoba sa zlim namjerama. Mlade osobe treba da budu svjesne da sve informacije koje stave na Internet, u sekundi postaju dostupne svima“ (Radat, Majdak, Vejmelka, Vuga, 2019: 9). Nažalost često se dešava da djeca iz neznanja kroz igrice i nedolične poruke putem mobilnih telefona ponize ili uvrede druge. U takvim situacijama važna je i blagovremena reakcija i pomoć roditelja ili starijih kako ne bi došlo do ponavljanja ovakvih postupaka koji mogu prerasti nesvjesno u elektronsko nasilje (Stojanović, 2022a).

Problemi prevencije sajber kriminala prvi put su razmatrani na Osmom kongresu Ujedinjenih nacija u Havani 1990. godine. Od tada UN aktivno razmatraju različite aspekte u vezi sa upotrebom kompjutera. 1992. godine OECD je

pripremio “Direktive o sigurnosti informacionih sistema”. Oni su naknadno revidirani i usvojeni 25. jula 2002. kao Preporuka Saveta OECD-a kao „Direktiva o bezbednosti informacionih sistema i mreža: Izgradnja bezbednosne kulture“ (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj, 2003).

1.1.3. Društvene mreže

Društvenu mrežu možemo definisati kao uslugu koja je zasnovana na webu, te koja daje mogućnost pojedincu da kreira vlastiti javni ili polu-javni profil u okviru ograničenog sistema, upravlja listom drugih korisnika sa kojima se želi povezati i stupiti u kontakt, te pristupi i uporedi svoju listu kontakata sa onima koje su napravili drugi korisnici unutar sistema (Grbavac, Grbavac, 2015). Autor Siniša Kušić navodi da „društvene mreže i društveno umrežavanje nisu novi koncepti, već u različitim oblicima postoje oduvijek. Društvene mreže i društveno umrežavanje predstavljaju jednostavan čin održavanja i/ili ojačavanja postojećeg kruga prijatelja i/ili poznanika preko već postojećih što podstiče formiranje mreže pojedinaca i stvaranje zajednica“ (Kušić, 2010: 103).

Karakteristike društvenih mreža jesu univerzalna sredstva komunikacije i zajednički interesi grupe ljudi na istoj. Na ovom mjestu u virtuelnom svijetu ljudi provode sve više vremena, pokušavajući svoj realan život predstaviti u imaginarnom svijetu (Đonđ-Perković, 2018). „Servisi za online društvene mreže omogućavaju pojedincu samoprezentaciju, stvaranje, gledanje i korištenje liste prijatelja, pisanje komentara na profilima svojih prijatelja, slanje privatnih poruka, dijeljenje slika, videa, kreiranje grupa i drugih multimedijalnih sadržaja te tako omogućuju da svaki korisnik aktivno sudjeluje u stvaranju sadržaja“ (Kušić, 2010: 105). Problem nastaje onda kada se počne razlikovati realni život korisnika i ono što on predstavlja na društvenim mrežama. Na društvenim mrežama ljudi lakše uspostavljaju komunikacije, stvaraju zamišljene veze i odnose sa drugima, razvijaju nerealan osjećaj pripadnosti, ali i snose manju odgovornost za ono što su rekli ili učinili (Đonđ-Perković, 2018). „Sudjelovanjem u online društvenim mrežama i društvenim umrežavanjem djeca i mladi „izgrađuju“ identitet (hibridni identitet) i započinju socijalizaciju koja uključuje čitanje profila drugih članova zajednice i komuniciranje sa njima. Djeci i mladima postaje rutina svakodnevno više puta provjeravati novosti svojih prijatelja, pregledavati njihove slike, preslušavati njihove omiljene pjesme ili dodavati nove prijatelje, odnosno ažurirati *Facebook* profil“ (Kušić, 2010: 105).

Mladima je danas virtuelni svijet prirodno okruženje u kome odrastaju, a često i mjesto gdje pronalaze svoje virtuelne prijatelje (Macanović, 2020).

Među najpoznatijim i najpopularnijim društvenim mrežama su *Facebook*, *Instagram*, *Twitter*, *YouTube*, *Blog*, *TikTok* itd. Društvene mreže omogućavaju djeci, mladima i odraslima da svoje misli i ideje, ali i mržnju prema drugima podijele široj javnosti (Ciboci, 2014). „Sklopanje prijateljstva sa mladim širom svijeta, učenje novih kultura i jezika mogu se izdvojiti kao dobre strane participacije u *Facebook*-u i drugim online društvenim mrežama, ali sa druge strane, postoje i brojni nedostaci koji postaju sve očitiji kako u kulturi druženja, odnosima, govoru, ponašanju i zaštiti privatnosti“ (Kušić, 2010: 106).

U narednom dijelu ćemo predstaviti sedam najpopularnijih društvenih mreža u svijetu (<https://www.arbona.hr/ostalo/cesta-pitanja/drustveni-marketing-402/koje-su-najpopularnije-drustvene-mreze/550>):

Facebook - ova društvena mreža, osnovana 2004. godine najveća je i najpopularnija među korisnicima. Prema istraživanjima, koristi je više od 2.23 milijarde korisnika na mjesečnoj razini, a također nalazi se i na vrhu popularnosti u rangu oglašavanja na društvenim mrežama od strane poslovnih korisnika.

YouTube - druga najposjećenija društvena mreža na svijetu. Mjesečno je koristi 1.9 milijardi korisnika, a riječ je kako već znate o najvećoj i najpopularnijoj video društvenoj mreži. Bazira se na video prikazima i najpopularnija je nakon Google pretraživača.

WhatsApp - na trećem mjestu kao najpopularnija aplikacija za dopisivanje. Koristi ga 1.5 milijarda korisnika u preko 180 zemalja svijeta. Prvotno je korištena isključivo za komunikaciju s prijateljima i rodbinom, a danas je poslovni subjekti koriste kako bi u posebno kreiranim grupama svojim najbitnijim partnerima, korisnicima prenijeli određene informacije.

Messenger - iako dio Facebooka (baš kao i WhatsApp), postao je dovoljno velik da se posmatra kao posebna društvena mreža, koristi ga 1.3 milijarde korisnika. Od 2011. Facebook unaprjeđuje Messenger pa se tako danas tamo oglašavaju gotovo svi, a moguće je korištenje robota za chat, slanje obavijesti i ostalo.

WeChat - u početku aplikacija za dopisivanje kao WhatsApp i Messenger, a danas platforma sama za sebe. Osim za dopisivanje i razgovor, korisnici WeChat sada

moгу koristiti i za online kupovinu, offline plaćanja, prijenos novca, naručivanje taxija i slično. Vjerojatno vam nije poznata jer se koristi uglavnom u Kini i dijelovima Azije, a broji 1.06 milijardi jedinstvenih mjesečnih korisnika.

Instagram – ono što je specifično jeste da video i fotografije na ovoj društvenoj mreži mjesečno postavlja milijardu korisnika. Jedna je od najpopularnijih društvenih mreža koje koriste mladi.

Tik Tok - je jedna od najpopularnijih aplikacija na svijetu danas, a dolazi nam iz Kine. Postala je mega popularna brzinom svjetlosti, vjerojatno primarno zbog vrste sadržaja koji nudi, a to je da ljudi iz cijelog svijeta objavljuju kratke videoe različitih koncepata. U izvještaju o trendovima interneta za 2019. otkriveno je da su kineski korisnici interneta proveli više od 600 miliona sati dnevno gledajući kratke videozapise. Od 2021. godine upotreba TikToka nastavlja rasti, a aplikacija TikTok dominantna je sila u svijetu društvenih medija. Osim što mlađe generacije znaju što je Tik Tok, i starije generacije sve brže uče o tome što je Tik Tok jer njegova popularnost prelazi dobne barijere. Za razliku od Fejsbuka ili Instagrama, korisnik na TikToku ne mora da ima svoj profil, ako želi samo da gleda zanimljive snimke drugih korisnika. Ukoliko želi i sam da objavljuje, profil će mu biti potreban. Registracija je moguća putem e-mejla, broja mobilnog telefona ili postojećeg Gugl, Fejsbuk, Instagram ili Tviter naloga. Kada korisnik izabere kako će da se uloguje, od njega se traži da unese datum rođenja.

U slučaju da dete koje ima manje od 13 godina pokuša da se registruje, biće obavješteno da Tik Tok nije namenjen uzrastu mlađem od 13.

Kada se radi o podacima koji pokazuju kakve su navike korišćenja društvenih mreža djece i mladih u Bosni i Hercegovini, prema najnovijim podacima Agencije za statistiku BiH 76,1% ispitanika starosti od 16 do 24 godine internet koristi najčešće za posjete sljedećim društvenim mrežama: Fejsbuk, Instagram i Tviter (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2019).

Najnovije, sveobuhvatno istraživanje o medijskim navikama djece i stavovima roditelja u BiH, koje su u junu i julu 2020. sproveli UNICEF i Regulatorna agencija za komunikacije BiH, pokazuje da 95% djece uzrasta od 7 do 18 godina koristi Youtube, najčešće radi gledanja muzičkih spotova, smiješnih videa ili jutjuberu, a da 85% djece koristi barem jednu društvenu mrežu, stranicu ili aplikaciju za razmjenu poruka. Kada je u pitanju njihova glavna društvena mreža, to je Instagram za 37% djece uzrasta od 11 do 18 godina, a za mlađu djecu uzrasta od 7 do 10

godina to su Viber i Youtube (po 25%). Rezultati su takođe pokazali da je sve popularnija platforma za snimanje kratkih videa – TikTok (TikTok). Kada je u pitanju kreiranje sadržaja na internetu, 61% djece je reklo da mijenjaju ili uređuju fotografije, a 53% da snimaju video klipove. Istraživanje je takođe pokazalo da djeca prosječno tokom uobičajenog radnog dana provedu skoro tri sata pred ekranom, vikendom čak i 3.5 sata, a da 94% djece uzrasta od 7 do 18 godina svakodnevno koristi mobilni telefon/smartfon i da njegova svakodnevna upotreba raste sa uzrastom djece (UNICEF i RAK, 2020).

Istraživanje koje je sprovedeno u Bosni i Hercegovini četiri godine ranije, pokazalo je da 90,5% djece uzrasta od 9 do 17 godina ima profil na nekoj od društvenih mreža. Najpopularniji je Facebook na kojem profil ima 67,3% ispitanika, a onda Instagram na kojem profil ima 62,8% djece od ukupnog uzorka. Kada su u pitanju razlozi korišćenja interneta, prvi je dopisivanje sa prijateljima za 67% ispitanice djece, a zatim slijedi traženje zanimljivih sadržaja za 44% ispitanika i preuzimanje filmova i muzike za 36% ispitanika (Muratbegović, Vujović, 2016).

Iako u nekim ekonomski razvijenim zemljama svijeta broj korisnika pojedinih društvenih mreža stagnira ili opada, podaci pokazuju da npr. Facebook i dalje ima najveću svjetsku popularnost „na onim geografskim prostorima koji imaju relativno visok procenat internet korisnika i niži stepen ekonomskog razvoja“ (Дуроњић, 2017: 111).

Društvene mreže predstavljaju osnovu preko koje dolazi do internet nasilja, putem uvreda, prijetnji, hakovanja profila, uhođenja, širenja lažnih informacija, zlostavljanja itd. Konkretan primjer sajber nasilja na društvenim mrežama predstavljaju grupe koje se osnivaju protiv nekoga ili nečega, u koje se u velikom broju učlanjuju djeca i mladi. Oni veoma često ne razumiju značenje i poruku koju šalju te grupe, ali se učlanjuju zbog radoznalosti i povodljivosti, te nerijetko bez promišljanja preuzimaju i ponavljaju pročitana mišljenja i stavove. U ovakvim i sličnim grupama pojavljuju se komentari koji sadrže negativne izjave, neprimjerena upoređivanja, nedostatak empatije, šovinističke i nacističke parole itd. (Đonđ-Perković, 2018). Pored pojave sajber nasilja na društvenim mrežama, poznato je da su društvene mreže veoma značajne za pojavu novih oblika kompjuterskog kriminaliteta, jer postoje brojni oblici njihove zloupotrebe. Krivična djela i devijantna ponašanja koja se na njima pojavljuju mogu da imaju formu bilo kog tradicionalnog krivičnog djela (Vilić, 2013, vidi u Vilić, Žunić, 2018: 93). „Popularnost *Facebook*-a i uopšteno društvenih mreža te veliki broj djece

koji su korisnici istih dodatno su inspirisale cyber-kriminalce i „online-predatore“. Fenomeni krađe identiteta, lažnog predstavljanja, dostupnost ličnih podataka preko interneta, online bullyinga, cyber-nasilja, cyber-prikradanja predstavljaju negativne strane online društvenih mreža“ (Kušić, 2010: 107). Sve ovo upućuje na brojne opasnosti koje vrebaju na društvenim mrežama. S obzirom na raširenu upotrebu Facebook-a objasnićemo detaljnije ovu društvenu mrežu.

Facebook je najbrojnija društvena mreža na svijetu, sa više od milijardu korisnika. ”Kreirao ga je Mark Cukenberg u oktobru 2003. godine, tada student Harvarda, sa svrhom da omogući komunikaciju između studenata tog fakulteta. Kasnije je omogućeno korištenje svim fakultetima Ivy League, a tek od 2006. godine bilo ko sa e-mail adresom je mogao da koristi ovu mrežu. Već 2009. godine Facebook je postao mreža sa najvećim brojem korisnika i prevazišao, do tada najpopularniji, MySpace. Interesatna je činjenica da je grupa korisnika Facebook-a od 35 do 54 godine, prerasla grupu od 18 do 24 godine, što znači da je najveći broj korisnika u kategoriji koja ima vlastita primanja” (Safko, 2010: 447).

Profili su lične stranice pojedinaca i sadrže informacije o toj osobi, uključujući informacije o zaposlenju, obrazovanju, bračnom statusu, interesovanja i hobije. Sve ove informacije mogu da se koriste u svrhu targetiranja ciljnih grupa. ”Profili sadrže i fotografije, kao i veze prema fotografijama prijatelja. Mogućnost komunikacije je kroz javne ili privatne poruke. Profile treba da imaju stvarni ljudi, ali preduzeća ne, jer oni sadrže lične informacije. Brend ne može imati omiljnu knjigu ili film ”(Bobrek Macanović, 2018: 67).

Grupa je način za okupljanje ljudi oko neke fraze, ideje ili pojma. Ovaj alat takođe nije dobar za neke organizacije, jer, kada grupa pređe broj od 5000 članova, onaj ko ju je osnovao gubi pravo administriranja, odnosno uređivanja sadržaja. Dakle, njena svrha je komuniciranje unutar manjih grupa ljudi.

Stranica (Fan Page) ”je najkorisniji alat Facebook-a, koji omogućava organizacijama da komuniciraju sa svojim fanovima, odnosno, postojećim i potencijalnim korisnicima” (Bobrek Macanović, 2018: 68). Ovo je jedna od najvrijednijih karakteristika društvenih medija, u poređenju sa tradicionalnim medijima. Iako je broj fanova jedan od najvažnijih pokazatelja uspješnost stranice, treba imati u vidu da nije važno samo koliko ljudi je formalno fan, nego koliko ljudi gleda nove objave, komentariše i dijeli sadržaj. Suština stranice je održavati i razvijati interakciju sa korisnicima.

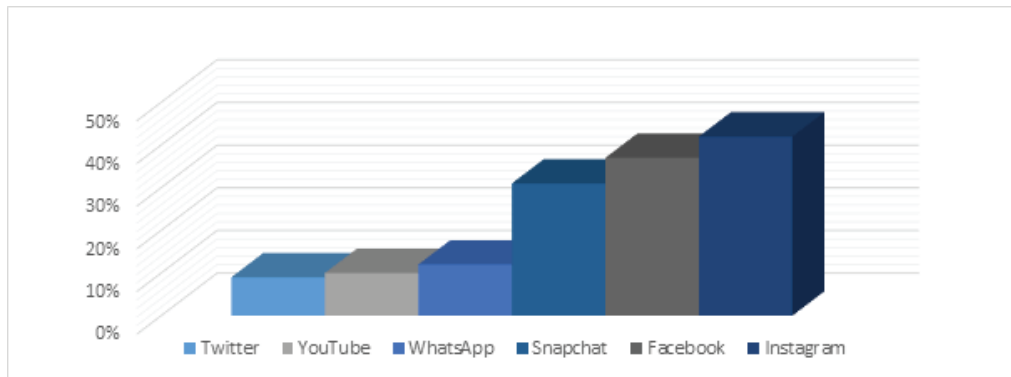
Događaj je alat Facebook-a koji omogućava korisniku da pozove sve prijatelje da posjete događaj, uz navođenje detalja kada i gdje se dešava konkretni događaj. Ovaj alat ima RSVP funkcionalnost, odnosno, ljudi mogu da potvrde dolazak ili otkazu dolazak, čime se okvirno procjenjuje posjećenost. Takođe, svi mogu da daju komentare (Safko, 2010).

Razgovor (**chat**) je forma direktne komunikacije sa korisnicima, koja može da se odigrava u realnom vremenu (trenutno), ili slanjem odgovora na upite korisnika putem direktnih poruka. Po pravilu, korisnici društvenih mreža očekuju brzu reakciju od druge osobe, tako da ne smije da se desi da se na odgovor čeka nekoliko dana, a komunikacija u svakom slučaju treba da bude profesionalna i ton prijatan, bez obzira na sadržaj poruka od korisnika (Bobrek Macanović, 2018).

Pored pozitivnih strana društvene mreže imaju i onu negativnu stranu, jer ih djeca i mladi često koriste za nasilje i postavljanje raznih neprikladnih sadržaja na internetu. „Društvene mreže omogućile su djeci i mladima da svoje misli, ali i mržnju i netrpeljivost prema drugima javno pokazuju. Samo na Facebooku, najpopularnijoj društvenoj mreži s više od milijardu korisnika, može se pronaći veliki broj grupa mržnje u kojima osobe, često upravo djeca i mladi, kritikuju i vrijeđaju svoje vršnjake, poznanike, učitelje ili slavne osobe. Jedan od prvih takvih slučajeva u Hrvatskoj, koji je privukao veliku pozornost javnosti, bio je slučaj zlostavljanja trinaestogodišnjeg dječaka iz Bjelovara 2010. godine. Osim što su ga tukli i ponižavali u razredu, njegove su kolegice iz razreda osnovale i grupu mržnje na Facebooku“ (Ciboci, 2014:17).

„Tri djevojčice osnovale su grupu ‘Svi koji MRZE (navodio se identitet dječaka) i hoće da ode iz OŠ...!!!!’ i objavile video zlostavljanja dječaka koji vrišti dok se ostatak razreda smije. ‘Evo... nasmijte se do suza’, poziva jedna od djevojčica. Grupi s oko 90 članova broj je naglo porastao nakon objave u medijima, a ‘zid’ grupe pun je osuđujućih komentara ljudi koji ne mogu vjerovati da je toliko mržnje u maloj djeci. Administratorica grupe je onima koji su izrazili neslaganje s takvim postupcima uzvratila: ‘Ti ne ideš s njim u razred pa ne znaš kak’ je glup i retardiran, zato šuti’.“ (Rosić-Zrinski, Jurasić, Vidović, Večernji list, 15.1.2010.)

Koliko se društvene mreže zloupotrebljavaju u svrhu sajberbulinga govore i podaci predstavljeni u narednom grafikonu.

Grafikon 1. Društvene mreže prema stopi sajberbulinga

Izvor: Broadband Search 2022.

Podaci koje smo prikazali potvrđuju ranija istraživanja, prema kojima su društvene mreže Instagram i Facebook najzastupljenije kod mladih, ali istovremeno i pogodna platforma za nasilje putem interneta ili sajberbuling. Takođe i Tik Tok jedna od društvenih mreža koja je poslednjih godina u ekspanziji ima pored svojih pozitivnih strana i naravno one negativne. Loša strana ove aplikacije je manjak cenzure koju druge društvene mreže imaju. Tik Tok je kroz svoj multimedijalni sadržaj rasadnik svih mogućih podkultura i ideologija, od kojih su neke štetne poput onih fašističkog karaktera i svih oblika diskriminacije. Uvredljiv sadržaj i komentare Tik Tok rijetko sankcioniše, a kada ih korisnik prijavi on biva shadowbannovan (njegov sadržaj prestaje da bude dostupan i vidljiv) na nekoliko dana, što je direktno kažnjavanje pojedinca na "tužakanje" štetnog sadržaja. Takođe, obzirom da je ova aplikacija popularna među djecom oni lako mogu postati meta odraslih pojedinaca sa nečasnim namjerama. Njihova dječija opuštenost može i da rezultira vršnjačkim nasiljem koji zbog manjka cenzure svijeta na ovoj društvenoj mreži (Zahović, 2021).

Današnje društvo obilježava činjenica da većina ljudi koristi savremenu tehnologiju, uz nju razmišlja, uči i igra igrice, komunicira, a uporedo sa tim sluša muziku, gleda filmove, pišu poruke itd. (Vidak, 2014). „Bitno je naglasiti da, kao i svaka druga tehnologija, odnosno medij, online društvene mreže i društveno umrežavanje, pa tako i *Facebook*, nisu ni dobri, ni loši po sebi. Dobrim ili lošim čine ih korisnici, u zavisnosti od publike“ (Kušić, 2010: 107).

Pored mladih koji koriste intezivno društvene mreže interesantno je prikazati podatke koliko iste koriste i njihovi nastavnici. Istraživanje autora Tatjane Marić i Draženka Jorgića koje je sprovedeno 2019. godine u Banja Luci na uzorku od 123 nastavnika iz tri osnovne škole i 60 nastavnika iz dvije srednje škole pokazalo je da i nastavnici u velikoj mjeri koriste društvene mreže. Najfrekventnije aplikacije koje nastavnici koriste su: Viber (40%), Youtube (26%), Facebook (20%) i Google (14%). Nastavnici koriste mobilne telefone oko tri sata dnevno (Marić, Jorgić, 2020).

1.1.4. Škola

Škola je vaspitno-obrazovna institucija u kojoj se mlade generacije na najorganizovaniji i najsistematičniji način vaspitavaju i obrazuju (Rajčević, 2018). U ovoj vaspitno-obrazovnoj ustanovi učenici stiču znanja i razvijaju sposobnosti, a kvalitet znanja zavisi od ambijenta i uslova u kojim škola radi (Mikuš – Kos, 2005, vidi u Selimović, Jašarević, 2018: 167).

Prema Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske član 1. stav 3. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 41/18) djelatnost srednjeg obrazovanja obuhvata različite vrste i oblike obrazovanja kojim se nakon završene osnovne škole stiču znanja i sposobnosti potrebna za rad i za dalje obrazovanje pojedinca. Škole se mogu osnivati kao javne i privatne ustanove (član 15, stav 1). Vlada Republike Srpske osniva javnu školu kako bi svojim građanima obezbijedila pravo na obrazovanje i vaspitanje (član 15, stav 2), a privatne škole osnivaju pravna i fizička lica (stav 3).

U Rječniku stranih izraza autor Bratoljub Klaić pojam škola definiše kao „1. učilište, učevni zavod, učionicu; 2. razred, klasu; 3. pouku ili iskustvo; 4. nauku ili sistem proučavanja“ (Klaić, 1983: 1296).

Zakonom o srednjem obrazovanju Republike Srpske (član 31, stav 1) ustanovljeno je da postoji nekoliko vrsta škola, u zavisnosti od vrste nastavnog plana i programa, a to su:

1. Gimnazija;
2. Umjetnička škola;
3. Stručna tehnička škola u četvorogodišnjem trajanju;
4. Stručna škola u trogodišnjem trajanju;

5. Stručna škola u dvogodišnjem trajanju;
6. Vjerska škola u petogodišnjem trajanju;
7. Škola za učenike sa posebnim potrebama.

Škole mogu biti organizovane i kao srednjoškolski centri, u čijem sastavu se mogu nalaziti četiri struke ili gimnazija i tri struke (član 31, stav 2). Sve škole na teritoriji Republike Srpske treba da promovišu ideju cjeloživotnog učenja (stav 4).

Današnja škola je previše konzervativna, ne mijenja se u skladu sa društvenim potrebama i time dovodi u pitanje svrhu svoga postojanja i uloge koju ima u društvu. Nastavni planovi nisu u skladu sa osnovnim ciljem obrazovanja, a to je priprema djece za život, rad i učenje. Dinamične promjene dovode do toga da znanje brzo zastarijeva, te nam je neophodna škola budućnosti koja daje dobru osnovu za buduće učenje, koja će nas medijski opismeniti i osposobiti za kritičko razmišljanje, tj. naučiti kako da analiziramo podatke, da prosuđujemo argumentima i postavljamo prava pitanja (Macanović, 2015).

Učenik je osoba koja uči i ovaj pojam odnosi se na djecu i mlade, ali i odrasle osobe. Zajedno sa nastavnikom i nastavnim sadržajem učenici čine osnovne faktore nastave. Na osnovu odnosa koji u nastavi ostvaruje sa nastavnikom i nastavnim sadržajem učenik stiče znanja, umijeća, navike i razvija sposobnosti i vaspitne vrijednosti (Čorbo, 2019). Prema Zakonu o osnovnom vaspitanju i obrazovanju Republike Srpske član 57. stav 1. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 44/17) dijete postaje učenik upisom u prvi razred osnovne škole.

Za razliku od starijih generacija, učenici danas pristupaju učenju na sasvim drugačiji način, a multitasking je glavna karakteristika takvog vida učenja. Zahvaljujući razvoju medijske tehnologije današnje generacije učenika uče mnogo brže, analizirajući svakodnevno veliki broj informacija. Djeca (učenici) svakodnevno komuniciraju koristeći internet, e-poštu, chatove, forume, klipove, SMS poruke itd. Takvi vidovi komunikacije postaju prirodno okruženje u kojima djeca žive, odrastaju, rade ali i način usvajanja znanja i njihovog obrazovanja. Oni primaju, obrađuju i skladište brojne informacije na sasvim drugačiji način od ranijih generacija koje nisu odrasle uz nove tehnologije koje se danas koriste (Macanović, 2015).

Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 74/08, 71/09, 104/11) nema odredbe koje se odnose na različite oblike nasilja nad djecom, pa ni odredbe koje se odnose na zloupotrebu savremenih

informaciono komunikacionih tehnologija u obrazovnom sistemu, ni u dijelu prevencije, a ni vezano za postupanje u slučajevima kada se nasilje desi. Zakonom se utvrđuje, kao teža povreda obaveze učenika, između ostalih i:

- j) *korišćenje mobilnog telefona u vrijeme nastave i snimanje video-klipova za vrijeme boravka u školi i njihova dalja distribucija (član 82. (5)).*

Zakon je i za nastavnike propisao u članu 117 (h) kao težu povredu radne discipline „korišćenje mobilnog telefona na času“.

Zakon o srednjem obrazovanju („Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 74/08, 106/09, 104/11) propisuje saradnju učenika, roditelja, škole i lokalne zajednice, s ciljem promocije i sprovođenja programa zajedničkog i „organizovanog djelovanja i saradnje u borbi protiv zlostavljanja i zloupotrebe djece i mladih, trgovine ljudima, borbi protiv droge, alkoholizma, pušenja i drugih toksikomanija, maloljetničke delinkvencije, vršnjačkog nasilja te svih drugih pojava koje ugrožavaju zdravlje i život učenika” (član 6.).

Zakonom je u članu 87. „korišćenje mobilnog telefona“ propisano kao teža povreda radnih dužnosti nastavnika.

Pri definisanju težih povreda učenika zakon je prepoznao i „korištenje mobilnog telefona u vrijeme nastave“ (član 65.). Zakonom se utvrđuje da direktor škole između ostalog:

- ž) *obezbjeduje zaštitu prava učenika, zaštitu zdravlja učenika i njihovu sigurnost u školi,*
- o) *preduzima mjere zaštite prava učenika, te o svakom kršenju tih prava, posebno o svim oblicima nasilja nad učenikom odmah obavještava nadležnu socijalnu službu (član 99).*

1.2. Normativno-pravno određenje nasilja

U ovom dijelu naučne monografije ukazaćemo na normativno - pravno određenje pojma nasilja, tj. bavićemo se međunarodno pravnom zaštitom od nasilja i pravnom zaštitom od nasilja u Bosni i Hercegovini.

1.2.1. Međunarodna pravna zaštita od nasilja

Na međunarodnom nivou usvojene su mnogobrojne konvencije, deklaracije i preporuke kojima se osigurava zaštita ljudskih prava i sloboda. Takođe, neke od njih su direktno usmjerene na zaštitu od nasilja.

Prvi dokument o univerzalnim dječjim pravima je bila Deklaracija o dječjim pravima, iz 1924. godine, odmah po završetku Prvog svjetskog rata, kada je došlo do shvatanja da su djeca nosioci nezavisnih prava. Iako je zaštita djece osigurana opštim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, međunarodna zajednica je osjećala potrebu da se kreiraju dokumenti koji će obezbijediti specifičnu zaštitu dječjih prava.

Postoje mnogi normativno-pravni akti kojim se reguliše oblast nasilja, odnosno pružanje pomoći i zaštite žrtvama nasilja. Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka usvojena je i proklamovana 10. decembra 1948. godine, od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, rezolucijom 217A (III). Prema Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka (član 3) „svako ima pravo na život, slobodu i ličnu bezbjednost“. Takođe, niti jedna osoba ne smije biti podvrgnuta mučenju, kazni ili ponižavajućem, nečovječnom ili svirepom postupku (član 5).

Konvencija o pravima djeteta usvojena je od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine. U Konvenciji o pravima djeteta (član 19) određeno je da će „države-potpisnice preduzeti sve odgovarajuće zakonske, upravne, društvene i obrazovne mjere da bi se dijete zaštitilo od svih oblika fizičkog, ili mentalnog nasilja, povrede ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupka, zloupotrebe ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje dok je na brizi roditelja, zakonskih staratelja ili bilo koje druge osobe koja se brine o djetetu“.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda potpisana je 4. novembra 1950. godine u Rimu, od strane 12 zemalja članica Savjeta Evrope. Prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (član 3) „niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju“. Takođe, Konvencijom je određeno da su svi ljudi zaštićeni od držanja u ropstvu (član 4, stav 1), te od prinudnog ili obaveznog rada (član 4, stav 2).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima usvojen je od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 16. decembra 1966. godine, a stupio na snagu 23. marta 1976. godine. Prema Međunarodnom paktu o građanskim

i političkim pravima član 20. stav 2. „svako pozivanje na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje treba biti zabranjeno zakonom“.

Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istambulska konvencija) usvojena je 11. maja 2011. godine, u Istanbulu, od strane Savjeta Evrope. Prema Istambulskoj konvenciji član 3. stav 1. „nasilje nad ženama predstavlja kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije žena i označava sva djela rodno zasnovanog nasilja koja imaju za posljedicu ili će vjerovatno imati za posljedicu fizičku, seksualnu, psihičku ili ekonomsku štetu ili patnju žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prisilu ili namjerno oduzimanje slobode, bilo da se pojavljuju u javnom ili privatnom životu“. Ova Konvencija definiše i pojam nasilja u porodici kao „sva djela fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja koja se događaju u porodici ili porodičnoj zajednici ili između bivših ili sadašnjih bračnih drugova ili partnera, nezavisno o tome dijeli li počinitelj ili je dijelio isto prebivalište sa žrtvom“ (član 3, stav 2).

Od strane Generalne Skupštine Ujedinjenih nacija usvojena je 20. decembra 1993. godine Deklaracija o eliminisanju nasilja nad ženama. Prema Deklaraciji član 2. stav 1. definiše se da pojam nasilja nad ženama obuhvata „fizičko, seksualno i psihičko nasilje koje se događa u porodici, uključujući udaranje, spolno zlostavljanje ženske djece, nasilje povezano s institucijom miraza, bračno silovanje, osakaćivanje ženskih polnih organa i ostale tradicionalne postupke štetne za žene, izvanbračno nasilje i nasilje vezano uz eksploataciju“. Nasilje nad ženama obuhvata i „fizičko, seksualno i psihičko nasilje koje se događa u društvenoj zajednici, uključujući silovanje, seksualno zlostavljanje, seksualno uznemiravanje i zastrašivanje na poslu, u obrazovnim ustanovama i drugo, trgovanje ženama i prisilna prostitucija“ (član 2, stav 2). Takođe, prema ovoj Deklaraciji nasilje nad ženama obuhvata „fizičko, seksualno i psihičko nasilje počinjeno ili tolerisano od strane osoba u državnoj upravi, bez obzira na mjesto gdje se događa“ (član 2, stav 3).

Problem nasilja nad i među učenicima prepoznat je kao društveni problem koji može narušiti temeljna ljudska prava i često je prvi korak u razvijanju težih ili viših oblika nasilja, a dobro nam je poznato da etička i pravna pitanja zauzimaju visoka mjesta dnevnog reda UN-a, Vijeća Evrope, EU-a i drugih međunarodnih organizacija. O tome nam svjedoče brojni dokumenti u kojima su predstavljene etičke i pravne norme iz ovog područja. „Svi ljudi rođeni su slobodni, s jednakim dostojanstvom i pravima...“, tako počinje član 1. *Opšte deklaracije o pravima*

čovjeka, a to znači da svi mi od trenutka rođenja posjedujemo određena prava koja se nazivaju ljudskim pravima.

Ljudska prava su zagantovana svakom čovjeku na temelju njegovog postojanja kao individue i ona su neotuđiva, što znači da ne mogu nikome biti oduzeta. Ljudskim pravima smatraju se zagantovana prava pojedinca na zaštitu od države, prava koja mu pripadaju na temelju njegovog postojanja kao čovjeka, prava koja u svakom slučaju ostaju održiva i država ih ne može ograničiti. Važno je ukazati, s obzirom na temu naše naučne monografije, prije svega na, *lična prava* koja se odnose na zaštitu od napada, dostojanstvo, pravo na život, npr. fizičko kažnjavanje u školama i sl.

Sagledavajući položaj i prava djece kroz istoriju svakako da djeca trebaju da imaju adekvatnu zaštitu, jer u ophođenju s njima pokazujemo svoje pravo lice. Nema istorijske epohe u kojoj djeca nisu bila zlostavljana i iskorištavana, a to je oblik posebno teške povrede ljudskih prava, tako da je zbog toga Generalna skupština UN-a (11. decembra 1946. godine) osnovala organizaciju za pomoć djeci – UNICEF.

Problem nasilja među učenicima prepoznat je kao ozbiljan društveni problem koji može ugroziti temeljna ljudska prava i često je početni korak u razvijanju težih oblika nasilja, te drugih vidova socijalno neprilagođenog ponašanja. Škola i druge vaspitno – obrazovane institucije imaju odgovornost da doprinesu stvaranju takve kulture koja poštuje ljudska prava i slobode svih građana, kako je utemeljeno Ustavom i raznim međunarodnim aktima za zaštitu temeljnih ljudskih prava i sloboda. Takođe, škola mora biti sigurna za svako dijete, jer u njoj ne smije biti diskriminacije, zlostavljanja, zastrašivanja, fizičkog i drugih oblika kažnjavanja, vrijeđanja, ponižavanja, socijalne isključenosti, degradiranja ili štete po zdravlje učenika/ca.

Elektronskom nasilju, kao i drugim oblicima nasilja, suprotstavljene su odredbe međunarodnih dokumenata i nekih drugih dokumenata, koje je usvojila Bosna i Hercegovina. Ovim se djeca štite od raznih oblika nasilja, bilo na direktan, ili indirektan način. Takođe, djeca kao ljudska bića imaju zagantovana sva prava različitim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, a koja su utemeljena na *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima*.

Prava djece su zagantovana i drugim međunarodnim sporazumima, kao što su: *Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*; *Međunarodni sporazum o civilnim i političkim pravima* itd. Porastom svijesti o univerzalnim ljudskim pravima, postalo je očigledno da djeca, pored obaveza odraslih prema njima, imaju prava nezavisno od bilo koje osobe koja ih zastupa.

1.2.2. Zakonske odredbe prema nasilju u Bosni i Hercegovini

Porast nasilja nad djecom i drugih devijacija u društvu postaje problem koji se treba efikasno suzbijati na prostorima Bosne i Hercegovine. Svakodnevno u medijima možemo zapaziti primjere nasilja među djecom i mladima koji često imaju i tragičan završetak. Izrada i implementacija određenog dokumenta predstavlja jedan od načina da se problem značajno smanji i da se određenim aktivnostima koje su usmjerene na suzbijanje nasilja nad djecom dodijeli najviši državni prioritet. U maju 2007. godine Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je usvojilo državnu strategiju za borbu protiv nasilja nad djecom (2007-2010) koju su izradili Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Vijeće za djecu Bosne i Hercegovine uz podršku Save the children Norway.

Svi svjetski i domaći dokumenti ukazuju da etička i pravna pitanja imaju značajnu ulogu u radu UN-a, Vijeća Evrope, EU-a i drugih međunarodnih organizacija, kao i odredbama politike Bosne i Hercegovine. O tome nam svjedoče brojni dokumenti u kojima su definisane etičke i pravne norme iz ovog područja.

Polazeći od ovih etičkih i pravnih normi Bosna i Hercegovina je dužna poštovati niz međunarodno-pravnih dokumenata iz sfere ljudskih prava, kojima se zabranjuje nasilje u javnom i privatnom životu. Dokumenti međunarodnog i pravnog karaktera obavezuju Bosnu i Hercegovinu (FBiH, RS i Distrikt Brčko) na preduzimanje svih raspoloživih mjera i postupaka kako bi se spriječilo i suzbilo nasilje, te žrtve zaštitile u najvećoj mogućoj mjeri, a počinioci primjereno kaznili.

U pravnom sistemu države Bosne i Hercegovine, odnosno entiteta Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine postoji niz pravnih akata kojim se osigurava zakonska zaštita od nasilja. Ustavom Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 25/09) kao najvišim pravnim aktom ove države reguliše se da svaka osoba koja se nalazi na teritoriji Bosne i Hercegovine ima pravo da ne bude mučena ili izložena nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni (član 2).

Prema Krivičnom zakonu Republike Srpske član 190. stav 1. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21) određuje se da „ko primjenom nasilja, prijetnjom da će napasti na život ili tijelo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana svoje porodice ili porodične zajednice, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine“.

U Porodičnom zakonu Republike Srpske član 13. stav 3. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 54/02, 41/08, 63/14) je navedeno da „svi organi, organizacije i fizička lica su dužni bez odlaganja obavijestiti organ starateljstva u pogledu djetetovih prava, naročito nasilju, zlostavljanju, polnim zloupotrebama i zlostavljanju djeteta. Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine FBiH“, br. 35/05) određuje da je svakom djetetu u porodici osigurano pravo zaštite od zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja (član 127). Takođe, ovim Zakonom je regulisana i zaštita od nasilja svih članova porodice, bračnih i vanbračnih partnera (član 380, stav 1).

Prema Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH član 6. stav 1. („Službeni glasnik BiH“, br. 16/13, 102/09) nasilje po osnovu pola se definiše kao „svako djelovanje kojim se nanosi ili može nijeti fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta, kao i prijetnja takvim djelovanjem koje sputavaju osobu ili grupu osoba da uživa u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života“.

Prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske član 6. stav 1. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 102/12, 108/13, 82/15, 84/19) „nasilje u porodici postoji ukoliko postoji osnov sumnje da je član porodice ili porodične zajednice izvršio radnje fizičkog, seksualnog, psihičkog i/ili ekonomskog nasilja, kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičke, seksualne, psihičke i/ili ekonomske štete kod drugog člana porodice ili porodične zajednice“. Ovim Zakonom su definisane i radnje nasilja u porodici (član 6, stav 2). Takođe i u Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici FBiH („Službene novine FBiH“, br. 20/13 i 75/21) na isti način je definisan pojam nasilja u porodici (član 7, stav 1).

Zakonom o prekršajima Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 63/14, 36/15, 110/16, 100/17, 19/21) regulisano je da se kazna zatvora može izreći samo za djela kojim se ugrožava život i zdravlje, narušava javni red i mir, te zbog nasilja u porodici ili nasilja na sportskim priredbama (član 42, stav 2). Zakonom o socijalnoj zaštiti Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 37/12, 90/16, 94/19, 42/20) određeno je da postoje korisnici socijalne zaštite – dijete žrtva nasilja i punoljetno lice žrtva nasilja (član 17). Zakonom o radu Republike Srpske član 24. stav 1. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 1/16, 66/18) utvrđuje se da „nije dozvoljeno uznemiravanje i seksualno uznemiravanje, nasilje po osnovu pola, kao i sistematsko zlostavljanje radnika od poslodavaca i drugih zaposlenih“. Odnosno, ovim članom se reguliše zaštita radnika od nasilja i zlostavljanja na radu.

Zakonom o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 46/04) reguliše se zaštita lica sa mentalnim poremećajima od bilo kakvog oblika zlostavljanja i ponižavanja (član 5, stav 1), kao i od bilo kakvog oblika nasilja na osnovu pola i seksualnog zlostavljanja (stav 4). Ovim Zakonom je regulisana i primjena fizičke sile u zaštiti lica sa mentalnim poremećajima. Odnosno, fizička sila se primjenjuje u zdravstvenim ustanovama samo u slučajevima kada je ona jedini način da se osoba sa mentalnim poremećajima spriječi da ugrozi vlastiti život i zdravlje, kao i život, zdravlje i imovinu druge osobe (član 47, stav 1).

Pitanje nasilja u obrazovnom sistemu regulisano je odredbama Zakona o osnovnom vaspitanju i obrazovanju („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 44/17) i odredbama Zakona o srednjem vaspitanju i obrazovanju („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 41/18). Prema Zakonu o osnovnom vaspitanju i obrazovanju škola je dužna da obezbijedi efikasne načine kojim će se suprotstaviti pojavi nasilja, zlostavljanja, uznemiravanja i diskriminacije učenika (član 10, stav 4), a u školi su zabranjene sve vrste nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja, diskriminacije učenika (član 10, stav 6). Takođe, ovim Zakonom je utvrđeno da svaki učenik ima pravo na zaštitu od bilo kakvog oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i diskriminacije (član 62, stav 1). Zakon o srednjem vaspitanju i obrazovanju na isti način reguliše obavezu škole o zaštiti od nasilja (član 7, stav 4), te se utvrđuje zabrana svih vrsta nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i diskriminacije učenika (član 7, stav 6). Ovim Zakonom se, takođe, utvrđuje pravo učenika na zaštitu od bilo kojeg oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i diskriminacije (član 70, stav 1).

Pored zakonskih akata kojim se osigurava pravna zaštita od nasilja u različitim poljima društvenog djelovanja, postoje i strategije i protokoli koji za cilj imaju suzbijanje pojave i zaštitu od nasilja. Za vremenski okvir od 2020. do 2024. donijeta je Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske. Misija Strategije jeste da „žrtve nasilja u porodici i porodičnoj zajednici u Republici Srpskoj imaju obezbijeđenu adekvatnu pomoć, podršku i zaštitu. Zaštita žrtve ostvaruje se preventivnim aktivnostima i procesuiranjem učinilaca nasilja u porodici“ (Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske, 2020: 39). Definisani su i strateški ciljevi, koji obuhvataju „prevenciju nasilja u porodici; podrška i pomoć žrtvama nasilja u porodici; zaštita žrtava od nasilja u porodici; praćenje sprovođenja zakona, politika i mjera protiv nasilja u porodici i zaštita od nasilja u porodici u vanrednim/kriznim situacijama“ (Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske, 2020: 40).

U Republici Srpskoj se primjenjuju i Opšti protokol o postupanju u slučajevima nasilja u porodici i Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u vaspitno-obrazovnom sistemu. Prema Protokolu o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u vaspitno-obrazovnom sistemu Republike Srpske definicija nasilja glasi „Nasiljem među djecom i mladima smatra se svako namjerno nasilno ponašanje usmjereno prema djeci i mladima od strane njihovih vršnjaka, učinjeno sa ciljem povređivanja, a koje se, nezavisno o mjestu izvršenja, može razlikovati po obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju“ (Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2019: 3-4). U Opštom protokolu o postupanju u slučajevima nasilja u porodici se navodi da je „nasilje u porodici specifična vrsta nasilja koju učinilac vrši zloupotrebom moći, te da nasilje ugrožava osnovna ljudska prava i dostojanstvo žrtve, ali i svakog člana porodice“ (Opšti protokol o postupanju u slučajevima nasilja u porodici, 2013: 4).

Na osnovu važećih zakonskih i drugih pravnih propisa u Bosni i Hercegovini pojam nasilja i zaštita od nasilja definisani su u različitim sferama djelovanja društva. Pored toga, donesena je i Strategija koja za cilj ima suzbijanje pojave nasilja u porodici, te protokoli o postupanju u slučajevima nasilja u porodici i školi.

1.3. Vršnjačko nasilje u školi

Pojam nasilja najčešće označava svaku primjenu sile prema čovjeku, bez obzira na karakter, intenzitet, jačinu i vrstu korištene energije u tom odnosu i ko je počinitelj, a ko žrtva nasilja. Pod nasiljem se podrazumijevaju različiti akti, postupci i ponašanja pojedinaca, grupa, društvenih institucija, organizacija ili društva u cjelini u odnosima prema ljudima, a koji obuhvataju primjenu fizičke, psihičke, političke ili neke druge sile u kojima se narušava fizički, psihički i socijalni integritet čovjeka, te izazivaju različita fizička i psihička oštećenja, kao i druge nepovoljne posljedice (Milosavljević, 1998). „Nasilje se vrši sa (realnom ili opaženom) namjerom da se nanese bol ili povreda drugome“ (Srna, 2003: 5). Svjetska zdravstvena organizacija pod nasiljem podrazumijeva namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samom sebi, prema drugoj osobi ili prema grupi ljudi te prema čitavoj zajednici, što može dovesti do ozljeda, smrti, psiholoških posljedica, te nerazvijenosti ili deprivacije nasilja (Svjetska zdravstvena organizacija, 2002).

Termin *bullying* često se koristi u domaćoj i inostranoj literaturi kada se govori o vršnjačkom nasilju i nasilju u školama. Ovaj termin u engleskom jeziku predstavlja agresiju jačeg prema slabijem, a kao napadač i napadnuta osoba mogu se pojaviti i pojedinac i grupa. U srpskom jeziku ne postoji riječ koja bi u potpunosti mogla obuhvatiti značenje termina *bullying*, pa se tako koriste riječi zlostavljanje, siledžijstvo, maltretiranje ili nasilje (Popadić, 2009).

Djeca u školi mogu da budu sistemski i uzastopno uznemiravana i napadana od strane svojih vršnjaka. Problem vršnjačkog nasilja u školi nikada nije bio samo lokalna pojava, već možemo govoriti i o globalnoj dimenziji ovog problema (Selimović, Jašarević, 2018). Nasilje među vršnjacima u školi postoji i zasigurno će postojati sve dok budu postojale škole i učenici u njima, bez obzira u kom dijelu svijeta da se nalaze. A, brojni novinski natpisi nam govore da nasilje među vršnjacima poprima sve brutalnije oblike i da u njemu učestvuju sve mlađa djeca (Mitrović, 2018). Vršnjačko nasilje u školama je sve prisutniji problem među mladima što govori i o stanju u našem društvu (Stojanović, 2022b).

Autorka Ivana Zečević navodi da se pod „nasilnim ponašanjem među djecom može označiti ono ponašanje djeteta koje ima za cilj da povrijedi i nanese bol (fizičku i/ili psihičku) drugom djetetu koje to pokušava izbjeći“ (Zečević, 2010: 5). Kada razmotrimo ovu definiciju nasilnog ponašanja, možemo reći da pod nasilnim ponašanjem ne možemo posmatrati međusobne razmjerice i prijateljska zadirkivanja, te svađe i nasilno rješavanje sukoba između prijatelja koji imaju isti odnos moći.

Prema Protokolu o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u vaspitno-obrazovnom sistemu Republike Srpske pod nasiljem se podrazumijeva svako namjerno nasilno ponašanje prema djeci i mladima od strane njihovih vršnjaka, učinjeno s ciljem povređivanja, a koje se može razlikovati po obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju, bez obzira na mjesto izvršenja (Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u vaspitno-obrazovnom sistemu Republike Srpske, 2019). Takođe, Protokol definiše i šest elemenata koji čine svaki oblik nasilja među djecom, a to su: namjera da se nanese povreda ili šteta, intenzitet i trajanje nasilja, moć nasilnika, ranjivost žrtve, manjak podrške, te posljedice nasilja.

Takođe, brojni domaći i strani autori su ukazivali na karakteristike i specifičnosti vršnjačkog nasilja (Bazić, 2013; Križan, 2018; Krkeljić, 2012; Olweus, 1998;

Pavlović, 2013; Salmivalli, 2010; Sinobad, 2005; Vejmelka, 2013; Velki, 2010; Vrselja, Sučić, Franc, 2010). Autor Dan Olweus (1998) navodi da je dijete izloženo nasilju kada je trajno i ponovljeno izloženo negativnim i nasilnim postupcima od strane jednog ili više djece. Prema definiciji istog autora, za siledžijstvo je karakteristično da je to takav oblik agresivnog ponašanja kod koga je žrtva bila izlagana nasilju više puta, te da postoji nesrazmjerna moć između žrtve i nasilnika, gdje je nasilnik jači pojedinac ili grupa djece (Olweus, 1998). Analizirajući definicije nasilja i siledžijstva autora Olweusa ova dva pojma predstavljaju oblike agresivnog ponašanja koji se djelimično poklapaju. Fizički napadi koji nisu ponovljeni i kod kojih ne postoji disbalans moći mogu se posmatrati kao nasilje, ali ne i kao siledžijstvo. Dok se ponovljeni oblici socijalnog i psihološkog zlostavljanja shvataju kao siledžijstvo, ali ne i kao nasilje. Oblici socijalnog i psihološkog zlostavljanja kod kojih ne postoji disbalans moći i koji nisu ponovljeni ne predstavljaju ni siledžijstvo ni nasilje, već su samo agresivno ponašanje (Macanović, Petrović, 2015).

Vršnjačko nasilje karakterišu tri bitna elementa, a to su trajanje, nesrazmjernost snaga učesnika u nasilju, te negativni postupci. Veoma je bitno da postoji trajanje i ponavljanje agresivnog ponašanja prema drugom djetetu, da bi se to ponašanje moglo okarakterisati kao vršnjačko nasilje. Ali, postoje i pojedinačni ozbiljniji nasilni akti koji se smatraju nasilništvom. Kada se govori o nesrazmjernosti moći i snaga među učesnicima u vršnjačkom nasilju, možemo reći da su najčešće žrtve nasilja djeca koja su bespomoćna da se odbrane od nasilnika. Nasilno ponašanje je uvijek popraćeno negativnim postupcima, odnosno nasilnici uvijek imaju namjeru da nanesu ozljedu, bol ili neugodnost žrtvi nasilja (Olweus, 1998).

Vršnjačko nasilje predstavlja globalni fenomen koji može da ima kratkoročne posljedice, poput narušavanja klime u odjeljenju ili školi, ali i dugoročne posljedice, kao što su ozbiljniji ispadi agresije, nanošenje ozljeda, te u krajnjem i najgorem slučaju oduzimanje života. Postoje mnogi faktori koji utiču na pojavu vršnjačkog nasilja, kao što su genetske predispozicije, školsko okruženje i klima, te odnosi u porodici i interakcije sa roditeljima. Često je slučaj da su djeca koja vrše nasilje ona u čijoj porodici postoji odsustvo pozitivne interakcije sa roditeljima, čiji roditelji koriste kažnjavanje i autoritativan stil vaspitanja (Klarin, Matešić, 2014). Takođe, na pojavu vršnjačkog nasilja utiču i drugi faktori poput ličnih karakteristika nasilnika, te situacioni faktori poput učestalosti i vrste nasilja u školi (Sesar, 2011). „Vršnjačko nasilje nije nov fenomen, ali uz upotrebu interneta poprima drugačiju dimenziju zbog načina na koji se manifestuje, a posebno među mlađom

populacijom. Razvoj društvenih mreža povećao je stepen učesća djece u virtuelnom svijetu, i to na različite načine: od održavanja kontakata sa vršnjacima, kreiranja novih, do razmjene mišljenja i iskazivanja ličnih stavova“ (Rakočević, 2019:10).

1.3.1. Oblici vršnjačkog nasilja

Vršnjačko nasilje u školi predstavlja manifestaciju nasilničkog ponašanja u kome učestvuju maloljetnici. Žrtve nasilje i sami nasilnici su maloljetnici, odnosno pripadnici istih uzrasnih grupa. Najčešće žrtve nasilja u školama su djeca koja se razlikuju od druge djece u odnosu na fizička, psihička, socijalna i kulturološka obilježija, te u odnosu na intelektualni nivo, postignuća u sportu i drugim aktivnostima, govorne i komunikacijske sposobnosti. Djeca žrtve nasilja se mogu prepoznati u vršnjačkoj grupi prema neverbalnim znacima, odnosno govoru tijela, načinu govora, izrazu lica, uzemirenosti, oblačenju, izgledu itd.

Savremena pedagoška teorija i praksa potvrđuju tezu, da vršnjačko nasilje među djecom i adolescentima, može biti raznovrsno, počevši od fizičkog, preko verbalnog, emocionalnog, seksualnog te relativno najnovijeg – elektronskog nasilja, te da raširenost ove pojave ukazuje na sve veći broj rizičnih faktora s kojima se djeca svakodnevno susreću i odrastaju (Macanović, 2020).

Profesor Aleksandar Jugović navodi tri oblika vršnjačkog nasilja:

1. **Verbalno nasilje** - ispoljava se u obliku vrijeđanja, pogrđnog nazivanja, omalovažavanja, seksualnog dobacivanja itd.
2. **Fizičko nasilje** – ispoljava se u obliku udaranja, šamaranja, guranja, štipanja, pljuvanja itd.
3. **Nasilje kroz odnose ignorisanja** – ispoljava se kroz izolaciju i izbjegavanje učenika od strane vršnjaka (Jugović, 2018).

Najčešća podjela vršnjačkog nasilja ukazuje na postojanje fizičkog, verbalnog, emocionalnog, seksualnog, kulturalnog i ekonomskog nasilja. Međutim, sve češće se govori o pojavi najnovijeg oblika vršnjačkog nasilja, tj. sajber nasilja. Ovaj oblik nasilja karakteriše upotreba interneta i mobilnih telefona kao sredstava pomoću kojih se sprovodi (Macanović i Petrović, 2015).

Nasilje uvijek negativno utiče na ponašanje i psihološko stanje djeteta žrtve nasilja. Kod djeteta se može primijetiti da loše spava, mokri u krevet, slabo jede, trza

se na iznenadne zvukove ili dodir ili je razdražljivo itd. Ukoliko je dijete žrtva fizičkog nasilja jedan od pokazatelja mogu biti i modrice po tijelu. Pored uticaja na psihološko stanje i ponašanje žrtava nasilja, nasilje može uticati i na klimu i nastavni proces u školi. Autori Puzić, Baranović i Doolan navode da „nasilje u školi takođe utiče i na kvalitetu nastavnog procesa budući da nastavnici zbog rješavanja sukoba i ovladavanja nasilnim situacijama ne mogu dovoljno vremena posvetiti samom poučavanju“ (Puzić, Baranović i Doolan, 2011: 336).

Škola pored obrazovnog karaktera ima i važnu vaspitnu ulogu. Upravo polazeći od toga škola mora ne samo da reaguje na svako nasilje koje se dešava u njoj, već ima obavezu i da radi na tome da do njega uopšte ne dođe, tj. da preuzima sve potrebne preventivne aktivnosti, pa i potezanje ka represivnim mjerama, kao pokazatelj drugim nasilnicima šta ih čeka ako bi krenuli stopama nasilnika koji se kažnjava. Škola jeste mjesto gdje se često događaju slučajevi nasilja, ali je i mjesto gdje se nasilje treba kroz efikasne aktivnosti i sprečavati zajedničkim djelovanjem učenika, nastavnika i roditelja. Određene obaveze i u preventivnim i u interventnim aktivnostima imaju svi zaposleni u školi, ali je škola dužna i da formira poseban tim za zaštitu od nasilja, kao rezultat potpune posvećenosti zaštititi i spriječavanju nasilja u školama (Macanović i Petrović, 2015)

Postoje brojne podjele vršnjačkog nasilja koje su izvedene na osnovu različitih kriterijuma, a najčešće se djeli na fizičko, psihološko i seksualno nasilje (Sinobad, 2005). Fizičko nasilje se može pojavljivati u različitim oblicima. Postoje čisti oblici fizičkog nasilja, kao i fizičko nasilje u kombinaciji sa psihološkim nasiljem. Ukoliko postoji direktan fizički napad na žrtvu, te kada neko zadaje ili nastoji da zada povredu ili neugodnost drugom, onda možemo reći da postoji fizičko nasilje (Olweus, 1993).

Vršnjačko nasilje predstavlja fizičko napadanje slabijih, ismijavanje, vrijeđanje, tuču, otimanje stvari, a veći broj djece na ovaj način žele roditeljima da saopšte da imaju nekakav problem. Najčešće žrtve vršnjačkog nasilja su povučena i stidljiva djeca, osjetljiva i ona koja lako zaplaču, te učenici koji imaju odličan uspjeh u školi (Rajčević, 2018).

Psihološko nasilje obuhvata verbalne i neverbalne napade, te isključivanje i zapostavljanje od strane vršnjaka. U verbalne napade možemo ubrajati zadirkivanje, prijetnje, vrijeđanje, ruganje itd. Neverbalni napadi mogu biti nepristojni pokreti, namjerno isključivanje nekoga iz društva ili namjerno odbijanje da se udovolji željama druge osobe (Olweus, 1993).

Seksualno nasilje ili uznemiravanje predstavlja svaku situaciju u kojoj se žrtva tretira kao seksualni objekat i izložena je ponašanju sa očiglednom seksualnom konotacijom (Đurić, 1998). Seksualno nasilje podrazumijeva seksualni kontakt bez pristanka ili pokušaj istog i dijela seksualne prirode koja ne uključuje kontakt (voajerizam ili seksualno uznemiravanje), zatim dio seksualne trgovine koja je počinjena protiv nekoga ko ne može da pristane ili odbije eksploataciju na mreži (Raspopović, 2021).

Kada govorimo o najčešćim oblicima nasilja u Protokolu o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u vaspitno-obrazovnom sistemu Republike Srpske (2019) navode se sljedeći oblici vršnjačkog nasilja:

1. **Fizičko nasilje** u bilo kojem od oblika bez obzira da li je kod napadnutog djeteta nastupila fizička ozljeda. To može biti udaranje, guranje, šamaranje, gađanje, napad različitim predmetima, čupanje, zaključavanje itd.
2. **Psihičko i emocionalno nasilje** koje obuhvata: nazivanje pogrdnim imenima, ogovaranje, ismijavanje, zastrašivanje, namjerno zanemarivanje i isključivanje iz grupe kojoj dijete pripada ili iz grupnih aktivnosti, s ciljem da se djetetu nanese patnja ili bol, širenje glasina, s ciljem izolovanja djeteta od ostalih učenika itd.
3. **Seksualno nasilje** koje obuhvata svaki vid verbalnog, gestovnog ili fizičkog kontakta sa seksualnim sadržajem, te sa ciljem uznemiravanja ili namjernog nanošenja fizičke ili duševne boli i sramote djetetu ili mladima;
4. **Socijalno nasilje** koje se odnosi na isključivanje iz grupe vršnjaka i diskriminaciju, a obuhvata sljedeće vidove ponašanja: razdvajanje djeteta od drugih na osnovu različitosti, izolacija, nedruženje, ignorisanje ili neprihvatanje po bilo kojem osnovu itd.
5. **Elektronsko/digitalno nasilje** koje obuhvata slanje neprimjerenih i uvredljivih poruka, uznemiravanje putem poziva, iznošenje ličnih i porodičnih podataka s ciljem vrijeđanja djetetovog dostojanstva, lažno predstavljanje, korištenje lažnog identiteta, slanje pornografskih sadržaja, podsticanje govora mržnje itd.

Postoji i podjela vršnjačkog nasilja na sljedeća tri oblika: verbalno, relaciono i fizičko vršnjačko nasilje. U fizičkom nasilju više učestvuju dječaci, dok je verbalno nasilje prisutnije kod djevojčica. Kod verbalnog nasilja polne razlike su manje izražene (Olweus, 1998).

Takođe, možemo izvršiti podjelu vršnjačkog nasilja na direktno i indirektno vršnjačko nasilje. Direktno vršnjačko nasilje obuhvata fizičko povrjeđivanje, prijetnje, nazivanje pogrđnim imenima i oduzimanje tuđih stvari. Pod indirektnim vršnjačkim nasiljem podrazumijeva se namjerno odbijanje da se razgovara sa drugom osobom i širenje glasina o određenoj osobi (Baldry, 2003).

Autor Priručnika za djecu, roditelje i nastavnike Vanja Rakočević (2019) navodi ključne faktore za definisanje vršnjačkog nasilja:

- namjera – namjera da se neko povrijedi, a ne bilo koja namjera,
- ponavljano i trajno – nasilje se desilo više od jednog puta, i nasilnik i žrtva znaju da će se nasilničko ponašanje vjerovatno opet ponoviti,
- nesrazmjerna podjela moći – dijete koje vrši nasilje može biti starije, jače, popularnije, bogatije... od onog djeteta koje ga trpi,
- nemoć i ranjivost djeteta s iskustvom nasilja - kao rezultat nasilja javljaju se prestravljenost i strah, a ono se koristi i da bi se zastrašili drugi i održala dominacija djeteta koje vrši nasilje. Strah koji se javlja kod djece koja su meta nasilja nije samo sredstvo za postizanje cilja, on je i sam po sebi cilj. Nakon što se ostvari zastrašivanje, dijete koje vrši nasilje se može ponašati slobodno, bez straha da će biti okrivljeno, prijavljeno ili sankcionisano,
- manjak podrške – dijete s iskustvom nasilja postaje toliko bespomoćno da je malo vjerovatno da će uzvratiti ili prijaviti nasilništvo, a vrlo često su mete djeca koja imaju lošu socijalnu mrežu kontakata,
- posljedice – vršnjačko nasilje može imati brojne negativne psihosocijalne posljedice, kao i posljedice po mentalno zdravlje, kako za one koje trpe, tako i za same počinitelje nasilja.

Prilikom definisanja vršnjačkog nasilja, moramo biti jako oprezni i ne smijemo žuriti sa obilježavanjem i kategorisanjem svih oblika neprimjerenog i nasilnog ponašanja djece kao vršnjačkim nasiljem. Ukoliko se jedanput desi da jedno dijete uvrijedi drugo s namjerom da ga/je osramoti ili objavi neprikladan i uvredljiv komentar na nečiju profilnu fotografiju - nije u redu, ali nije, samo po sebi, vršnjačko nasilje. Treba biti oprezan sa identifikovanjem radnji i postupaka koje predstavljaju vršnjačko nasilje, jer su često iste rezultat igre, a ne namjere da se neko povrijedi.

1.3.2. Uzroci vršnjačkog nasilja

Postoje brojni faktori koji dovode do nasilja, a možemo ih posmatrati na tri nivoa, a to su individualni, porodični i društveni nivo. Konkretno, tu možemo izvojiti stres, nizak stepen edukacije i nezaposlenost, identifikacije sa nasilnikom, kvalitet porodice i porodičnih odnosa, rat, karakteristike društva i drugo. Djeca čiji su roditelji lošeg psihičkog stanja, niskog samopoštovanja, djeca neobrazovanih roditelja veoma često su zanemarena i zlostavljana, ne samo psihički, nego i fizički (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003).

Postoji veliki uticaj masovnih medija na pojavu nasilja kod djece i mladih, jer se posmatranjem nasilja na televiziji utiče na pojavu nasilja kod ove populacije. Odnosno, povećava se agresivnost, smanjuje se osjetljivost za nasilje u stvarnom životu, djeca razvijaju stavove i vrijednosti kojim se odobrava rješavanje problema nasiljem, povećava se tolerancija na nasilje u porodici i okolini, stvara se slika o lošem društvu, odnosno svijetu koji je opasan, kao što se prikazuje na televiziji (Murray, 1997).

Autori Popović-Čitić i Žunić-Pavlović (2005) navode da postoje faktori rizika u školskoj sredini koji utiču na pojavu vršnjačkog nasilja, a to su:

1. Školski uspjeh je faktor rizika čiji se uticaj osjeti još od osnovne škole. Do nepovoljnog uspjeha u školi dolazi iz više razloga, kao što su psihološke karakteristike djece, karakteristike školskog okruženja i negativna školska klima, visoki zahtjevi za školskim postignućem bez adekvatnog sistema podrške nastavnika, karakteristike školskog sistema i drugo.
2. **Antisocijalno ponašanje djece u školi** predstavljaju svi oblici ponašanja djece koji su u suprotnosti sa utvrđenim pravilima ponašanja u školi. Ovakvo ponašanje djece karakteriše socijalno neprilagođeno ponašanje i slabo socijalno vezivanje djece za školu. Ukoliko se ovakvo ponašanje javi u ranom uzrastu, može dovesti do razvijanja delinkventnog i devijantnog ponašanja u adolescenciji.
3. **Nedovoljna posvećenost školi i školskim obavezama** veoma često se javlja udruženo sa školskim neuspjehom, što ukazuje na postojanje negativnog stava djece prema školi. Do nedovoljne posvećenosti djece dovodi slabo vezivanje djece za školu, nepostojanje jasnih pravila ponašanja u školi, te nedosljedno pridržavanje postojećim pravilima od strane nastavnika. Djeca koja su nedovoljno posvećena školi nedovoljno se zalažu na časovima i veoma često neopravdano odsustvuju sa časova.

Nasilje, kao veoma složenu pojavu nije moguće protumačiti jednim uzročnikom ili konstatacijom. To je veoma složen proces koji se odvija u širokom kontekstu (Šikman, 2013). Nasilje nastaje u sadejstvu raznih faktora: pojedinačnih (iz pravca individualnog i porodičnog nasljeđa, razvoja i iskustva), interakcije pojedinca i njegove porodice sa svojim okruženjem, funkcionisanja šire društvene zajednice čiji su pojedinac i njegova porodica nerazdvojni dio, kao i širih aspekata kulture kojoj oni pripadaju. "Dječaci i djevojčice u školi podjednako učestvuju u vršnjačkom nasilju. Dječaci su skloni da učestvuju u fizičkom nasilju, djevojčice više koriste verbalno i indirektno nasilje. Nasilje u školi uglavnom trpe učenici koji se po nečemu razlikuju od ostalih učenika u školi (učenici sa smetnjama i teškoćama u razvoju, učenici sa hendikepom...uglavnom da su drugačiji i s tim u vezi su odbačeni od društva)" (Avramović, 2007: 28-29).

Pored ovih karakteristika, na učešće učenika u nasilju u školi utiču nisko samouvažavanje, frustracije povezane s teškoćama u učenju ili emocionalnim problemima, njihovo nedovoljno učešće u donošenju školskih pravila, isključenje iz škole, bježanje iz škole, alkohol, droga. Naprotiv, nasilje se ne može objasniti samo psihosocijalnim karakteristikama učenika, već i interakcijom ličnih karakteristika i karakteristika socijalne sredine, društva u cjelini. Osobine učenika, nastavnika, škole, društva u cjelini, čine mnogostruki izvor agresije u školama, kao funkcije rasprostranjenog nasilja izvan škole, loma u porodici, uticaja masovnih medija, etičkih konflikata, nezaposlenosti, siromaštva, neadekvatnih zdravstvenih službi i niza povezanih socijalnih bolesti i dr., (Bošković, 2007). Škole se neće moći transformisati u škole bez nasilja sve dok ne budu imale podsticaja izvana koji će moći inicirati promjene u samoj školi, biti pokretač raznih programa i foruma. Zbog toga je važno da se kroz realizaciju programa prevencije za suzbijanje vršnjačkog nasilja u školama postakne unutrašnja promjena u samoj školi koja će stvaranje nenasilnog okruženja u školi doživljavati kao jedan otvoren proces i usku saradnju koji teži stalnom otklanjanju barijera za saradnju između škole i porodice, te jačati kompetencije škole i njeno participiranje u vaspitanju sve djece, i maksimalno posvećenosti djeci i potrebama djece. Te promjene značiće promjenu stavova i sistema vrijednosti u školi, obezbjediti će isticanje važnosti i vrijednosti individualizacije i jačanja ličnosti pojedinca naspram kolektiviteta, te njegovanje i uvažavanje različitosti, dovođenje kolektiva na isto razmišljanje (Gašić, Pavišić, 2004).

Da žrtve nasilja i nasilnici ne bi prerasli u delinkvente i socijalne otpadnike, od kojih će strahovati svi građani našeg društva, potrebno je intervenisati u što ranijem uzrastu i, prije svega, otkriti uzroke neprihvatljivog ponašanja kod djece

te uklanjanjem tih uzroka djelovati na preusmjeravanje problematičnog ponašanja djece u tzv. društveno prihvatljivo, savladavanje razmišljanja djeteta, te isto usmjeravanje ka boljem. Stoga je vaspitanju djece u smjeru nenasilnog rješavanja konflikta i međusobne komunikacije potrebno posvetiti posebnu pažnju sa samo jednim ciljem stvaranje ne nasilnog produkta (Šikman, 2013).

U tom cilju neophodno je osmisлити adekvatan program prevencije za suzbijanje vršnjačkog nasilja, koji će potaknuti odrasle (prije svega roditelje i nastavnike), ali i same učenike, djecu svih uzrasta ne samo da postanu svjesni ovog narastajućeg problema i rizičnosti istog i njegovih pogubnih posljedica kako za pojedinca, tako i za društvo u cjelini, već će ponuditi mehanizme koji će doprinijeti smanjenju pojavnih oblika nasilja među djecom. Dakle, vršnjačko nasilje moguće je suzbiti provođenjem odgovarajućih mjera, a blagovremena identifikacija i evidencija problema je osnovni uslov planiranja mjera intervencije i njihovog usmjeravanja na rizične grupe, kao i na rizičnu djecu.

1.3.3. Učesnici u vršnjačkom nasilju

U samom činu nasilja postoje tri grupe učesnika, a to su pored žrtve i nasilnika i posmatrača, koji pomažu i ohrabruju nasilnika u njegovom nasilnom ponašanju. Posmatrača su najčešće grupa koja stoji po strani, ne reagujući na nasilje ili se čak udaljavaju od nasilnog događaja, ali ponekada može doći i do verbalnog ohrabrivanja nasilnika od njihove strane, pa sve do pridruživanja nasilniku i njegovom nasilnom ponašanju, kada i sami postaju direktni učesnici u vršnjačkom nasilju. Ponekad djeca ne mogu razumjeti da je način njihovog ponašanja loš i neprihvatljiv, niti mogu sagledati kako se osjeća njihova žrtva, tj. kod njih ne postoji empatija prema žrtvi. Takođe, ponekad nema jasno izražene granice između „nasilnika“ i „žrtve“, jer se u različitim situacijama i uzrasnim periodima uloge mogu zamijeniti, pa tako nasilnik postaje žrtva i obrnuto (Macanović, Petrović, 2015).

Razlozi zbog kojih djeca postaju nasilna prema drugoj djeci su mnogobrojni. Djeca nasilnici nerijetko pokazuju nasilničko ponašanje zbog sticanja popularnosti ili skretanja pažnje na sebe, na ovaj način pokušavaju da se pokažu odlučnima i sposobnima. Ponekad, nasilje može biti izraz ljubomore prema osobi prema kojoj se nasilno odnosimo. Ukoliko je dijete izloženo nasilju i u vlastitoj porodici, takav obrazac ponašanja ono može prenijeti i na školsku sredinu i svoje vršnjake. Takođe, dijete nasiljem može pokušati da prevlada lične probleme i osjećaj frustracije onda kada ne vidi drugi način rješavanja i prevazilaženja istih (Spasenović, 2008).

Svaka od navedenih grupa učesnika u nasilju posjeduje i određene karakteristične osobine. Djeca koja mogu biti potencijalne žrtve nasilja su djeca koja su introvertna, submasivna i defanzivna, djeca koja imaju nisko samopoštovanje i koja su sklona popuštanju, bježanju i koja se izoluju od svojih vršnjaka. Ova djeca će i na najbezazlenije napade reagovati plaćem, izolovanjem i povlačenjem od društva (Zečević, 2010). Najčešće žrtve nasilja su djeca koja su nova u razredu, djeca koja su iz druge etničke grupe, djeca sa posebnim potrebama, djeca razvedenih roditelja ili djeca žrtve porodičnog nasilja, zatim djeca koja su nižeg socioekonomskog statusa, djeca koja su nadarena i koja imaju dobar odnos sa učiteljem ili nastavnikom te ljubazna i mirna djeca (Jašović, 1991). Postoje određeni znakovi prema kojima možemo prepoznati da je neko dijete žrtva nasilja, a to su: dijete mijenja uobičajeni put do škole ili moli roditelje da ga voze u školu, dijete se plaši ići u i iz škole ili odbija da ide u školu, djetetu se pogoršava školski uspjeh, postaje povučeno, anksiozno, napeto ili prestaje jesti, dijete zaspi plačući i ima noćne more, prijati ili pokuša izvršiti samoubistvo, dijete odbija govoriti šta nije u redu, traži blizinu učitelja, samo provodi vrijeme na odmoru, a prijatelji iz razreda za to nisu zabrinuti, dijete ima neobjašnjive ogrebotine, modrice i posjekotine i drugo (Spasenović, 2008). Takođe, nestanak ličnih stvari ili ukoliko dijete zahtijeva veću količinu novca za džeparac, to može značiti iznuđivanje novca od drugih članova iz njegovog društva. Međutim, to ne mora značiti da dijete trpi nasilje, nego da koristi alkohol i narkotička sredstva, za šta mu je potreban dodatni novac (Šikman, 2013).

Djeca koja vrše nasilje su djeca koja imaju potrebu osjetiti moć i kontrolu nad drugom djecom. Ova djeca često ulaze u sukobe sa odraslim osobama, krše školska pravila, antisocijalni su i imaju nizak nivo tolerancije na frustracije, a često su i sami bili žrtve vršnjačkog ili porodičnog nasilja, što je ostavilo posljedice na njihovo ponašanje (Popadić, 2009). Djeca nasilnici su djeca koja se lako uvrijede i često doživljavaju agresiju prema sebi čak i onda kada nije prisutna, najčešće ne vole školu i nisu se uspjeli na nju adaptirati, nisu empatični, te imaju lošu samokontrolu. Neka djeca uživaju u ispoljavanju agresivnog ponašanja prema drugima, osjećaju se sigurno i prihvaćeni su od strane svojih vršnjaka, dok su neki nasilnici manje popularni kod svojih vršnjaka, osjećaju se manje sigurni i imaju loš školski uspjeh (Macanović, Petrović, 2015).

Pored neposrednih učesnika u vršnjačkom nasilju, nasilnika i žrtava, postoje i posmatrači, koji su pasivni učesnici nasilja, jer iako ne odobravaju nasilje, takođe, ništa ne čine kako bi nasilje spriječili (Salamandija, Mirnić, 2013). Mnoga djeca su bila svjedoci nasilja, ali se plaše da prijave nasilje, niti žele da budu dio rješavanja

bilo kakvog problema (Macanović, Petrović, 2015). Za djecu, svjedoke nasilja ovaj akt prema drugoj djeci predstavlja stresan doživljaj i šalje im poruku da se i njima tako nešto može dogoditi (Salamandija, Mirnić, 2013). Međutim, vrlo je važno objasniti djeci da postoji razlika između tužakanja i prijavljivanja nasilja. A, jedan od razloga zašto djeca ne prijavljuju nasilje je taj što se i sami plaše da ne postanu žrtve istog nasilnika (Bilić, 1999, vidi u Macanović, Petrović, 2015: 27). Iz svega nevedenog jasno je da imamo široku lepezu rizičnih faktora koji mogu uticati na pojavu vršnjačkog nasilja.

1.4. Prisutnost sajberbulinga u školi

Posljednjih decenija ovog vijeka došlo je do tehničko-tehnološkog razvoja čime je ubrzan razvoj čovječanstva i uticalo se na mijenjanje ustaljenih navika života i rada koje su decenijama prije bile mnogo sporije i jednostavnije. Tako ubrzan razvoj postao je još brži sa razvojem novih medija, a naročito globalne mreže – interneta koji ruši granice prostora i vremena i otkriva još neotkrivene mogućnosti ovog medija, koji iz dana u dan mijenja svijet i poimanje istog (Bajić, 2014). Današnjoj generaciji život je od samog početka oblikovan na drugačiji način. Odlikuje je poznavanje i raširena upotreba medija, digitalnih tehnologija i informacija i na taj način im je omogućeno da koriste sve prednosti koje su im omogućene upotrebom sredstava za komuniciranje. Za njih je sasvim prirodno da kontrolišu tok informacija, da uče ono što sami biraju, da upijaju mnogo više informacija od prethodnih generacija, da istovremeno komuniciraju na više načina i lokacija, te da istovremeno obavljaju više intelektualno zahtjevnih radnji (Bubonjić, 2013, vidi u Bajić, 2014: 324). Postoje brojne prednosti koje sa sobom nosi internet, kao što su umreženost, rasprostranjenost, brzina pronalaženja informacija i osoba, brzina komunikacije sa bilo kojom osobom itd. (Osmić, Čustović, 2018).

Promjene u društvu i era razvoja informaciono-komunikacijskih tehnologija sa sobom nam donosi i negativne pojave i opasnosti. Jedna od tih pojava jeste i novi vid nasilja – sajberbuling ili nasilje koje se vrši putem interneta i društvenih mreža (Mandarić, 2012). Pored ovog problema, na internetu se pojavljuju i druge opasnosti, kao što su pedofilija, zlostavljanja, ucjene i drugo (Miliša, 2012). Internet sa sobom nosi brojne rizike i štetnosti, posebno po najranjivije grupe korisnika, a to su djeca i mladi. Osobe na internetu i društvenim mrežama lako mogu da

skrivaju svoj identitet, nemaju preveliku odgovornost za izgovorenu riječ, stvaraju lažni osjećaj sigurnosti itd. (Osmić, Čustović, 2018). Sajberbuling je novi oblik ispoljavanja agresivnog ponašanja koje svakim danom širi svoje polje djelovanja i povezuje sve više djece i mladih (Mandarić, 2012).

Sajberbuling (cyberbullying) možemo posmatrati kao slanje ili objavljivanje povređujućih slika ili tekstova putem interneta ili drugih digitalnih sredstava komunikacije. Takođe, to može biti i uzmeniravanje telefonskim pozivima, uznemiravanje preko društvenih mreža, kao i uznemiravanje putem SMS poruka. Iskustva nam govore da kod učenika koji već imaju sukobe sa vršnjacima, koji su bili zlostavljani ili su zlostavljali druge, te koji koriste psihoaktivne supstance postoji veći rizik da budu žrtve ili počinioci sajber nasilja (Jugović, 2018).

Opasnost sajberbulinga najbolje oslikava i tekst pod nazivom „Sajberbuling – pakao savremenog tinejdžera“ autorke Jevrosime Pejović (2020), u kojem se vidi jasna razlika između ranijeg dominantnog fizičkog nasilja i danas savremenog digitalnog nasilja, tj. nasilja na internetu.

Godina je 1998. Mi, petaci, čekamo da počne čas istorije. Na jednom komešanje, škripa klupa i grupno, sinhronizovano: "Uuuuu". U ćošku iznad korpe za otpatke nova djevojčica u odjeljenju tuče Veljka - budućeg fudbalskog reprezentativca! Ovaj događaj se prepričava na svakom organizovanom i spontanom okupljanju uz nove opaske i detalje. Glavni akteri obično ublažavaju i trude se da priču drže u granicama "realnog". Veljku ni danas, dvadesetak godina kasnije nije prijatno, ali stojički podnosi šale. Sportista kojeg je pretukla djevojčica – horor film svakog tinejdžera. Ne mogu zamisliti gori scenario... Čekaj, ipak mogu! Godina je 2020. Petaci čekaju da počne čas istorije. Na jednom komešanje, škripa klupa... Uz grupno, sinhronizovano: "Uuuuu" vadi se minimum 20 telefona i bilježi trenutak najveće sramote mlade nade crnogorskog fudbala.

Legenda o batinama u video formi raznim platformama putuje znatno brže do ušiju drugih odjeljenja, zbornice, drugova iz kluba, roditelja... svih! Nakon par dana nastaju mimovi... Jednom riječju – pakao! (<https://digitalizuj.me/2020/07/sajberbuling-pakao-savremenog-tinejdžera/>).

Upravo ovaj tekst oslikava koliko nasilje na internetu može biti opasno i koliko se informacije o istom brzo šire. O ovom problemu i specifičnostima sajberbulinga ćemo govoriti u narednom dijelu knjige.

1.4.1. Karakteristike sajberbulinga

Živimo u svijetu u kojem postoji intenzivan i brz razvoj informaciono-komunikacijskih tehnologija, što sa sobom nosi otvorenu mogućnost velike upotrebe ličnih kompjutera i mobilnih telefona. Danas, svakom pojedincu, od djeteta do odrasle osobe dostupan je pristup internetu. Internet predstavlja globalnu svjetsku računarsku mrežu, koja omogućava dostupnost informacija svakoj osobi u svijetu koja ima lični računar (Bognar, Matijević, 2005). Razvoj interneta i komunikacijskih tehnologija donosi sa sobom i beneficije, ali ima i svoje loše strane. Internet ima i dobre i loše uticaje na svoje korisnike, a sve zavisi od toga na koji način i u koje svrhe ga koristimo. Razvoj i upotreba interneta donosi novine u naše živote, olakšao nam je dostupnost i razmjenu različitih sadržaja, informacija i izvora podataka, omogućio različite načine učenja na daljinu, ali i svakodnevnu komunikaciju sa bilo kojom osobom na planeti, a koja ima pristup internetu. Korištenje novih medija, a posebno interneta predstavlja ulaznicu u cjelovit život, odnosno osoba koja nije medijski pismena u opasnosti je da ostane isključena iz života na različitim nivoima (Labaš, 2011). Sa druge strane, virtuelni svijet sa velikim brojem korisnika idealno je mjesto za ispoljavanje nasilnog ponašanja, a jedna od najranjivijih grupa jesu djeca i adolescenti (Macanović, 2020).

Informaciono-komunikacijske tehnologije, odnosno mediji mogu imati direktan i indirektan uticaj na djecu i mlade. Odnosno, o direktnom uticaju možemo govoriti kada mediji utiču na djecu i mlade kao korisnike i primaoce medijskih sadržaja. Dok se o indirektnom uticaju govori kada mediji utiču na osobe koje su važne za djecu i njihov razvoj, kao i na društvo i kulturološko okruženje u kojem djeca i mladi žive i odrastaju (Kuterovac-Jagodić, Štulhofer, Lebedina-Manzoni, 2016).

Postoje brojni faktori koji pojačavaju ili smanjuju uticaj medija na djecu i mlade, a to mogu biti razvojne osobine djeteta, društveno i porodično okruženje u kojem dijete odrasta, kao i svrha i karakteristike medijskih sadržaja kojima je neko dijete izloženo. Pa tako, gledanje nekih medijskih sadržaja na neko dijete može imati negativne efekte, dok na drugu djecu isti taj sadržaj ne mora da ima negativan uticaj (Anderson i sar., 2003).

Uticaj informaciono-komunikacijskih tehnologija i medija je veoma širok. Odnosno, isti utiču na skoro sva područja funkcionisanja i razvoja djece i mladih, a to su: emocionalni razvoj, kognitivni razvoj, moralni razvoj i percepcija svijeta, socijalni razvoj i ponašanje, fizički razvoj, te zdravlje i slika tijela (Kuterovac-Jagodić,

Štulhofer, Lebedina-Manzoni, 2016). Upravo iz medijskih sadržaja djeca veoma često uče o imenovanju i prepoznavanju vlastitih emocija, kao i načinima kako da se nose sa njima (Halberstadt, Denhman, Dunsmore, 2001). Izlaganje djece i mladih određenim medijskim sadržajima utiče i na njihov moralni razvoj, rasuđivanju o dobru i zlu, kao i na razumijevanje tuđih osjećanja. U ovom domenu, najveći uticaj imaju nasilni sadržaji iz medija. Upravo ovi sadržaji mogu imati negativne uticaje na djecu i mlade, iako se njima želi prikazati neka moralna i obrazovna pouka, odnosno predstavilo kršenje ljudskih i dječijih prava, kao i socijalni sukobi (Kolučki, Lemish, 2013). Do pojave agresivnog ponašanja kod djece može dovesti dugotrajno i učestalo izlaganje nasilnim sadržajima iz medija (Anderson i sar., 2003). Sve veća upotreba medija od strane djece i mladih dovodi do sve manjeg kretanja i usvajanja nezdravog načina života, čime se utiče i na fizički razvoj djece (Foretić, Rodek, Mihaljević, 2009). Svjedoci smo da mediji i medijski sadržaji veoma često prikazuju i nameću nerealne standarde ljepote, što kod djece i mladih izaziva nezadovoljstvo izgledom vlastitog tijela i nisko samopouzdanje, čime se utiče na stvaranje slike o vlastitom tijelu i izgledu, te zadovoljstvo istim (Patekar, 2019).

Internet ima svoje prednosti korištenja, kao što su dostupnost informacija i lakše učenje, dostupnost aktuelnih vijesti, internet predstavlja izvor zabave (igranje igrice sa drugim na webu), olakšava komunikaciju bilo gdje da se nalazimo, kao i razmjenu mišljenja, iskustava i informacija sa vršnjacima i odraslima. Takođe, djeca i mladi mogu da poboljšaju vještine pisanja, jer je pisanje dominantan oblik komunikacije putem interneta. Djeca i mladi u ovoj sferi razvijaju kreativnost, ali i strategije rješavanja problema i selekcije informacija (Buljan-Flander, 2008). Uz medije djeca mogu da uče različite teme o svijetu koji ih okružuje, usvajaju vrijednosti i obrasce ponašanja, te uče o međuljudskim odnosima, ali i o svemu ostalom što ih zanima (Osmančević, 2016).

Međutim, postoje i neke opasnosti korištenja savremenih oblika komunikacije, a to su: velika izloženost neprimjerenim seksualnim sadržajima, žrtve su na internetu dostupnije pedofilima, kao i uznemirujućim i neprijateljskim porukama. Takođe, kao mana pojavljuje se mogućnost izolacije od društva zbog dugotrajnog korištenja interneta (Buljan-Flander, 2008).

Mjesto gdje mladi, ali i odrasli provode najviše vremena u virtuelnom svijetu jesu društvene mreže. Činjenica je da korisnici provode po nekoliko sati u toku dana na društvenim mrežama. U ovom imaginarnom svijetu korisnici svoj realan život kreiraju i predstavljaju u najboljem svjetlu, što se veoma često razlikuje od

stvarnosti. Društvene mreže nam omogućavaju da pretražujemo profile drugih ljudi, te komuniciramo sa njima. Među najpopularnijim društvenim mrežama danas imamo *Facebook*, *Instagram*, *Twitter*, *Youtube* itd. Svjedoci smo mnogobrojnim oblicima sajber nasilja na svim društvenim mrežama, kao što su prijete, ponižavanja i vrijeđanja, pa do različitih oblika omalovažavanja, maltretiranja, lažnog predstavljanja, krađa lozinke i drugih oblika nasilnog ponašanja, koje za cilj ima nanošenje bola, vrijeđanja, te ugrožavanje žrtve.

Elektronsko nasilje predstavlja upotrebu savremenih informaciono – komunikacionih tehnologija s ciljem ugrožavanja drugih osoba (Stojanović, 2021a). Autorka Buljan-Flander navodi da „elektronsko nasilje uključuje bilo kakav oblik višestruko slanih poruka putem interneta ili mobilnog, kojima je cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštititi od takvih postupaka“ (Buljan-Flander, 2008: 14).

Nasilje modernim oblicima tehnologije ili poznatije kao sajberbuling obuhvata svaku komunikacijsku aktivnost putem sajber tehnologije, te situacije kada je dijete izloženo napadima drugog djeteta ili grupe djece putem mobilnog telefona ili interneta (Škrlec, Buljan-Flander, Kralj, 2010).

Sajberbuling uključuje maloljetnike sa obje strane, odnosno i žrtva i nasilnik su maloljetnici. Ukoliko se sa jedne strane uključi odrasla osoba to prerasta u sajber-zlostavljanje ili iskorištavanje. Postoje dvije vrste sajberbulinga, odnosno direktan napad i sajberbuling preko druge osobe ili posrednika. Direktni napadi se mogu sprovoditi putem SMS i instant poruka, krađe lozinke, blogova, web stranica, internet glasanja, interaktivnih igrica, slanjem fotografija putem email-a i mobilnih telefona, slanjem zlonamjernog koda i pornografije i oponašanjem (Gavrilović, Šućur-Janjetović, 2014).

Pored nasilja putem interneta, sajberbulingom se smatra i nasilje putem mobilnog telefona. Nasilje putem mobilnog telefona obuhvata bilo kakav oblik poruke (tekstualne, slikovne, videoporuke, fotografija), tj. višestruko slane poruke, čijim slanjem nasilnik ima namjeru da prijete ili nanese osjećaj neugodnosti kod žrtve. Svjedoci smo da danas skoro svako dijete posjeduje i upotrebljava telefon, a ona nisu uvijek u mogućnosti razlikovati primjerene od neprimjerenih sadržaja, pa je tako povećana mogućnost slanja i primanja nasilnih poruka, poziva i drugih sadržaja (Špigl, Žakula-Desnica, Bubnić, 2010).

Takođe, elektronsko vršnjačko nasilje možemo posmatrati kao moderan oblik vršnjačkog nasilja koji se sprovodi putem sredstava masovne komunikacije, tj. interneta i mobilnog telefona, s ciljem ponižavanja, omalovažavanja, diskreditacije, te drugih oblika nanošenja štete. Ovaj oblik nasilja među djecom karakteriše anonimnost nasilnika, specifičan sadržaj i oblik ispoljavanja, kao i brzo širenje i dostupnost nasilnog sadržaja velikoj publici, konstantnost i kontinuiranost ispoljavanja nasilja (Miladinović, Petričević, 2013).

Mnogi domaći i strani autori su govorili o specifičnostima sajberbulinga (Branković, 2013; Ljepava, 2011; Putnik, Milošević, Bošković, 2013; Rakočević, 2019; Stanković, 2019; Vrhovnik, 2013). Autor Olweus (1998) navodi da sajber nasilje posjeduje sve karakteristike tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Kao prvo, sajber nasilje predstavlja agresivno ponašanje koje se izražava kroz negativne akcije. Kao drugo, uvijek ima namjeru da povrijedi žrtvu. Treće, uvijek postoji nesrazmjerna moć između žrtve i nasilnika. I četvrto, sajber nasilje karakteriše repetitivnost.

Sajber nasilje podrazumijeva ispoljavanje negativnih akcija prema žrtvi, ali se to vrši isključivo preko elektronskih tehnologija, odnosno putem interneta, računara i mobilnih telefona. Sajber nasilnik ima namjeru da nanese direktnu ili indirektnu štetu, povredu ili bol žrtvi. Kada govorimo o tradicionalnom vršnjačkom nasilju možemo reći da postoji nesrazmjernost moći među učesnicima u nasilju koja se zasniva na socijalnom statusu ili fizičkoj snazi. Sa druge strane, kod sajber nasilja, takođe, postoji disbalans moći, ali se taj disbalans zasniva na razlikama u znanju i spretnosti u korištenju informacionih tehnologija. Ponekad neke osobe pokazuju malu spretnost u interakciji i komunikaciji licem u lice, ali zato imaju veliku spretnost na ovom polju u sajber prostoru. Sajber nasilje odlikuje se ponavljanjem negativnih akcija nasilnika tokom vremena. Nekada samo jedna početna negativna akcija nasilnika može dovesti do ponavljanja nasilja nad žrtvom u dužem vremenskom periodu. Nekada samo jedna zlonamjerna poruka može biti proslijeđena velikom broju osoba, što nam govori o ponavljanju viktimizacije, sa gledišta žrtava sajber nasilja (Popović-Ćitić, 2009).

Žrtva sajber nasilja veoma često trpi osuđivanja, verbalno linčovanje, izrugivanje, ali i potpuno isključivanje iz društva. Svi ovi postupci vršnjaka bili su prisutni i prije razvoja interneta, odnosno u realnim odnosima djece u školama. Jedina razlika u odnosu na tadašnje vrijeme je ta što su sada djeca na internetu izložena daleko široj publici i postoji mnogo više mogućnosti da se djeci nanese bol i sram. Najčešće nasilje počinje u realnom svijetu, a onda se postepeno prenosi i na virtuelni, gdje se počinje sa psovka,

uhodanjem, hakovanjem profila na društvenim mrežama, širenje neistina, pa sve do prijetnji fizičkim napadima. Veliki broj djece i mladih pati od ovakvih napada, ali se teško odlučuje prijaviti nasilje. Čak i kada dođe do prijavljivanja sajber nasilja, ovaj vid nasilja je teško sankcionisati, jer se kao prvi razlog pojavljuje neprimjenjivanje krivičnog zakonodavstva na djecu mlađu od četrnaest godina života, ali postoje i brojni drugi razlozi poput nepovjerenja, straha od stigme itd. (Osmić, Čustović, 2018).

Uočljive su brojne specifičnosti sajberbulinga u odnosu na tradicionalne, odnosno neposredne oblike nasilja. Sajber nasilje može biti prisutno 24 sata dnevno, sedam dana u sedmici, na bilo kojem mjestu, kod kuće ili na drugim mjestima na kojim je dijete ranije bilo sigurno. Nasilnik je anonimn, čime se povećava osjećaj nesigurnosti kod djeteta, a publika je mnogobrojna i konstantno se uvećava. Žrtve nasilja ne moraju biti samo djeca, nego i odrasli, odnosno učitelji i profesori. Nasilnici nekada ne mogu procijeniti koliko štete mogu nanijeti njegove riječi u sajber prostoru, jer nema direktnog kontakta između žrtve i nasilnika. Poruke i riječi šale mogu osobu povrijediti, a da druga osoba koja ih šalje nije imala namjeru zlostavljati nekoga (Buljan-Flander, 2013b).

Kod sajberbulinga ne postoje vremenski i prostorni okviri u kojima bi žrtva mogla da bude sigurna. Kod neposrednih oblika vršnjačkog nasilja djeca mogu pronaći utočište i sigurnost u svom domu, ali to nije slučaj kod sajber nasilja. Sajber nasilnici mogu pronaći svoje žrtve na bilo kojem mjestu gdje postoji pristup internetu, mobilnim telefonima i računarima. S obzirom da djeca znaju mnogo više o savremenim tehnologijama od svojih roditelja, veoma često nemaju straha da će biti otkrivene njihove aktivnosti i učestvovanje u sajber nasilju. Sa druge strane, žrtve nasilja rijetko prijavljuju nasilje, jer strahuju da bi moglo doći do ekspanzije nasilja. Drugi razlog neprijavlivanja nasilja jeste strah da im roditelji ne oduzmu računare i mobilne telefone. Roditelji, u ovakvim situacijama, smatraju veoma često da će oduzimanjem savremenih tehnologija riješiti problem, odnosno izbjeći sajber nasilje. Ali, za djecu to predstavlja dodatnu viktimizaciju ili kaznu, jer su danas moderne tehnologije jedan od najvažnijih dijelova socijalnog života i interakcije za djecu i mlade (Popović-Čitić, 2009).

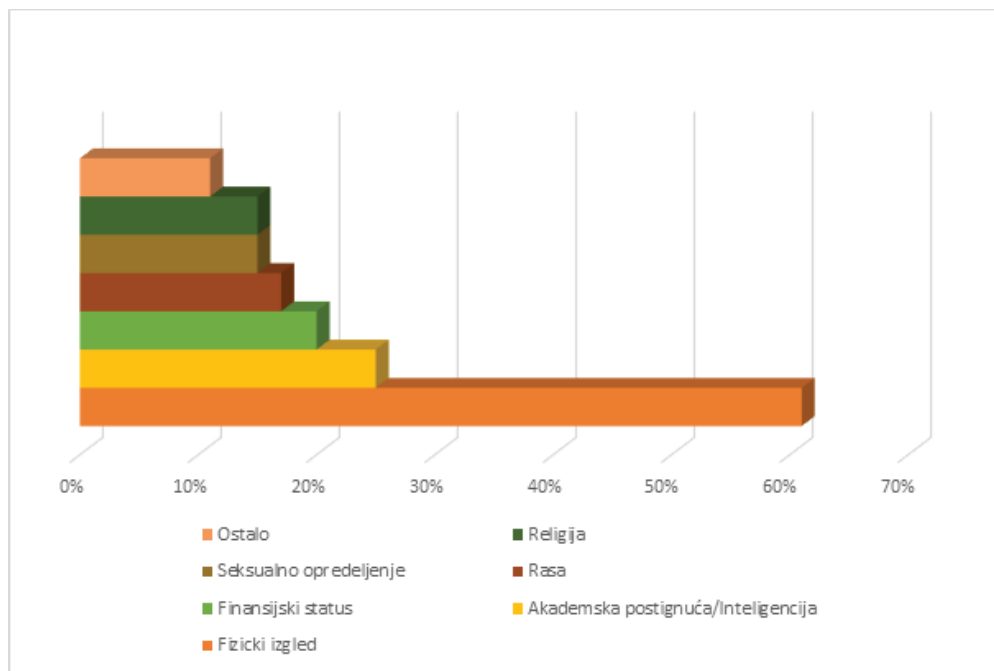
Činjenica je da je anonimnost nasilnika u sajber prostoru zagarantovana, odnosno otkrivanje identiteta nasilnika u velikom broju slučajeva je veoma teško, što dovodi do mogućnosti povećanja nasilnih aktivnosti. Mada je prisutno i samootkrivanje nasilnika još na početku ispoljavanja nasilnih radnji i sadržaja (Miladinović, Petričević, 2013).

Kao i kod tradicionalnih oblika nasilja, tako i kod sajber nasilja pored žrtve i nasilnika u nasilju su prisutni posmatrači i svjedoci nasilja. Razlika se ogleda u tome što je ovdje mnogo veći broj posmatrača uključen. Takođe, taj broj se konstantno i neminovno povećava protekom vremena, jer jednom proslijeđen zlonamjerni sadržaj u online komunikaciji postaje teško uništiv. Takav sadržaj bez većih problema posmatrači mogu sačuvati na svojim računarima i mobilnim telefonima i u svakom sljedećem trenutku ponovo ga mogu plasirati u sajber prostor. Na taj način posmatrači veoma često bivaju i sami uključeni u elektronsko nasilje. Postoje dva razloga iz kojih se posmatrači lakše uključuju u sajber nasilje u odnosu na tradicionalne oblike nasilja. Prvo, za razliku od tradicionalnog nasilja, sajber nasilje ne zahtijeva ni fizičke sposobnosti, ni socijalne vještine kako bi se učestvovalo u istom. I kao drugo, elektronsko nasilje ne zahtijeva upotrebu neverbalne komunikacije, a osigurana je i anonimnost, čime se olakšava uključivanje posmatrača (Popović-Ćitić, 2009).

Iako u elektronskom nasilju nema fizičkog kontakta i napada, postoje psihološke posljedice koje ono ostavlja na žrtvu, ali i na nasilnika. Žrtve nasilja nemaju moć i kontrolu nad onim što im se događa, pa se veoma često osjećaju kao da su uhvaćeni u zamku, ali osjećaju i frustracije i rastrojenost. Prisutna je pojava depresije, stresa, suicidalnih misli, ljutnje i tuge itd. Dijete koje čini nasilje svojim ponašanjem izaziva agresivnost koja može biti uzrok nasilnog ponašanja u odrasloj dobi (Špiĝl, Źakula-Desnica, Bubnić, 2010).

Razlozi usljed čega dolazi do sajberbulinga su različiti i zavise prije svega od okolnosti u kojima se nalazi prije svega žrtva sajberbulinga, kao i od strukture ličnosti samog nasilnika. U narednom grafikonu ćemo prikazati najčešće razloge usljed kojih dolazi do sajberbulinga.

Grafikon 2. Najčešći razlozi sajberbulinga



Izvor: Broadband Search 2022.

Iz prikazanih podataka vidimo da je najčešći razlog usljed čega dolazi do sajberbulinga fizički izgled žrtve i akademsko postignuće, tj. inteligencija. Svakako da često neke anomalije i fizički nedostaci mogu biti dovoljan razlog za ismijavanje, vrijeđanje, omalovažavanje žrtve putem interneta. Takođe, njihovo školsko postignuće, inteligencija, sposobnosti često izazivaju zavist kod drugih koji nemaju takve afinitete i sposobnosti, zbog čega su često ciljna grupa za nasilničke napade putem raznih društvenih mreža, gdje se u takvim okolnostima u prvi plan stavljaju neke njihove izjave izvađene iz konteksta kako bi se predstavili kao negativci ili narcisoidne osobe. Finansijski status može biti razlog za napade putem interneta i društvenih mreža. Razlog može biti loše imovinsko stanje zbog čega se žrtva ismijava i vrijeđa, ali i žrtva može biti i osoba dobrog imovinskog stanja, gdje se često traže neki drugi povodi za napad da bi se kasnije iznuđivao novac od žrtve. Ovakva vrsta digitalnog reketiranja je sve prisutnija. Takođe, jedan od razloga usljed čega dolazi do sajberbulinga jesu religija i rasa. Često pripadnost nekoj vjerskoj zajednici, boja kože, porijeklo može biti razlog za sajberbuling. Naručito su ovi napadi izraženi za vrijeme nekih vjerskih praznika ili drugih značajnih

događaja za tu vjersku zajednicu. Seksualno opredjeljenje je pojava koja je često povod sajberbulinga. Kao i u prethodnim faktorima i ovaj ostavlja nesagledive posljedice za žrtvu, koja u takvim okolnostima često pokušava da izvrši suicid, jer se ne može nositi sa svakodnevnim problemima i napadima koje doživljava.

Prema Vanji Rakočević (2019) na postojanje i važnost rješavanja problema elektronskog vršnjačkog nasilja ukazuju rezultati brojnih istraživanja sprovedenih kod nas i u Evropi, ali i praksa:

- *Djeca i mladi nemaju dovoljno informacija o bezbjednom korišćenju interneta, kao ni o vrstama zloupotreba. Kada su na mreži, mogu se sakriti iza anonimnosti koju im internet pruža. Uz to, ne osjećaju se odgovornim za ono što čine na internetu kao što bi se osjećali za ono što urade van interneta i ne plaše se da će biti kažnjeni. Upravo zato oni koji čine nasilje mogu biti okrutniji i nasilniji nego što bi se usudili to biti „licem u lice“. Verbalno nasilje i nasilnu komunikaciju na internetu vide kao nešto što ne smatraju lošim i nedopuštenim, navode da je takav vid odnosa prihvatljiv putem interneta, dok ga van interneta smatraju neoprostivim i češće traže i očekuju reakciju odraslih. S druge strane, oni koji su pretrpjeli nasilje često se plaše da drugima kažu šta se desilo jer se boje da zlostavljanje može zapravo postati gore. Na žalost, djeca o svojim radnjama na internetu i o neprijatnim situacijama ne razgovaraju sa roditeljima. Često se i plaše da prijave nasilje, jer se brinu da će im roditelji oduzeti mobilni telefon, kompjuter i/ili pristup internetu, što obično i bude prva reakcija roditelja.*
- *Roditelji vrlo često ne kontrolišu šta djeca rade dok su na internetu (šta pišu u porukama, šta slikaju mobilnim telefonima, koje fotografije/snimke razmjenjuju, koje websajtove posjećuju i sl.), a djeca brišu istoriju pregleda u postavkama, trenutno brišu poruke ili video snimke kako ih roditelji ne bi mogli otkriti. Nekada zbog nedostatka vremena, a ukoliko su djeca starija, najčešće jer ne žele da naruše privatnost svoje djece. Najveći broj roditelja, ipak, osjeća se nesigurno i nemoćno da uopšte pokrenu pitanje pravilnog i odgovornog korišćenja interneta. Razlozi su brojni, a najčešći zbog neiskustva i neznanja u ovom području, kao i osjećaja bespomoćnosti izazvanog neiskustvom.*
- *Nastavnici se često pitaju da li je u njihovoj nadležnosti da reaguju i kako da reaguju kada prepoznaju problem nasilja na internetu u školskoj sredini, ali i u okruženju, što često rezultira usložnjavanjem problema i*

izazivanju različitih oblika nasilja među djecom van interneta. Takođe, ova vrsta ponašanja se često dešava izvan škole, na kućnim računarima ili putem mobilnih telefona.

- *U našoj zemlji ne postoje jasne procedure niti ustaljena politika postupanja u određenim situacijama nasilja među djecom i njihove zloupotrebe putem interneta.*

Sve ovo upućuje na činjenicu da djeca nemaju dovoljno informacija o bezbjednom korišćenju interneta i kako da prepoznaju moguću opasnost i rizična ponašanja, jer te informacije ne dobijaju ni u školi, niti u porodici. Takođe, djecu ne učimo o preuzimanju odgovornosti za svoje ponašanje i o posljedicama određenih postupaka, koje pogađaju njih same, ali i druge sa kojima su u kontaktu.

1.4.2. Vrste sajberbulinga

Sajberbuling predstavlja savremeni oblik vršnjačkog nasilja koji se ispoljava kroz direktne i indirektne napade (Stojanović, 2022c). Sajber nasilje može biti direktno ili indirektno ispoljeno na žrtvu od strane nasilnika. Direktno sajber nasilje podrazumijeva neposredno vršenje nasilja nad žrtvom, dok indirektno sajber nasilje podrazumijeva uplitanje drugih osoba, tj. posrednika u vršenje sajber nasilja, sa i bez njihovog znanja, a najčešće je riječ o slučajnim saučesnicima koji i ne znaju i nisu svjesni da su dio negativnih akcija prema žrtvi (Popović-Čitić, 2009).

Indirektno sajber nasilje jeste nasilje putem posrednika. Odvija se tako što napadač napada žrtvu preko treće osobe. Treća osoba obično nije svjesna da je uključena u sam čin nasilja. Na primjer, jedno dijete će doznati lozinku drugog djeteta, tj. njegovog Facebook profila i sa toga profila će slati uvredljive i neprimjerene sadržaje njihovim prijateljima. U ovom slučaju svi će misliti da je stvarna žrtva ustvari taj koji je nasilnik. Ovo može izazvati niz negativnih stvari, od toga da se roditelji i prijatelji naljute na žrtvu, do toga da administratori isključe (deaktiviraju) profil na Facebook-u, a roditelji kazne dijete. U ovom slučaju oni su posrednici u nasilju, a da toga nisu ni svjesni. Napadi preko posrednika predstavljaju najopasnije oblike nasilja putem interneta, jer mogu uključivati odrasle osobe, koje nerijetko imaju mnogo lošije namjere nego djeca (Vejnović, 2013).

Prema Gavrilović i Šućur-Janjetović (2014) najčešći oblici direktnih sajber napada su:

1. **Instant poruke/SMS poruke uznemiravanja** – Djeca na ovaj način mogu slati prijeteće ili poruke mržnje drugoj djeci ne znajući da mogu povrijediti druge, jer te poruke nisu izrečene u stvarnom životu. Postoje i „ratovi upozorenja“ gdje internet usluge nude načine „rasprave“ o korisniku koji je izrekao neprijatne stvari o nekome. Djeca često učestvuju u ovim raspravama što dovodi do izopštavanja nekog na određeno vrijeme. Takođe, djeca ili tinejdžeri kreiraju screen-imena koja su slična imenu određenog djeteta, a razlikuju se od stvarnog imena, jer imaju dodatno neki znak ili slovo manje. Ovim djeca izriču neprimjerene stvari, ali pretvarajući se da su neko drugi. Postoje i ratovi tekstova ili tekst napadi kada djeca šalju ogroman broj tekstualnih poruka na mobilni uređaj žrtve, ali sa postavkama skidanja novca sa njegovog telefonskog računa. Ovdje je žrtva suočena, pored nasilja, sa ogromnim telefonskim računom i ljutnjom roditelja. Postoji prisutnost slanja prijatni pomoći instant poruka i SMS poruka, ali i slanjem videa i fotografija.
2. **Krađa lozinke** – Djeca često krađu lozinku kako bi započeli razgovor sa drugim korisnicima pretvarajući se da su žrtva. U ovim razgovorima često vrijeđaju drugu stranu i izazivaju ljutnju drugih korisnika, a da oni ni ne znaju da je to ustvari haker. Nerijetko hakeri mijenjaju profil žrtve, obavljajući neprimjerene seksualne, rasističke i druge neprimjerene stvari koje privlače pažnju i izazivaju ljutnju drugih.
3. **Blogovi** – Blogovi predstavljaju online časopise na kojima djeca i mladi mogu postavljati zanimljive sadržaje namijenjene svojim prijateljima da ih vide. Ali, djeca ponekad na blogovima objavljuju stvari kojim vrijeđaju drugu djecu i narušavaju njihovu privatnost.
4. **Web stranice** – Djeca ponekad kreiraju web stranice čiji sadržaj može uvrijediti ili ugroziti drugu djecu, jer na istim objavljuju lične podatke i fotografije drugog djeteta. Na ovaj način žrtve mogu biti na lakši način pronađene i kontaktirane od strane drugog nasilnika.
5. **Slanje fotografija putem email-a i mobilnog telefona** – Postoje slučajevi slanja masovnih poruka drugima putem email-a koje sadrže aktove ili neprimjerene fotografije druge djece. Danas smo svjedoci da pomoću pametnih telefona možemo slati poruke ili fotografije bilo koga bilo kome iz imenika na telefonu. Djeca često slikaju drugu djecu u kupatilu

ili svlačionici i te fotografije mogu objavljivati online ili slati drugima.

6. **Internet glasanje** – Često se susrećemo sa internet glasanjem ko je aktuelan, a ko nije među djecom, što sa sobom povlači i zlostavljanje djece.
7. **Interaktivne igrice** – Djeca igraju interaktivne igrice koje omogućavaju međusobnu komunikaciju učesnika igrice putem chat-a ili internet telefona. U ovakvim slučajevima prisutno je verbalno zlostavljanje putem prijatni ili neprimjerenog sadržaja.
8. **Slanje zlonamjernog koda** – Ponekada djeca šalju viruse ili hakovanje programe svojim žrtvama kako bi uništili njihove računare, špijunirali ih ili u krajnjem i najgorem slučaju obrisali njihov hard disk.
9. **Slanje pornografije i ostale bezvrijedne e-pošte** – Sajber nasilnici mogu napraviti popis žrtava e-pošte, a posebno na porno stranicama. Tada žrtva prima stotine email-ova sa pornografskim sadržajem. Tada se uključe i roditelji, koji nerijetko okrivljuju svoju djecu i moraju da mijenjaju svoje email adrese.
10. **Oponašanje** – Postoje slučajevi kada se djeca predstavljaju i kao žrtva i mogu pozivati na napad druge žrtve. Zatim, šalju poruke mržnje ili poruke prijetećeg sadržaja, otkrivaju podatke i prenose neugodne sadržaje i tajne koje se tiču drugih.

Autor Filip Mirić (2013) navodi da postoji devet oblika sajberbulinga koji se razlikuju prema specifičnostima načina izvršenja, a to su:

1. **Vrijeđanje** – Vrijeđanje ili flaming je oblik online „borbe“ koji se sastoji od kratke i žustre rasprave između dvije ili više osoba, bez obzira koju komunikacionu tehnologiju koriste. Započinje namjernim slanjem ili postavljanjem uvredljivih, zlobnih, ponižavajućih ili vulgarnih poruka.
2. **Uznemiravanje** – Uznemiravanje predstavlja ponovljeno slanje uvredljivih, provokativnih i hostilnih poruka jednoj ili više osoba. Slanje ovih poruka odvija se najčešće putem elektronske pošte. Međutim, upućivanje ovakvih poruka moguće je i putem javnih foruma (chat sobe i diskusione grupe), ali i društvenih mreža. Takođe, uznemiravanje je moguće i putem mobilnih telefona kada se jednoj ili više osoba šalje na stotine tekstualnih poruka.
3. **Ogovaranje (denigracija)** – Ogovaranje predstavlja slanje ili postavljanje

uvredljivih i neistinitih informacija o nekoj osobi od strane napadača, sa namjerom da se uništi žrtvina reputacija ili prijateljstvo. Ove informacije se u vidu slika ili izjava mogu prosljeđivati drugima putem e-pošte ili instant poruka, ali mogu biti objavljene i na internet stranicama i društvenim mrežama. Takođe, ovdje postoji mogućnost slanja i objavljivanja izmijenjenih fotografija sa seksualnom konotacijom. Postoje i slučajevi kreiranja *Facebook* stranica na kojima se postavljaju pitanja (npr. ko je najdeblji ili najružniji u razredu) na koja drugi odgovaraju, ali sa ciljem ismijavanja drugih. Ovdje se stvaraju liste uvredljivih komentara na račun drugih. Ukoliko se uvredljivi sadržaji objavljuju javno, onda ovaj oblik sajber nasilja poprima i karakteristike uznemiravanja.

4. **Lažno predstavljanje** – Kod lažnog predstavljanja napadač obično koristeći šifru pristupa nalozima druge osobe i u njeno ime komunicira sa drugim osobama na neprimjeren i negativan način, pretvarajući se da izražava njeno mišljenje. Koristeći šifru profila druge osobe napadač može izmijeniti profil te osobe postavljajući neprikladne, provokativne i ponižavajuće informacije, slike i druge materijale. Napadač se može lažno predstavljati i tako što šalje elektronsku poštu drugima u ime druge osobe. Najteži oblik lažnog predstavljanja jeste plasiranje provokativnih i uvredljivih sadržaja u grupe mržnje ili grupne forume, ostavljajući tako ime i prezime, broj telefona ili adresu osobe u čije ime se predstavlja. Na ovaj način se ostavlja mogućnost da se žrtva pronađe od strane uvrijeđenih članova grupe i nanosi se ogromna šteta ili ozljede.
5. **Nedozvoljeno saopštavanje** – Osnovna karakteristika ovog oblika sajber nasilja jeste pretvaranje tuđih privatnih informacija u javne, odnosno iznošenje istih u javnost.
6. **Obmanjivanje** – Kod obmanjivanja napadač putem prevare ili lukavstva otkriva tajne, lične i ponižavajuće informacije o žrtvi i plasira ih među druge ljude. Obmanjivanjem ili pomoću lukavih trikova napadač dolazi do povjerljivih informacija od žrtve, a zatim ih bez znanja žrtve online prosljeđuje. Treba napraviti razliku između autinga i obmanjivanja, jer kod autinga napadač na legalan način dolazi do informacija o žrtvi.
7. **Isključivanje** – Isključivanje predstavlja indirektan metod sajber nasilnika kojim oni žrtve isključuju iz online grupa ili zajednica, koje su zaštićene šifrom. Isključivanje se može doživjeti i realno i ukoliko neko ne odgovori

na instant poruku ili email dovoljno brzo koliko bi to druga strana željela. Isključivanje iz sajber grupa žrtva može doživjeti sa smanjenjem samopoštovanja, te se nerijetko događa ulazak u druge sajber grupe, što dovodi do osjećaja ponovne povezanosti i smanjenja negativnih osjećanja.

8. **Proganjanje** – Proganjanje predstavlja upotrebu sajber komunikacije u cilju proganjanja druge osobe putem repetitivne, uznemirujuće i prijeteće elektronske komunikacije, odnosno najčešće privatnim kanalima komunikacije. Žrtve nasilja u slučajevima virtuelnog proganjanja strahuju za svoju sigurnost, jer smatraju da će se ono pretvoriti u proganjanje u stvarnom životu.
9. „**Veselo**“ šamaranje – Ovaj oblik sajberbulinga je relativno nov, a sastoji se u tome da neka nepoznata osoba, bez posebnog razloga ošamari drugu osobu, a cijeli incident se snimi ili fotografiše, a zatim se taj sadržaj objavljuje ili šalje elektronskim putem. Napadači, najčešće tinejdžeri govore da je to samo šala, pa odatle i naziv „veselo“ šamaranje, ali ponekad ovo šamaranje može dovesti i do ozbiljnih posljedica po žrtvu.

Autorica Ana Šare (2019) navodi sljedeće oblike elektronskog nasilja:

- **Uznemiravanje** – kontinuirana komunikacija na internet stranicama i društvenim mrežama u vidu slanja neugodnih, nepristojnih i uvredljivih sadržaja (poruka, slika i sl.).
- **Uhođenje putem interneta** – tajno ili javno, kontinuirano, ali neželjeno praćenje i uhođenje neke osobe na internetu, koje može uključivati i stalno pokušavanje uspostavljanja i nastavka neželjenog kontakta.
- **Prijetnje** – natpisi, objave i objavljivanje fotografija i video materijala na internetu koji predstavljaju prijetnje fizičkim nasiljem, kojima se implicira nasilno ponašanje ili kojima se javno pokazuju suicidalne namjere.
- **Vrijeđanje** - svađe u kojima se na internet stranicama, društvenim mrežama, forumima ili blogovima objavljuju grube i uvredljive poruke.
- **Govor mržnje** - natpisi na internet stranicama, forumima i društvenim mrežama koji za cilj imaju javno poticanje mržnje, netrpeljivosti, diskriminacije ili neprijateljstva i nasilja prema određenoj osobi (ili grupi ljudi). Ponekad može biti na osnovi nekog nepromjenjivog faktora ili karakteristike osobe (poput pripadnosti rasi, spolu, seksualnom

opredjeljenju) ili kulturoloških vrijednosti (poput nacionalnosti, vjeroispovijesti i sl.).

- **Tračanje** - objavljivanje ili slanje okrutnih tračeva sa ciljem da se uništi nečiji ugled i odnosi sa prijateljima, članovima porodice i poznanicima.
- **Isključivanje** - namjerno odbacivanje, ignoriranje ili isključivanje pojedinaca iz internetskih grupa.
- **Lažno predstavljanje** - kreiranje lažnih profila, ilegalno ulaženje u nečiji računarski sistem ili neovlašteno korištenje nečijeg internetskog računa ili profila (najčešće Facebooka) i slanje poruka, slika, videa i sl. u ime te osobe, što može uništiti njen ugled, uticati na odnose te osobe sa drugim ljudima ili je na neki način povrijediti. U ovu kategoriju spada i *fraping*, odnosno nasilni upad „prijatelja“ na nečije mrežne stranice s kojih šalje neugodne poruka drugima kao da to čine vlasnici profila.
- **Javno razotkrivanje i dolaženje do tuđih tajni prevarom** – odnosi se na situacije u kojima se javno objavljuju ili dijele s drugima nečiji privatni, lični ili „sramotni“ podaci bez odobrenja te osobe. Prezare koje osobe koriste kako bi došli do privatnih, tajnih ili „sramotnih“ podataka o nekome te ih objavili na internetu mogu uključivati ucjenu, podmićivanje, manipulaciju (laganje) i sl.
- **Objavljivanje lažnih izjava kao činjenica** – objavljivanje lažnih izjava na internetu kao da su tačne sa ciljem da se diskredituje ili ponizi određena osoba.
- **Objavljivanje video zapisa fizičkog maltretiranja** – fizički napad (udaranje, šamaranje, šutiranje, ali i nanošenje ozbiljnih fizičkih ozljeda) jedne osobe ili grupe ljudi na drugu osobu snimljen mobilnim telefonom ili kamerom i poslan drugima putem mobilnog telefona, kompjutera ili interneta, ili objavljen na internetskim stranicama.
- **Manipulacija** - stavljanje pritiska na nekoga da otkrije lične podatke, dogovori fizički sastanak sa nekom osobom ili da se ponaša ili govori na neprimjeren način.
- **Seksualno uznemiravanje i *sekstiranje*** – primanje i prosljeđivanje golih i polugolih fotografija, videomaterijala i eksplicitnih tekstualnih poruka seksualnog sadržaja korištenjem različitih elektronskih uređaja.

Specifičan i posebno štetan oblik nasilja i kriminala u digitalnom prostoru je internetska pedofilija. Pedofili koriste internet na različite načine, bilo da se povežu s djecom, sklapaju prijateljstva, organiziraju sastanke uživo ili kao sredstvo za pronalaženje, čuvanje i distribuciju dječje pornografije. Internet se također koristi kao sredstvo za međusobno povezivanje u pedofilskim mrežama, gdje dijele iskustva, savjete i vizualne sadržaje. Ipak, internet nije upotrebljiv za pedofile samo zbog lakog pristupa djeci, njihovom identitetu i dječjoj pornografiji. Internet je idealan alat za pedofile jer im nudi potpunu sigurnost i apsolutnu anonimnost (Bjelajac i Filipović, 2020). A u slučaju internetske pedofilije i drugih migriranih oblika nasilja i kriminala, razlika između digitalnog i fizičkog, ako problem posmatramo iz viktimološke perspektive, gotovo je nevidljiva.

U današnje vrijeme gotovo je nemoguće djecu potpuno isključiti iz virtualnog svijeta i to naravno nije rješenje. Djeci je potrebno usmjerenje, roditelji bi trebali djeci ponuditi adekvatnu alternativu, shodno njihovom uzrastu i po mogućnosti igre koje stimuliraju dječji mozak na koncentraciju, razvijanje logičkog mišljenja i razvoja kreativnosti. Prije nego što dijete započne s igranjem pojedine igre, roditelj bi trebao proučiti o čemu se radi i da li navedena igra djeluje poticajno na razvoj djeteta. Po mogućnosti, sam roditelj bi trebao i probati tu igru, da shvati o čemu se radi i onda na taj način pristupiti i objasniti djetetu iz kojeg razloga je ta igra prikladna, odnosno nije prikladna za njega. Uticaj kompjutorskih igara na djecu i mlade već dugi niz godina zaokuplja pažnju među stručnjacima, a posebna pažnja posvećuje se utjecaju nasilnih video igara. U posljednje vrijeme sve je veći broj osnovnoškolaca, uzrasta između 6 i 14 godina, koje većinu slobodnog vremena provode pred kompjuterskim ekranima, igrajući video igre. Jedna od najpopularnijih video igra među mlađim i starijim osnovnoškolcima je Grand Theft Auto, skraćeno GTA 5. Danas je to jedna od najprodavanijih videoigara na svijetu. Ova video igrice je zabranjena osobama mlađim od 17 godina. Igra otvoreno promovira verbalno i fizičko nasilje, konzumiranje alkohola, droga i kriminal. GTA to čini na vrlo specifičan, realan način i djeluje mnogo uvjerljivije, prihvatljivije djeci i povodljivim osobama. Za razliku od filmova, u kojima smo samo pasivni promatrači koji u nasilnim scenama sudjelujemo tek emotivno, u Grand Theft Auto možemo svojevoljno nekoga premlatiti, upucati, izmasakrirati, pregaziti slučajnog prolaznika, policajca, prostitutku, kao inicijator, izvršitelj i kontrolor tog događaja.

GTA je pomno osmišljena akcijska igra, napravljena na način da je poprilično realna simulacija života. Igrač može odabrati između trojice kriminalaca, odnosno glavnih

likova: pljačkaša banke koji živi sa svojom disfunkcionalnom porodicom; člana bande koji također dolazi iz disfunkcionalne porodice, te najpopularnijeg među njima – lika koji je ovisnik o drogama, živi sam u prikolici u pustinji i boluje od psihotičnog poremećaja. Navedeni likovi mogu raditi sve što možemo i mi u stvarnom životu. Možete popričati s nekim, otići se ošišati, pojesti nešto iz McDonald'sa ili hot dog od uličnog prodavača. Možete se provozati biciklom ili otići do teretane. Osjećate li se usamljenim, možete posjetiti djevojku, ili naći novu, odnosno unajmiti prostitutku. To je samo djelić onoga što možete kao glavni lik, tačnije kriminalac raditi. Ipak, normalno ponašanje nije cilj i svrha ove igre. Cilj je postati vođa najjače bande u gradu, te najveći mafijaš u državi što naravno uključuje korištenje oružja, premlaćivanje neprijatelja, slučajnih prolaznika iz zabave, krađu aviona od vojske, rad za tajnu službu, uzgoj marihuane i još mnogo toga (<https://centar-sirius.hr/utjecaj-nasilnih-videogigara-na-djecu-igra-li-i-vase-dijete-gta-5/>). Upravo ovakve igrice reflektuju se na asocijalno ponašanje djece i mladih koji često pod uticajem istih prenose nasilje iz igrica u stvarni svijet identifikujući se sa svojim likovima. Nešto kasnije ćemo govoriti i o igrici *Plavi kit* koja je imala tragične posljedice po djecu i mlade zadnjih nekoliko godina i ukazala na opasnost virtuelnog svijeta.

1.4.3. Posljedice sajberbulinga

Eksponencijalno brz razvoj digitalnih tehnologija, a posebno društvenih medija, doveo je do rasta online socijalizacije, a smanjivanja broja kontakata u stvarnom životu. Ljudi se povezuju mnogo intenzivnije i velike geografske razdaljine nisu problem za svakodnevnu komunikaciju. Međutim, prevelikom otvorenosti na internetu, ljudi, a posebno djeca, su postali više izloženi različitim oblicima javnog ponižavanja i ismijavanja. Svi oni koji su prisutni na društvenim mrežama, mogu postati u bilo kojem trenutku žrtve digitalnog nasilja.

Postoji nekoliko rizika u vezi sa korišćenjem digitalnih i online medija koji se mogu razvrstati u četiri kategorije, a to su: rizici vezani za ponašanje (bullying, sexting, zloupotreba ličnih podataka i dr.), rizici vezani za neprimjeren sadržaj (nasilje, pornografija, netačni, rasistički i zavaravajući sadržaji i dr.), rizici vezani za kontaktiranje nepoznatih osoba (praćenje, uznemiravanje, krađa identiteta i dr.) i komercijalni rizici (online prevare, kupovine u aplikacijama, prekomjerna izloženost reklamama i dr.) (Livingstone i sar., 2017, vidi u Ramić, 2021: 279).

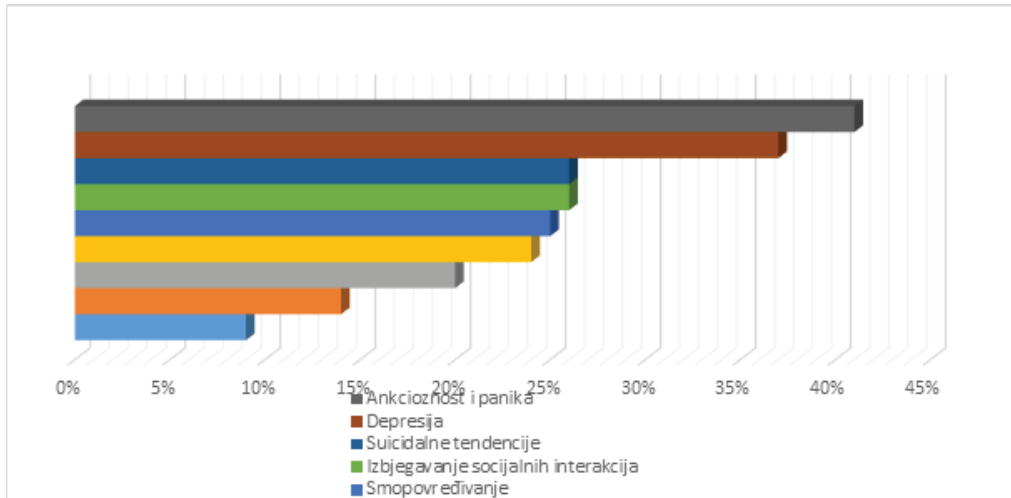
Kada govorimo o vršnjačkom sajber nasilju, možemo reći da postoje određeni znakovi prepoznavanja. Međutim, ovaj vid nasilja je teže prepoznati od tradicionalnih oblika

nasilja. Neki od najčešćih pokazatelja koji upozoravaju na prisutvo sajber nasilja kod djece su: depresija, anksioznost, nisko samopouzdanje, socijalna izolacija, loš školski uspjeh, uznemirenost nakon korištenja računara ili mobilnog telefona i narušeno zdravlje. Najčešće posljedice koje sa sobom donosi sajber nasilje su nisko samopoštovanje, suicidalne misli, frustracija, depresivnost, strah, uzvraćanje istom mjerom itd. Elektronsko nasilje može ostaviti više posljedica od tradicionalnog nasilja, jer se može pojaviti u bilo koje vrijeme i bilo gdje u virtuelnom svijetu (Batori, Ćurlin, Babić, 2020). Sajberbuling predstavlja problem koji ugrožava fizičko i mentalno zdravlje mladih, jer je povezan sa depresijom, anksioznošću, suicidalnim ponašanjem žrtava, zloupotrebom psihoaktivnih supstanci, padom školskog uspjeha, te ubistvima u školskom okruženju (Dragišić-Labaš, 2020). Iako se tokom komuniciranja u digitalnom svijetu druga osoba ne može fizički povrijediti, sajber nasilje ostavlja negativne posljedice na psihofizičko zdravlje ljudi, ponašanje djece i odraslih, kao i na emocionalno i socijalno funkcionisanje ljudi (Kuzmanović, Lajović, Grujić, Medenica, 2016). Takođe, sadržaji koji su ponižavajući i uvredljivi za osobu može vidjeti veliki broj ljudi u kratkom vremenskom periodu, što može produžiti tok zlostavljanja iste osobe od strane osoba koje nisu u direktnom odnosu sa njom. Pored toga, isti ovakvi sadržaji mogu ostati trajno online, te pratiti osobu tokom njenog cijelog života. Neprimjereni i uvredljivi sadržaji mogu biti dostupni velikom broju ljudi, što samu žrtvu nasilja čini još bespomoćnijom. Ukoliko je osoba uživo verbalno napadnuta, ona vjerovatno neće zapamtiti svaku riječ koju joj je uputio nasilnik, dok u slučaju sajber nasilja osoba može svaki dan iznova pročitati poruku koja joj je upućena putem sredstava komunikacije. Stoga, možemo reći da sajber nasilje sa sobom nosi traumatične posljedice u vidu neugodnih osjećanja koja mogu da traju cijeli život (Batori, Ćurlin, Babić, 2020). Rezultati jednog istraživanja nam govore da 93% učenika koji su pretrpjeli sajber nasilje osjeća tugu, depresiju, anksioznost i beznade, 31% učenika se osjeća vrlo uznemireno, 19% njih se osjećalo povređeni, a 18% učenika se osjetilo postišeno (Finelhor, 2000, vidi u Kuzmanović, Lajović, Grujić, Medenica, 2016: 21).

U savremenom svijetu elektronske komunikacije se sve intenzivnije koriste u realnom i odloženom vremenu, ne samo u poslovne svrhe, već zaprepašujuće često i za bezobzirno, perfidno i prikriveno vršnjačko nasilništvo. Posredstvom elektronske visokosofisticirane tehnologije, žrtve mogu biti kontinuirano uznemiravane, maltretirane, zastrašivane, ucjenjivane, ogovarane i na druge načine personalno kompromitovane (Smith, i sar., 2008). Važno je naglasiti da elektronsko nasilje, kao i svi drugi oblici nasilništva, ima zajednički cilj – sračunat na svjesno i

kontinuirano nanošenje štete, duševnih i drugih bolova, te socijalnu izolaciju žrtve. Uznemiravanja, pa i teška elektronska zlostavljanja, danas su sve intenzivnija i beskrupuloznija, sa gotovo nepredvidivim posljedicama po žrtvu, njenu privatnost i lični integritet. Posljedice sajberbulinga mogu biti veoma opasne za fizičko i mentalno zdravlje žrtve nasilja, te ćemo u narednom dijelu knjige upravo govoriti o ovom problemu.

Grafikon 3. Posljedice sajberbulinga



Izvor: Broadband Search 2022.

Podaci koje smo prikazali ukazuju da osobe žrtve sajberbulinga često u takvim okolnostima pokazuju znake anksioznosti i panike, zatim depresije, samopovređivanja, izbjegavanje socijalnih interakcija i suicidalne tendencije. Takođe, prestaju sa korišćenjem društvenih mreža, izbjegavaju nastavu i školske obaveze, javljaju se poremećaji u ishrani, te češće konzumiranje alkohola i opojnih sredstava. Najčešće kod žrtava sajberbulinga javlja se istovremeno više navedenih posljedica koje smo prikazali, jer pored psihičkih poremećaja javljaju se i drugi fizički i socijalni. Nažalost često su posljedice tragične i završavaju se sa smrtnim ishodom žrtve. Zato je problem sajberbulinga važan izazov za sve profesije koje se bave djecom i mladima, kako bi kroz efikasne preventivne programe suzbili

i sprečili ovu sve rašireniju pojavu u našem društvu za koju još uvijek nemamo adekvatan odgovor.

1.4.4. Sajberbuling kroz prizmu medija

Nakon što smo objasnili šta je zapravo sajberbuling, koje su njegove karakteristike, oblici i posljedice u narednom dijelu knjige ukazaćemo i na neke slučajeve sajberbulinga koje su objavili razni mediji, kako bi smo i kroz primjere uvidjeli koliko je nasilje putem interneta danas raširena i opasna pojava u savremenom društvu.

- *Kika Đukić (2000 – 2021) bila je srpska gejmerka, jutjuberka i influencerska čiji „Ju Tjub“ („You Tube“) kanal „K1KA“ u oktobru 2019. godine broji oko 639 hiljada pretplatnika. Rođena je 25. jula 2000. godine u Beogradu. Smrt mlade jutjuberke Kristine Kike Đukić (21) koja se dogodila u noći između 8. i 9. decembra prošle godine pogodila je čitavu javnost. Smrt mlade jutjuberke dogodila se pošto je nesrećna djevojka godinama vodila mučnu borbu sa bulingom, oblikom nasilja na društvenim mrežama. U videu koji je jednom prilikom objavila na Tik Toku jutjuberka Kika požalila se kako nikome ne može da ugodu šta god uradila, te da će je ljudi stalno kritikovati. Smrt Kike Đukić, međutim, otvorila je još neka pitanja, otvorila je Pandorinu kutiju iz koje je pokuljalo mnogo lošeg. Kika Đukić, nije nikakva tajna, godinama je bila izložena nasilju u internet prostoru, komentarima mržnje, mizoginiji, seksizmu, koji nisu prestali ni na dan kad je preminula. Postoje na mrežama sačuvane uvrede upućene mrtvoj Kristini. Postoje oni koji su spremni da izvrijeđaju i mrtvu djevojku. Tu nije kraj užasa: oni koji su vredali Kiku Đukić, i živu i mrtvu, u ogromnoj većini su djeca, u svakom smislu djeca, koja imaju od 10 do 14 godina. Domaća internet scena strašno je surova i nemilosrdna. Kad pogledamo slična iskustva većih zemalja, može se reći i da je ovdje samo bilo pitanje ko će i kada stradati od suicida, a ne da li će. Važno je da postavimo pitanje gde su bili zakoni, institucije, roditelji djece koja prate Youtube scenu, jer svi znaju šta se događa i svi odmahuju rukom (www.vreme.com/kolumna/4577751/).*
- *Kristine Mijatović (26) - Nasilje preko interneta, u svijetu poznato kao cyberbullying, kod nas se najviše vezuje uz najranjiviju, učeničku populaciju. No, da i odrasle osobe mogu biti i te kako njime pogođene*

pokazuje nedavni slučaj Splitske Kristine Mijatović (26), koja se našla na uvredljivim stranicama društvene mreže kao jedna od protagonistica, piše Slobodna Dalmacija. Riječ je o – netom ugašenoj, doduše stranici uvredljiva naziva “Splitske droce”, koja je na Facebooku postojala cijeli jedan “produženi vikend”, od četvrtka do nedjelje. Hronologiju događaja iznijela nam je sama Kristina, koja je stvar i prijavila policiji čim je vidjela sebe na naslovnoj fotografiji stranice, na kojoj je bilo još njezinih privatnih fotografija. Valja napomenuti da je djevojaka na stranici bilo još desetak, no upravo ona bila je na najistaknutijem mjestu, a i jedina se odvažila ući u borbu za zaštitu svojeg dostojanstva.

Kad sam vidjela u večernjim satima svoju fotografiju kao najeksponiraniju na toj jadnoj stranici, odmah sam sutradan otišla na policiju. Bila sam šokirana, no ne i potresena jer sam odmah posumnjela na jednu bivšu prijateljicu, koja je zajedno sa mnom dolazila u boksački klub “Mornar”. Riječ je o osobi, po meni, vrijednoj sažaljenja kad poseže za ovakvim metodama kako bi sebi digla cijenu. Svoje mišljenje iznijela sam zajedničkom poznaniku, za kojeg nažalost također sumnjam da joj je “dao ruke” pri administriranju stranice, pa se valjda predomislio i onda ju je, pretpostavljam, nakon moje dramatične reakcije i ugasio – prisjeća se Kristina, koja je u policiju otišla istog dana još jednom i poslijepodne kako bi im sugerirala osumnjičenicu, do koje je eto došla vlastitim kanalima.

Na policiji su mi najprije suho uzeli izjavu, stekla sam dojam da ne znaju ni sami što bi. Svjesna sam da je ovo situacija na koju nisu navikli jer naši ljudi još uvijek ne prijavljuju stvari poput ove – primjećuje naša sugovornica, koju smo pitali je li slučaj prijavila i administratorima Facebooka. Važno je reći i da je krug osoba koje je osumnjičila za zloporabu fotografija odmah suzila na tristotinjak FB prijatelja, jer su bile zaključane za javnost.

Ta djevojka na koju sumnjam da me pokušala omalovažiti svojim je postupkom rekla više o sebi nego o meni. Zanimljivo je da su druge cure također sve njene bivše prijateljice, s kojima se očito odlučila ovako obračunati, pokušavajući ih poniziti – smatra Kristina, inače završena studentica turističkog menadžmenta i članica modne agencije Safir model management Split ft. Royal models, piše Slobodna Dalmacija.

Nakon neugodne spoznaje o mogućoj počiniteljici, djevojka je pak na svojem profilu i objavila na koga sumnja za pokretanje uvredljive FB

stranice. U policiji su mi rekli da je taj potez bio ishitren te da, ako se dokaže da to nije učinila moja donedavna prijateljica, ona može tužiti mene za klevetu i uvredu časti. Ja iz nekih montiranih konverzacija na toj stranici vidim podudarnost s njenom pričom, a razabirem i druge koincidencije. Bile smo dio iste ekipe, ona me više razočarala kao osoba, nego što me boli taj jadni potez. Ipak, ljudi ne moraju, naravno, znati pozadinu priče; premda je ugašena, ta je stranica trajala nekoliko dana i nanijela mi štetu ugledu. Ići ću do kraja – najavljuje Kristina Mijatović (<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/splicansku-26-zlostavljali-na-facebooku-proglasili-su-me-splitskom-drocom-988634>).

- **Mr. Nobody.** - Zlostavljač s interneta Mr. Nobody, osnivač uvredljive grupe na Facebooku na kojoj je objavljivao fotografije mladih djevojaka, često maloljetnih, opet hara internetskim prostorom. Nakon što je u maju izbio skandal s uvredljivim grupama, Facebook mu je uklonio grupu, no prije devet dana ponovno je na Facebook osvanula grupa “Vinkovačke dr* II”. Na njoj opet objavljuje fotografije mladih djevojaka te otkriva njihov identitet linkom na profil djevojaka te ih izvrgava vulgarnim komentarima korisnika.

Nakon otvaranja grupe ostavio je sramotnu poruku sljedećeg sadržaja: “Ekipa, Pozdrav! Kao što i sami možete vidjeti, vratili smo se. Imali smo kratkotrajnu pauzu, no to sad više i nije bitno. NOVO! Novo što ćemo promijeniti je objava fotografija, drugim riječima uz svaku dr* će biti njezin LINK PROFILA. NEMA GAŠENJA! -M.N.”

Dosad su 404 osobe lajkale grupu. Profil slika osnivača grupe je djevojka plave kose, a zanimljivo je da su ispod jedne fotografije komentare ostavile upravo djevojke s fotografije. Sudeći po komentarima, pristale su na objavu istih (<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/na-facebooku-se-vratio-vinkovacki-monstrum-876655>).

- **Tuzla – Tri učenice u dvorištu srednje škole u Tuzli pretukle djevojku: Ostali mirno promatrali i snimali mobitelima**

Tri učenice Mješovite srednje škole u Tuzli brutalno su pretukle svoju kolegicu. Njihovi prijatelji snimili su maltretiranje mobitelom te snimku objavili na internetu. Na snimci iz Tuzle se vidi kako dvije djevojke u pratnji još nekoliko svojih školskih prijatelja, među kojima je i osoba koja je snimala, izvode učenicu na parking ispred škole, gdje joj režu

kosu te je udaraju rukama i nogama. Kako je za Klix.ba potvrdio Nesib Hasanović, direktor Mješovite srednje škole Tuzla, u kojoj se dogodilo maltretiranje, u cijeli slučaj uključeni su roditelji i policija. Amela i Halid Gavranović, roditelji pretučene učenice, najavljuju da će podnijeti privatne tužbe protiv djevojaka koje su brutalno pretukle njihovu kćer. „Nisam mogla ni pomisliti da će me istući. Međutim, nakon što mi je jedna od njih odsjekla dio kose, uslijedio je šamar, a potom i udaranje nogama. Pala sam na asfalt, dobila još nekoliko udaraca, a onda su se one povukle”, prepričava događaj od prošlog petka žrtva brutalnog napada. Navodno su iste učenice dan ranije nasrnule na još jednu učenicu iste škole, ali taj napad nije snimljen (<http://www.index.hr/Vijesti/clanak/tri-ucenice-u-dvoristu-srednje-skole-u-tuzli-pretukle-djevojku-ostali-mirno-promatrali-i-snimali-mobitelima/709689.aspx>).

- **Dubrovnik - Hvala bogu što si izgubila roditelje, još da i ti umreš, droljo.**

Poruke u najmanju ruku neprimjerenog sadržaja ovih su dana jedna od glavnih rasprava dubrovačkih majki koje su ostale šokirane zbog pročitano. Naime, poruke su putem aplikacije upućene djevojčici iz Dubrovnika u kojoj joj se anonimni pošiljatelj ili više njih naslađuju zbog toga što je, kako stoji u tekstu, ostala bez oba roditelja. ‘Nemaš ni mamu ni tatu i sad ideš u dom. Neka ti, tako ti i treba, hvala bogu što si izgubila roditelje, sad nemaš više nikog’ i ‘Još samo da ti sestra umre i to je to, ali bolje da i ti umreš prije nje, droljo’ samo su dio sadržaja poruka koje je zaprimila djevojčica. Poruke su se počele brzo širiti, a sadržaj je sasvim očekivano mnoge uznemirio, među kojima i dubrovačke majke koje su upozorile roditelje da obrate pažnju, provjere što njihova djeca rade, provjere sadržaj na njihovim mobilnim telefonima i iskreno porazgovaraju s njima, sumnjajući na to kako se radi o vršnjačkom nasilju. Dio majki na društvenim mrežama tvrdi kako su o navedenom već obaviješteni pojedini ravnatelji i profesori u osnovnim školama, kao i policija koja je poduzela potrebne radnje.

Djevojčica iz Dubrovnika posljednja je u nizu žrtava vršnjačkog nasilja i cyber-bullyinga, a unatoč preventivnim i edukativnim programima u Hrvatskoj je prošle godine zabilježen porast ovog tipa nasilja (<https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/grad/sokantan-primjer-vrsnjackog-nasilja-hvala-bogu-sto-si-izgubila-roditelje-jos-da-i-ti-umres-droljo>).

- **Beograd - Učenica iz Beograda na ivici samoubistva zbog maltretiranja na Facebook-u.**

Vršnjačko nasilje iz stvarnog prešlo u virtualni prostor društvenih mreža. „Nije htela da ide u školu, da jede, ni da spava. Plakala je po ceo dan. Posle pet dana objasnila mi je da joj školski drugovi ostavljaju poruke na Fejsbuku: „Debela, ne zaslužuješ da živiš“, „Vepre, polomićemo te“, „Bolje ne dolazi u školu, krmačo“, kaže Beogradanka B. T, majka devetogodišnje devojčice, žrtve nasilja preko Interneta. Majka je ispisala ćerku iz škole i prijavila policiji. Do danas nije dobila odgovor.Ćerka mi je u jednom trenutku rekla: “Mama, ja ću se ubiti, ne mogu ovako da živim.” Sledila sam se. Policija ništa nije uradila, nisu otkrili ko šalje pretnje, niti sa kog servera se šalju takve poruke – nastavlja ispovest B. T, majka maltretirane devojčice (<https://net.hr/danas/lucenica-iz-beograda-na-ivici-samoubistva-zbog-maltretiranja-na-facebook-u/>).

- *Zagreb* - igrica čiji glavni lik piše poeziju kako bi impresionirao djevojke u jednom trenutku postaje pravi psihološki horor. Iako je nemoguće sa sigurnošću tvrditi je li to razlog njegova samoubojstva, majka 12-godišnjeg dječaka iz Zagreba, koji je zimus izvršio samoubojstvo na isti način kao i lik u igrici, za *The Sun Online* je opisala ulogu koju je Doki Doki mogla odigrati u nesretnom slučaju. Njen sin, R.J. (12), igricu je počeo igrati u prosincu, a život si je oduzeo dva mjeseca kasnije. Kako kaže majka dječaka, u počecima nije shvaćala prirodu igrice, jer je igrica bila vesela i u njoj nije bilo ničeg neobično. Počeo je govoriti o tome kako igrica razbija ‘četvrti zid’, i dok ja nisam shvaćala o čemu je riječ, njemu su se i inače sviđale misteriozne intelektualne stvari. Rekao mi je da igra postaje čudna i pomalo zastrašujuća, ali tek smo nakon njegove smrti otkrili pravu prirodu igrice, kazala je majka 12-godišnjaka, Mihaela Potz za *The Sun Online*.

Razbijanje ‘četvrtog zida’ značilo bi da igrica briše granicu između stvarnosti i virtualnog života. Likovi u igrici obraćaju se direktno igraču i na neki način on ulazi u samu igru. Igrač je ujedno i glavni lik, anksiozni učenik koji se, da bi impresionirao djevojke, učlanjuje u književni klub i započinje pisati poeziju. Nakon što se radnja razvije, najbolja prijateljica vašeg glavnog lika priznaje vam da se bori s depresijom. U uznemirujućem nastavku, pronalazite njeno obješeno tijelo. U nekoj od narednih scena pojavljuje se i problematična djevojka koja se naknadno, pred vašim očima, ubije nožem. Je li igrica zaista odgovorna za smrt 12-godišnjaka iz Zagreba, nemoguće je ustvrditi.

U policiji su kasnije rekli da su današnji klinci oholi i bahati, i da je vjerojatno time išao izraziti neki svoj bunt. Tu mi je palo na pamet da je htio nešto dokazati i naljutiti nas jer je bio u kazni od ekrana, pa možda išao prenkati, pokazati nam da se s njim ne možemo zezati, i onda je to pošlo po zlu. Možda. Današnji klinci od 12 ne znaju granicu između života i smrti, jer kad netko blizak umre ti im ne kažeš da ga nema i da je zakopan u zemlji i da povratka nema, nego svi milkimo i tepamo; ma on ti je gore s anđelima, ona nas gleda odozgora, sve je u bijelom i bla bla bla. I te proklete igrice u kojima Super Mario ima 10 života, i filmovi i serije u kojima se sve uvijek spasi u zadnji tren... I tu dolazimo do najlogičnijeg mogućeg rješenja – taj mali hrabri i bistri kompjuteraš, gejmer, izviđač, on je išao raditi neki pokus. Išao je vidjeti kako to što je vidio na igrici Doki Doki izgleda u stvarnosti. Napravio omču i iz dosade ili istraživačkog duha, umjesto da radi zadaću, stao na stolac s kotačićima, poskliznuo se i... I svi me tjeraju da vjerujem u to, ali teško je vjerovati kad si ostao bez pola mozga i cijele duše, piše Ribafish u objavi (Gelenčir, 2018).

- ***Plavi kit** - Dve djevojčice iz Rusije, Marija od 12 i Anastasija od 15 godina, izvršile su samoubistvo skočivši sa zgrade, a policija istražuje da li je ova tragedija povezana sa igrom "Plavi kit" koja mlade poziva na samoubistvo. Plavi kit se vratio i jeziviji je više nego ikad: Krvavi napad u ruskoj školi je povezan sa igricom smrti, koja ubija djecu u 50 koraka. Nesreća se dogodila u gradu Iževsk, a tijela polu sestara pronađena su u snegu ispod prozora stana u kome su živjele. Po rečima prijatelja, obe djevojčice su bile depresivne. Strahuje se da je u posljednjih nekoliko godina stotine ruske djece oduzelo sebi život, nakon što su počeli da igraju ozloglašenu onlajn igricu "Plavi kit", koja ih kroz 50 koraka na kraju vodi u smrt.*

Samo nekoliko sekundi prije smrti, Marija je na društvenoj mreži postavila fotografiju svog momka, gdje mu je uz srca i smajlije poručila "Molim te oprosti mi. Volim te puno. Znam da ćeš naći neku bolju od mene".

Anastasija se video porukom oprostila od svih, gde je rekla "Zbogom svima! Volim vas sve! Istina je. Volim vas veoma, veoma mnogo!"

Pre četiri meseca načelnik Odeljenja za suzbijanje sajber kriminala ruskog ministarstva unutrašnjih poslova, upozorio je da je tokom prošle godine otkriveno 1.339 onlajn grupa koje pozivaju na samoubistvo, koje su imale

više od 12.000 korisnika i preko 200.000 postova (<https://www.telegraf.rs/vesti/svet/2936765-sestre-marija-12-i-anastasija-15-napravile-oprostajni-snimak-a-onda-skocile-sa-zgrade-samoubistvo-povezuju-sa-igricom-plavikit.>).

Priča o Izazovu Plavog kita započela je sa Rinom Palenkovom. Rina, tinejdžerka koja je živjela u jugoistočnoj Rusiji, 22. novembra 2015. godine postavila je selfie na internet. Na fotografiji ona stoji napolju. Oko usta i nosa joj je vezan crni šal. Pokazuje srednji prst u kameru. Izgleda kao da je on prekriven sasušenom krvlju. Potpis slike je glasio: „Nya bye”. Narednog dana, ona je oduzela sebi život. O smrti Rine Palenkove pričalo se u određenim chat sobama najveće ruske društvene mreže VKontakte. Ti forumi su mjesta na kojima se tinejdžeri sastaju da bi pričali o svakodnevnim stvarima kao što su škola i odjeljenske simpatije, kao i nekim mračnijim temama: o depresiji, usamljenosti i samoubistvu. Razmjenjivale su se strašne priče. Sablasnost tih priča poticala je od toga koliko su stvarno one zvučale, što se često postizavalo putem lažnih slika ili dotjeranih snimaka. To je online ekvivalent tvrdnji klasičnih horor filmova da su „zasnovani na istinitim događajima”. Zato što se u srži svake dobre priče o duhovima krije tračak autentičnosti. U ovim su grupama, gdje je granica između činjenica i fikcije često bila nerazpoznatljiva, korisnici grozničavo pisali o Rini. U nekim slučajevima su je veličali zbog toga što je oduzela sebi život. Na internet su postavljani video snimci za koje se tvrdilo da bilježe posljednje trenutke njenog života. Ali među svim tim glasinama, postojao je jedan problem. „Niko nije znao pravu priču o njenom samoubistvu”, kaže Darija Radčenko, viša istraživačica pri Ruskoj akademiji nacionalne ekonomije i državne administracije, koja se pozabavila takozvanim Izazovom Plavog kita. I ubrzo poslije toga, Rinina priča spojila se sa drugim pričama o samoubistvima tinejdžera. Na Božić 2015. godine, dvanaestogodišnja Angelina Davidova ubila se u ruskom gradu Rajazanu. Nešto malo više od pola mjeseca kasnije, Dijana Kuznjecova, tinejdžerka iz istog grada, uradila je isto. Kad su roditelji proučili onlajn naloge koje su njihove ćerke ostavile za sobom, otkrili su nešto čudno – dvije djevojke bile su članice sličnih online grupa. U tim grupama nalazili su se crteži Rine Palenkove, postovi o samoubistvima i brojna pominjanja plavih kitova. Zašto baš plavi kitovi? Mnogo se spekulisalo o tome kako su kitovi postali povezani sa samoubistvima u

ovim grupama. Neki novinari tvrde da je to zato što su kitovi poznati po tome da umiju namjerno da se nasukaju, što je fenomen koji već dugo zbunjuje naučnike. Drugi kažu da je to referenca na tekstove ruskog rok benda po imenu Lumen. Teško je reći, naravno, zašto neke slike ostavljaju na ljude baš toliki utisak. Kitovi su životinje tužnog izgleda koje djeluju usamljeno. Predstavljaju dobar materijal za memove. Jedna od slika koju su svi dijelili bila je slika kita koji noću leti iznad grada. Ona je najbolje dočaravala duh ovih grupa – melanholičan i prilično nadrealan. Ali tek su u maju 2016. godine spekulacije o plavim kitovima i samoubistvu postale dio nacionalnog diskursa u Rusiji. Članak novinarkice Galine Mursalijeve u Novaja Gazeti, istraživačkom listu, lansirala je ovu priču u stratosferu. Mursalijeva je sugerisala da unutar određenih online grupa, od kojih neke nose enigmatska imena kao što su „Okeanski kitovi” i „f57”, postoji izvjesna igra. U toj igri, takozvani „moderatori” zadavali bi igračima 50 zadataka za 50 dana. Posljednjeg dana korisnik bi dobio nalog da oduzme sebi život. Reportaža Novaje Gazete procijenila je da je između novembra 2015. i aprila 2016. godine samoubistvo izvršilo oko 130 djece zbog učesća u ovim grupama. Širom svijeta to će postati poznato kao „Izazov Plavog kita”. Nije trebalo mnogo da priča izazove popriličnu zabrinutost javnosti. Guverner Uljanovska u zapadnoj Rusiji u televizijskom obraćanju uporedio je Izazov Plavog kita s Islamskom državom. Uskoro se panika proširila i izvan granica Rusije. U saveznoj državi Georgiji, u Sjedinjenim Američkim Državama, ubila se jedna šesnaestogodišnjakinja. Tek kad je porodica saznala za Izazov Plavog kita, shvatila je značenje slika od metar koje je ona naslikala u školi neposredno prije nego što je umrla. Na slikama je izgledalo da se nalaze plavi kitovi. Potom su uslijedila druga samoubistva: dječak po imenu Isaija Gonzales, takođe u Sjedinjenim Američkim Državama, devetnaestogodišnjak u Heiderabadu, u Indiji, i dvije mlade Ruskinje, Julija Konstantinova i Veronika Volkova. Nekoliko dana prije nego što je umrla, Konstantinova je na svoj Instagram nalog postavila sliku plavog kita. Osumnjičeni U novembru 2016. godine, uhapšen je dvadesetjednogodišnji Filip Budeikin i protiv njega je podignuta optužnica za navođenje tinejdžera na samoubistva. Budeikin je navodno priznao umiješanost. On je za ruski medij Saint-Petersburg.ru izjavio: „Postoje ljudi i postoji biorazgradivi otpad. Ja sam samo čistio naše društvo od takvih ljudi. Ponekad sam mislio da je to pogrešno, ali na kraju sam ipak imao osjećaj da radim pravu stvar.” On je volio kompjutere i

bio je talentovani producent „witch housea“, žanra elektronske muzike koji se bavi okultnim temama. Budući da je bivši student psihologije, mediji su ga predstavili kao nekoga ko je koristio dobro razrađene taktike manipulacije tinejdžerima kako bi oni izvršavali samoubistva. On je izjavio da je igru stvorio 2013. godine pod imenom „f57“, kombinujući prvo slovo svog imena i posljednje dvije cifre svog telefonskog broja. Desetog maja 2017. godine izjasnio se krivim i osuđen je na tri godine zatvora. ‘Trnci na koži’ Izgledalo je da je slučaj uspješno okončan. Dalja istraga, međutim, pokazala je da je malo toga u vezi s Izazovom plavog kita toliko prosto kao što je izgledalo. Eugenie Berg bio je na putu do posla kad je prvi put čitao o chat sobama VKontaktea. „Ostavilo je na mene veoma snažan utisak. Bio je maj, ali je vrijeme bilo veoma sumorno. Pomislio sam: ‘O, moj Bože, postoji čovjek koji pokušava da pobije gomilu djece u Rusiji.’ I osjetio sam trnce na koži.” Berg, istraživački novinar Meduze, ruske nezavisne medijske organizacije, odlučio je da zakopa malo dublje. Istraga ga je odvela do Sergeja Pestova, oca jedne od djevojaka koje su umrle u vrijeme Božićnih praznika 2015. godine. Poslije smrti ćerke, Pestov i njegova žena osnovali su organizaciju po imenu „Spasimo djecu od cyber-kriminala”. Oni su izradili brošuru. U toj brošuri kaže se da bi za smrt njihove ćerke mogla da bude odgovorna jedna strana obavještajna služba i da njeni operativci uništavaju ruski narod tako što navode njihovu djecu na samoubistvo. Pestov je tako postao ključni izvor statističkog podatka (<https://tuzlanski.ba/zanimljivosti/plavi-kit-sta-je-istina-o-online-samoubilackom-izazovu/>).

Mladić koji je osmislio bolesnu ‘igru samoubojstva’ namijenjenu djeci, zatrpan je ljubavnim pismima koje mu zalučene tinejdžerice šalju - u ruski zatvor gdje se trenutno nalazi. Naime, 21-godišnji Philipp Budeikin pritvoren je zbog optužbi da je naveo najmanje 16 srednjoškolki da se ubiju tako što su sudjelovale u igri Plavi kit koja se proširila društvenim mrežama. Mladić je priznao zločine i kazao kako su njegove žrtve ‘biološki otpad’ i da su bile sretne što će umrijeti te da on na taj način ‘čisti društvo’. Naime, igra Plavi kit uključuje ispiranje mozga psihološki labilnim tinejdžerima i u periodu od 50 dana ih nagovara da izvršavaju raznorazne zadatke, poput gledanja horor filmova, buđenja u sitne sate, samoozljeđivanja, a sve završava samoubojstvom. Nagada se da si je na nagovor Budeikina ili drugih ‘mentora’ život oduzelo više desetaka

maloljetnika. Iz zloglasnog zatvora Kresti u Sankt Peterburgu gdje mladić od studenog čeka suđenje, izvijestili su kako su dosad primili na desetke ljubavnih pisama koje su mu i predali. Kazali su kako mu prema zakonu ne mogu zabraniti da prima pisma, ali ni da šalje pisma tinejdžerkama koje mu otvoreno daju svoje adrese.

Anton Breido iz Istražne komisije Rusije upozorio je kako je Budeikin vrlo dobro znao što treba napraviti kako bi došao do rezultata. Sa svime je počeo 2013. godine i otada je usavršio taktiku i putem ispravljao greške. Philipp i njegovi pomoćnici prvo su privukli djecu u grupe na društvenoj mreži koristeći jezive video snimke. Zadatak im je bio privući što više djece, a onda procijeniti tko je od njih najskloniji psihološkim manipulacijama. Recimo, od 20.000 ljudi, znali su da će njihova publika biti samo njih 20-ak. 'Biološki otpad', tako su administratori grupe nazivali djecu koju su tjerali na samoubojstvo. Okupili bi ih, a onda im zadali zadatke koji su nekoj djeci bili predosadni ili prečudni da bi ih izveli. Njima se očito nije moglo manipulirati. No, onima koji su ostali, zadavali su puno teže zadatke, poput rezanja vena, hodanja po rubu zgrade i ubijanja životinja, a da su izvršili zadatak morali su dokazati snimkama ili fotografijama. Većina djece odustala bi pri tim koracima. Samo mala grupa izvršila bi zadatke, a tada bi već bili potpuno zaslijepljeni onime što im administrator naredi, bez obzira na to koliko zadatak bio jeziv. Osjećali su da je njihovo mjesto vrlo važno u grupi i činili su sve da ostanu u igri. Jedan od problema s kojima se suočavamo je to što je djeci koji su počinili samoubojstvo administrator kazao da prije izbrišu sva dopisivanja na njihovim društvenim mrežama, što je učinilo njih 15 - ispričao je Breido (<https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/sokantan-portret-mladog-psihopata-tvorca-igre-plavi-kit-postoje-ljudi-i-postoji-bioloski-otpad-ja-sam-odlucio-ocistiti-drustvo-od-takvih-6037684>).

- **Dijana Di Meo (22)** - Italijanka koja sudi fudbalske utakmice u ovoj zemlji postala je žrtva sajberbulinga. Bar ona tako tvrdi.

“Prošla sam kroz dvije nedelje patnje, ali sada dišem. Ne znam ko je širio moje privatne video snimke. Mislim da su mi hakovali telefon i pomoću virtualne memorije mog telefona došli do tih materijala”, rekla je mlada Italijanka.

Ona se požalila da internetom kruže njene fotografije i video materijali eksplicitnog sadržaja. “To se vrtelo po četovima, ljudi su jedni drugima slali, a na kraju je završilo i na OnliFans sajtu za odrasle. Možda sam i negdje ostavila telefon bez nadzora što je nekome bilo dovoljno da mi život pretvori u pakao”, rekla je Di Meo koja inače sudi u nižim ligama. Dijana se na društvenim mrežama zahvalila svima na moralnoj podršci, a na Instagramu je prati 80.000 ljudi.

“Znam da se ljudi koji šire taj sadržaj na neki način bogate. Neko je širio i apsurdne glasine. Ljudi su mi pisali na Instagramu i Facebook-u. Podnela sam prijavu i voljela bih te ljude da pogledam u oči. Žrtva sam zločina. Neću odustati dok se ne pronađu i kazne oni koji su ovo napravili”, zaključila je Dijana Di Meo (<https://www.kurir.rs/sport/fudbal/3856889/dijana-di-meo-fudbalski-sudija-onli-fans-hakeri-telefon>)

- **Megan Meier (1992-2006)** bila je 13-godišnja tinejdžerka iz Missouri-a. Tokom čitavog života Megan se borila sa depresijom, manjkom samopouzdanja i teškim psihičkim poremećajima. 2006. na društvenoj mreži MySpace upoznaje 16-godišnjeg dječaka po imenu Josh Evans. Njih dvoje su počeli svakodnevno da komuniciraju na mreži, iako se nikada nisu lično upoznali. Nakon dva mjeseca, Josh izjavljuje kako ne želi više da budu prijatelj, a poruke su postale okrutne i uvredljive. Maltretiranje je eskaliralo kada su se cyber bullying-u priključile i Meganine kolege iz škole. 20 minuta nakon što je primila poruku „Svijet bi bio mnogo bolje mjesto bez tebe“, Megan se objesila u svojoj sobi. Godinu dana kasnije njeni roditelji osnovali su neprofitnu organizaciju koja nosi ime njihove pokojne kćeri, a kroz edukaciju i prevenciju bori se protiv problema vršnjačkog nasilja, cyber bullying-a i samoubistva. Meganina majka, Tina, je također blisko saradivala sa zakonodavnim tijelom Missourija na usvajanju zakona o cyber bullying-u, poznatom i kao „Meganin zakon“ (<https://nowcomment.com/documents/36945>).
- **Jessica Logan (1990-2008)** bila je 18-godišnja tinejdžerka iz Ohaja. Jessica je poslala svoju голу sliku tadašnjem momku, koji je istu proslijedio stotinama drugih učenika u čak 7 različitih škola. Kada se obratila školskim savjetnicima i policiji, nije naišla na pomoć ni podršku. S obzirom da je bila punoljetna, policija nije mogla ništa učiniti, pa čak ni natjerati njene školske kolege da izbrišu gole fotografije sa svojih telefona. Umjesto

toga savjetovali su je da svoju priču podjeli sa drugima, preko novina, radija, televizijskih programa, i tako pomogne o podizanju svijesti na temu sexting-a (djeljenje ličnog eksplicitnog sadržaja). Nakon što je otvoreno govorila o svom iskustvu, maltretiranje se pogoršalo. Doživljavala je zlostavljanje u školi, verbalno i fizičko, a najviše uvredljivog sadržaja primala je preko poruka, poziva i društvenih mreža. Maltretiranje se okončalo na ljeto 2008. , kada je Jessica izvršila suicid objesivši se (<https://www.google.hr/amp/s/www.forbes.com/sites/kashmirhill/2009/12/07/after-teen-sexting-suicide-parents-sue-well-everybody/amp/>).

- **Ryan Halligan (1989-2001)** bio je 13-godišnji gej dječak iz Vermonta. Ryan je doživljavao zlostavljanje od strane svojih školskih kolega, zbog svoje otvorene homoseksualnosti i aktivizma. Svakodnevno je primao homofobične poruke, uvrede i fizičke prijetnje. Oktobra 2003. Ryan je izvršio samoubistvo vješanjem. Njegov otac izborio se za usvajanje zakona prevencije zlostavljanja i suicida; jedan od prvih usvojenih zakona protiv cyber bullying-a u SAD. O njegovom samoubistvu raspravljao je i segment televizijskog programa „PBS Frontline“, pod nazivom „Odrastanje na mreži“ (https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_suicides_that_have_been_attributed_to_bullying).
- **Amanda Todd (1996-2012)** U sedmom razredu Amanda je počela da koristi video ćaskanje na različitim društvenim mrežama kako bi upoznala nove ljude. Međutim, jedan od njenih Internet prijatelja ucjenio je da otkrije svoje grudi pred web kamerom. Amandina gola fotografija podjeljena je preko hiljadu puta, najviše na društvenoj mreži Facebook. U oktobru 2012. Amanda na YouTube objavljuje video pod nazivom „Moja priča: Maltretiranje, Samopovređivanje, Samoubistvo“. U videu ona iznosi svoje iskustvo sa ucjenom preko Interneta kao i borbu s maltretiranjem i cyber bullying-om. Video je postao viralan i danas ima 20 miliona pregleda. Video je dobio internacionalnu medijsku pažnju, nažalost zlostavljanje se pogoršalo. Amanda je izvršila samoubistvo vješanjem, nedugo nakon svog 15-og rođendana (https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_suicides_that_have_been_attributed_to_bullying).
- **Hope Witsell (1966-2009)** bila je 13-godišnja djevojčica koja je svoj život okončala zbog zlostavljanja na Internetu. Maltretiranje je počelo kada je Hope poslala svoju голу fotografiju dječaku iz škole. Slika je nedugo

zatim postala viralna na društvenim mrežama i djeljenja među učenicima. Svakodnevno Hope je trpila okrutne i uvredljive poruke, zbog kojih je počela da se samopovređuje žiletima. Kada su školski službenici otkrili fotografiju, izbacili su je iz škole. Taj presudan događaj, manjak podrške i svakodnevno zlostavljanje, doveli su do njenog samoubistva. 2009. Hopina majka pronašla je obješenu o krevet ružičastim šalom (https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_suicides_that_have_been_attributed_to_bullying).

- **Kenneth Weishuhn (1997-2012)** imao je 14 godina kada je priznao svoju seksualnu orijentaciju prijateljima i porodici. Naišao je na veliku podršku porodice, ipak postao je meta zlostavljanja na Internetu. Njegove školske kolege napravile su anti-gej Facebook grupu. Preko ove društvene mreže učenici su Kenneth-u svakodnevno slali okrutne poruke, prijetnje i uvrede. Primaio je prijeteće telefonsk pozive, takođe bio verbalno maltretiran u školi. Izvršio je samoubistvo sa samo 14 godina (<https://www.familyorbit.com/blog/real-life-cyberbullying-horror-stories/>).
- **Mallory Grossman (2005-2017)** bila je 12-godišnja djevojčica iz New Jersey-a. 2016. postala je žrtva cyber bullyinga. Bez konkretnog razloga, njene drugarice iz škole počele su da je maltretiraju preko društvenih mreža Instagrama i Snapchata. Svakodnevno je primala okrutne poruke, jedna od takva glasila je „Zašto se jednostavno ne ubiješ“. Malloryni roditelji obratili su se za pomoć školi koju je djevojčica pohađala. Rješenje nisu dobili; zbog nefleksibilnosti školskog sistema djevojčica u tom momentu nije mogla da promjeni odjeljenje ili pohađa individualan oblik natave. Maltretiranje se nastavilo, sve do juna 2017. kada je Mallory izvršila samoubistvo. NJ S1790 poznat kao i „Mallory-in zakon“, omogućava roditeljima prijavljivanje školskih okruga usljed nerješavanja problema maltretiranja (<https://www.google.hr/amp/slamp.dailyrecord.com/amp/2017623001>).

Nažalost svi ovi primjeri sajberbulinga završili su većinom tragično što ukazuje na probleme sa kojima se susreću žrtve nasilja. Indikativno je da je i pomoć stručnih službi u mnogim ovim slučajevima zakazala, ali da često ni roditelji nisu bili upoznati da dijete trpi nasilje na društvenim mrežama. Analizirajući navedene slučajeve i komparirajući ih sa drugim vidovima vršnjačkog nasilja uočavamo koliko je sajberbuling opasna društvena pojava koja se još uvijek ne doživljava kao takva

od nadležnih institucija. Sajberbuling jeste virtuelna opasnost, ali pojava koja ima nesagledive posljedice kako za žrtvu tako i za njihove porodice.

Žrtve sajberbulinga su uglavnom mlađe osobe koje su još u procesu formiranja svoje ličnosti, te prijetnje koje dobijaju, vulgarne poruke, vrijeđanja, ucjene odražavaju se i na njihovo psihičko stanje koje često prepoznajemo kroz potištenost i depresivnost. Mladim osobama znači pozitivan komentar njihovih vršnjaka na društvenim mrežama o izgledu, nekom događaju, njihovoj aktivnosti, pohvala, ali isto tako i negativni komentari i uvrede imaju negativan uticaj na njih, jer u tom uzrastu mišljenje drugih ima poseban značaj u pogledu izgrađivanja njihove ličnosti i identiteta. Zato je period adolescencije pogodan za napade putem interneta i društvenih mreža, jer su djeca ovog uzrasta i najranjivija.

Sajberbuling je virtuelna opasnost za sve koja nažalost ima nesagledive posljedice kako za pojedinca, tako i za društvo uopšte. Zanimljivo je da i pored aktuelnosti ove problematike nismo pronašli u pisanim i elektronskim medijima prevelik broj slučajeva i ispovjesti žrtava nasilja, što ukazuje na činjenicu da se još uvijek ovom problemu ne pridaje dovoljno pažnje i ne uviđa opasnost ove vrste nasilja po djecu i mlade. Upravo zbog toga moramo ovom problemu posvetiti mnogo više pažnje, jer se sajberbuling i svi njegovi oblici kao virus šire društvenim mrežama i predstavljaju opasnost za sve korisnike.

U okviru projekta Eksploatacije djece na internetu u Republici Srpskoj koji sprovodi Ombudsman za djecu Republike Srpske (RS) u saradnji sa međunarodnom nevladinom organizacijom Save the Children International (sjeverozapadni Balkan), izvršena je medijsko-komunikološka analiza sadržaja, koji su objavljeni u štampanim medijima na prostoru BiH u periodu od 15. novembra do 15. decembra 2012. godine. Medijskom analizom uz pomoć servisa praćenja medija (press clipping) bilo je obuhvaćeno 10 dnevnih novina, 12 sedmičnih i petnaestodnevni novina, te 10 mjesečnika - časopisa.

Ukupan broj praćenih i analiziranih štampanih medija je bio 32. Sadržaji za analizu odabrani su tehnikom praćenja medija (press clipping) koju je za potrebe ovog istraživanja radio Media Plan Institut (PR&Consulting), a prema sljedećim ključnim riječima, dogovorenim sa svim institucijama koje rade na realizaciji projekta:

1. Eksploatacije djece na internetu i putem mobilnih telefona;
2. Zlostavljanje djece na internetu putem mobilnih telefona;

3. Fejsbuk/Facebook;

4. Sajberbuling/Cyber-bulling.

Opšti utisak je da je broj medijskih tekstova prema izdvojenim ključnim riječima, tokom pomenutog vremena praćenja medija, bio izuzetno mali. Prepoznato je manje od 10 medijskih tekstova na zadanu temu. U novembru mjesecu, odnosno u periodu od 15. 11. 2012. godine do 30. 11. 2012. godine, mediji obuhvaćeni praćenjem objavili su samo jedan tekst prema pomoćnim, indirektnim ključnim rečima („zloupotreba djeteta“ i „internet stranica“). S obzirom na položaj teksta u novinama moglo bi se reći da je tekst imao relativnu ograničenu vidljivost. Izvještaj je napisan oslanjajući se na samo jedan izvor, nema citata, nema ni parafraziranja, niti jasnog pozivanja na izvor vijesti izvještaja. Naslovni blok izvještaja više je obećavao, s obzirom da je zadovoljio funkciju privlačenja pažnje. Jedne dnevne novine u decembru su objavile članak koji je odabran prema ključnim riječima: internet, sajber kriminal. Položaj teksta u rubrici, koja već po nazivu podrazumijeva prisustvo različitih vrsta vijesti, kao i položaj teksta na stranici rubrike (dno stranice), pokazuje odnos prema značaju te vijesti. Kako mjesto medijskog sadržaja bitno utiče na njegovu vidljivost i zapaženost od strane medijske publike, može se pretpostaviti da ovaj prelom u odnosu na ovaj sadržaj, nije bio afirmativan prema ovom događaju (Poseban izvještaj Ombudsmana za djecu Republike Srpske, 2013).

I ovo istraživanje ukazuje da mediji ne posvećuju dovoljno pažnje ovom problemu ili da se bave samo posljedicama ovog problema, ako su žrtve poznate rijaliti zvijezde, jutjuberi, gejmeri ili influenseri.

1.4.5. Pregled tangenčnih istraživanja

Kako bi bolje razumjeli i ušli u probleme koje uzrokuje sajberbuling, predstavili smo sljedeće podatke vodećih svjetskih organizacija za borbu protiv zlostavljanja na internetu:

- 36,5% ljudi smatra da su tokom života bili bar jednom zlostavljani na internetu (Ditch the Label, 2020).
- Djevojčice su sklonije od dječaka da budu žrtve sajberbulinga. 40,6% tinejdžerki bile su meta uvredljivog ponašanja na Internetu, u poređenju sa 28,8% dječaka (Cyber bullying research center, 2015).

- 64% učenika koji su bili zlostavljani preko Interneta kažu da takvo iskustvo negativno utiče na njihovu sposobnost učenja i funkcionisanja u školskoj nastavi (Cyber bullying research center, 2021).
- Samo 1 u 10 žrtava sajber bulinga je obavjestila roditelja ili odraslu osobu od povjerenja o zlostavljanju koje je doživjela (National Crime Prevention Council, 2019).
- Mladi ljudi (12-16 godina) koji su bili žrtve sajberbulinga imaju 50% veći rizik od razvijanja suicidalnih tendncija ili samopovređivanja (Journal of Medical Internet Research, 2019).
- 17% ispitanih bili su zrtva seksualnog zlostavljanja na Internetu (Statista, 2021).
- Utrvđeno je da sajberbuling ima katastrofalne efekte na društveni život, samopoštovanje i mentalno zdravlje 69% mladih (Ditch the Label, 2020).
- 83% ispitanih smatra da društvene platforme ne čine dovoljno u borbi protiv problema sajberbulinga (Childrensociety, 2019).
- Pripadnici LGBT zajednice imaju duplo veći rizik zlostavljanja na Internetu (GLSEN, 2019).
- 37% žrtvi nasilja na društveni mrežama razvili su socijalnu ankcioznost, dok je 36% palo u depresiju (Ditch the Label, 2017).
- Država sa najvećom stopom svijesti sajber zlostavljanja je Švedska, gdje je 91% ispitanika izjavilo da zna šta je sajberbuling (Statista, 2018).
- Grčka ima najnižu zabilježenu stopu sajberbulinga, ispod 5% (OECD, 2019).
- Kina ima najvišu zabilježenu stopu sajberbulinga, 70% (Asianstudies, 2013).

Postoje brojna istraživanja sajber nasilja u svijetu, regionu i kod nas. IPSOS je 2012. godine sproveo istraživanje o sajberbulingu na uzorku od 18.687 građana u 24 države (Italija, Španija, Francuska, Belgija, Poljska, Njemačka, Mađarska, Rusija, Švedska, UK, Kina, Japan, Indija, Indonezija, Južna Koreja, Turska, Kanada, SAD, Brazil, Argentina, Meksiko, Saudijska Arabija, Južnoafrička Republika, Australija). Istraživanje je pokazalo da je čak 66% ispitanika svjesno da postoji sajber nasilje, da je vidjelo, pročitao ili čulo nešto o ovome problemu. 3% ispitanika je reklo da su djeca redovno žrtve sajber nasilja, 21% nekoliko puta, dok je 6% ispitanika

izjavilo da su djeca bila žrtve jednom ili dva puta. 12% roditelja je izjavilo da je njihovo dijete bilo žrtva sajber nasilja. Najveći broj slučajeva sajber nasilja postoji u Indiji (32%), u Brazilu i Saudijskoj Arabiji (19%), a u SAD-u 15% (Ciboci, 2014).

Posebno ćemo skrenuti pažnju na rezultate istraživanja provedenog među učenicima srednjih škola u Keniji. Istraživanje je pokazalo da je upotreba društvenih medija uticala na povećanje nasilja među učenicima za čak 63,2%, a korištenje droga pod pritiskom okruženja za 64,4%. Rezultati su takođe ukazali tvrdnje ispitanika da je upotreba društvenih medija značajno povećala učestalost psihičkog zlostavljanja, kao i „cyber bullying“-a i to za 45,2% i 51,7% respektivno. Ovakvi rezultati ukazuju da upotreba društvenih medija među mlađim generacijama značajno utiče na promjene u ponašanjima i to u pravcu stimulisanja nedozvoljnih ponašanja, te je stoga neophodno ograničiti ili pratiti rizična ponašanja, odnosno, upotrebu društvenih medija u pogrešne svrhe (Muia, 2016).

U Bosni i Hercegovini je sprovedena Studija o mladima čiji podaci govore da 85% građana svaki dan pristupa internetu, a više od 75% ima internet konekciju u mjestu prebivališta. 95,1% ispitanika je reklo da ima *Facebook* profil i da ga koristi svakodnevno, 83% svakodnevno koristi *Viber*, 74,7% ima *Instagram* profil, a 72,9% ispitanika svakodnevno posjećuje *Youtube*. Navedene društvene i komunikacijske mreže se najčešće koriste u BiH. Kada je riječ o uznemiravanju i zlostavljanju na internetu, 51,4% ispitanika je izjavilo da je nekada neko postavio informaciju ili fotografiju bez njegovog ili njenog dopuštenja, 39,9% je izjavilo da je na nekoj društvenoj mreži bio postavljen nepristojan komentar o njima, a 30,6% ispitanika je potvrdilo da je bio ili bila žrtva prijetnji na nekoj društvenoj mreži. Svaka treća osoba je doživjela da je neko koristio informacije o njima da bi je posramio ili zezao. 49,4% ispitanika je navelo da je razlog maltretiranja na internetu hobi ili interes, način oblačenja (46,9%), 29,6% je navelo da je razlog religijske, etničke ili rasne prirode, a 11,1% ispitanika kao razlog navodi dobre ocjene u školi ili na fakultetu, odnosno kao razlog navodi ljubomoru. Kada je riječ o maltretiranju od strane ispitanika, 22,3% je navelo da je nekada postavilo nepristojan komentar o nekome, 22,6% da je objavilo fotografiju ili informaciju bez dopuštenja druge osobe, a samo 3,2% je priznalo da je svjesno objavilo laž o nekome (Žiga i sar., 2015, vidi u Osmić, Čustović, 2018: 584).

U Banjoj Luci je 2020. godine sprovedeno istraživanje u pet srednjih škola. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi koliko mladi koriste društvene medije i u koje svrhe. Dobijeni rezultati pokazuju da 63% učenika intenzivno koristi društvene

medije u toku dana, 32% učenika je odgovorilo da svakih sat do dva pristupaju društvenim medijima i koriste ih neko vrijeme, a samo 5% učenika je odgovorilo da pristupaju društvenim medijima samo ujutru i uveče. Najviše učenika, odnosno 82% učenika je odgovorilo da internet koristi za zabavu, zatim 11% učenika je odgovorilo da društvene medije koristi za dopisivanje sa drugima, za sticanje novih znanja i vještina tek 2% učenika, kao i za rješavanje školskih zadataka i obaveza 2% učenika, a za praćenje dnevnih događaja društvene medije koristi 3% učenika (Macanović, Bobrek Macanović, 2021).

Poliklinika za zaštitu djece Zagreba „Hrabri telefon“ 2013. godine sprovela je istraživanje na području Hrvatske, na uzorku od 1.489 djece, starosti od 11 do 18 godina. Rezultati istraživanja pokazuju da je 12,1% djece doživjelo sajber nasilje na društvenoj mreži *Facebook*, a čak 9,8% se ponašalo nasilnički. 9% djece je slalo uvredljive poruke i komentare na istoj mreži, svako peto dijete je primalo iste, a svako drugo dijete je to doživjelo barem jednom. 7% ih je širilo laži na *Facebook*-u, a svako četvrto dijete je bilo žrtva istog (Poliklinika za zaštitu djece Zagreba „Hrabri telefon“, 2013).

U Srbiji je 2012. godine sprovedeno istraživanje pod nazivom „Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji“. U istraživanju je učestvovalo 17 srednjih i 17 osnovnih škola, odnosno 3.786 učenika, 3.078 roditelja i 1.379 nastavnika. Dobijeni rezultati pokazuju da učenici koriste internet najčešće za dopisivanje. Oko jedne petine komunicira sa nastavnicima putem interneta, a oko 1% ih se informiše o školskim aktivnostima putem web sajta škole. Više od jedne trećine učenika nije koristilo internet u školi, a više od tri četvrtine nikada nije koristilo platformu za e-učenje, a samo 1% učenika koristi istu svakodnevno (Popadić, Kuzmanović, 2013).

Autor Priručnika za djecu, roditelje i nastavnike – Uloga škole u prevenciji i intervenciji elektronskog vršnjačkog nasilja Vanja Rakočević navodi da je elektronsko vršnjačko nasilje ozbiljan i uporan problem među djecom i mladim ljudima. Različite studije su pokazale da je veliki broj djece i mladih pogođen ovim problemom. Podaci realizovanih istraživanja govore o ozbiljnosti problema i pozivaju na sveobuhvatnu akciju u Crnoj Gori, a neka od njih ćemo i predstaviti u narednom dijelu knjige (Rakočević, 2019:12):

- Prema istraživanju koje je UNICEF u Crnoj Gori sproveo tokom 2017. godine, većina djece uzrasta od 9 do 17 godina, 68% njih, smatra da

o internetu zna više od svojih roditelja. 45% njih je izjavilo da se ne osjeća bezbjedno na internetu. Najčešći odgovori na pitanje koje stvari na internetu uznemiravaju djecu, bili su: nasilje, odnosno tuče, sadržaji neprikladni za određeni uzrast, svađe, uvrede ili psovke, pornografija ili seksualni sadržaj i lažni profili, uznemiravanje i kontaktiranje od nepoznatih osoba. 38% djece je navelo da je u proteklih godinu doživjelo makar jedno od pomenutih rizičnih iskustava.

- Krajem 2018. godine realizovano je nacionalno istraživanje među srednjoškolcima, njihovim nastavnicima i roditeljima. U želji da se ispituju iskustva mladih o tome kakva su njihova iskustva o govoru mržnje na internetu iz ugla svjedoka, žrtve ili aktera nasilja, dobijeni su zanimljivi podaci. Samo trećina ispitanika nije svedočila govoru mržnje u posljednjih 6 mjeseci, dok je nešto više od polovine ispitanika (53%) jasno prepoznalo da su bili svjedoci i to najčešće nekoliko puta u proteklih 6 mjeseci (29,8%). Petina anketiranih mladih ljudi ovo iskustvo lično je doživjelo, čak i nekoliko puta u toku perioda od 6 mjeseci. Na kraju, 16,5% mladih izjavilo je da su bili direktni akteri govora mržnje na internetu. Po njihovom mišljenju najčešći povod za ove situacije je fizički izgled (29%), stavovi (20%), bez posebnog razloga (15%). Roditelji i nastavnici takođe prepoznaju iste razloge. Na žalost, 2/3 mladih ne zna i nije sigurno kome se obratiti u slučaju da su doživjeli govor mržnje ili su mu svjedočili, kao ni gdje mogu potražiti pomoć. Takođe, šokantan je podatak da 80% roditelja ne zna kome da se obrati za pomoć, kao ni 38% nastavnika.
- Istraživanje koje je sprovedeno u okviru projekta „Koalicijom protiv vršnjačkog nasilja u crnogorskim školama“ pokazalo je da skoro svaki peti učenik/ca, kako osnovnih tako i srednjih škola, navodi da mu/joj se desilo da doživi neki oblik vršnjačkog nasilja jednom ili više puta u prvom mjesecu školske 2018/19. godine. Među učenicima osnovnih škola, 10,8% navodi da desilo da se osjeća povrijeđeno, uplašeno ili postićeno zbog sadržaja koji je njegov/njen vršnjak podijelio na društvenim mrežama.

Dostupnost Interneta je svakako povezana s većim rizikom da će djeca biti izložena nekoj vrsti nasilja putem Interneta. Prema podacima objavljenim na Internet World Stats u 2012. godini od 2.405.518.376 korisnika Interneta u svijetu, njih 518.512.109 odnosno 21% su korisnici s područja Evrope. Međutim, kada govorimo o broju korisnika u odnosu na broj stanovnika Evropa se penje

na uvjerljivo prvo mjesto sa udjelom od 63,2%. Prema podacima objavljenim na Internet World Stats u 2021. godini (Prilog 2) evropske zemlje koje najviše koriste Internet i Facebook su: Rusija, Njemačka, Francuska, Velika Britanija, Ukrajina, Italija i Španija.

Internet omogućuje korisnicima da komuniciraju s drugim osobama prikrivajući svoj identitet ili najčešće kreirajući lažni profil. Prikriveni identitet lažnog profila korisnicima daje slobodu da se iz anonimnosti ponašaju bez ikakve društvene i lične odgovornosti. Upravo sa takvih profila najčešće dolazi do različitih oblika nasilničkog ponašanja. Mladi na društvenim mrežama objavljuju sve više podataka o sebi, događajima na kojima učestvuju, svojim aktivnostima, ali i podatke koji ih čine ranjivim i dostupnim zlonamjernim osobama. Iz objava na dostupnim profilima može se saznati puno podataka o mladoj osobi; gdje živi, s kim se druži, kako i gdje provodi slobodno vrijeme, šta ga interesuje, gdje putuje, u koju školu i koji razred ide, može se čak pratiti dnevna rutina kretanja. Mladi iznose podatke o članovima svoje porodice, a sve češće o svojim prijateljima bez njihove saglasnosti i znanja (Matijević, 2014).

Pew Research Center objavio je podatke istraživanja Mary Maden i dr., 2013 o mladima, socijalnim medijima i privatnosti (Maden i sar., 2013) iz kojih je vidljivo da većina mladih na svojim profilima objavljuje svoje fotografije a u nešto manjem broju naziv škole i grada u kojem žive, potom adresu elektronske pošte. Prema navedenom istraživanju stariji maloljetnici skloniji su iznošenju osobnih podataka od mladih koji su oprezniji u objavi svojih fotografija, adrese ili broja telefona. Čak 16% mladih korisnika društvenih mreža namjestilo je postavke na svojim profilima da se kod objava automatski prikazuje i njihova lokacija (18,6%) navodi da je doživjelo ovakvu neprijatnost. 60% mladih ispitanika korisnika *Facebook*-a iskazalo je kako svoje profile drže zatvorenim za prijatelje i uvjereni su da na taj način upravljaju svojim profilom, međutim svega 9% iskazuje zabrinutost da treće osobe mogu imati pristup njihovim objavama. Mladi imaju prosječno 300-tinjak prijatelja pri čemu su djevojke sklonije izgradnji širih socijalnih mreža nego mladići, ali su djevojke sklonije svoj profil držati otvorenim samo za prijatelje (70% djevojkica i 50% mladića svoj profil čini dostupnim samo prijateljima). Mladi koji imaju više od 600 prijatelja rjeđe će prihvatiti roditelje za prijatelje od mladih koji na *Facebook*-u imaju manji broj prijatelja.

Sva navedena istraživanja, kao i podaci o načinu korištenja društvenih mreža ukazuju na rasprostranjenu primjenu interneta među djecom i mladima, ali i prisutnost sajberbulinga i posljedice koje iz njega proizlaze.

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

U ovom dijelu naučne monografije prikazali smo metodološki okvir istraživanja, odnosno, odredili smo predmet istraživanja, definisali osnovni cilj istraživanja i hipoteze istraživanja. Takođe, naveli smo i objasnili koje naučne metode i tehnike smo koristili u istraživanju, te predstavili šta čini populaciju i uzorak ovog istraživanja.

2.1. Predmet istraživanja

Teorijska saznanja o predmetu istraživanja moguće je izvesti iz već postojećih naučnih saznanja koja su u vezi sa konkretnim problemom, a koja se mogu pronaći u okviru pedagogije, socijalnog rada, psihologije, sociologije, prava, medicine i drugih naučnih disciplina koje se bave problemom vršnjačkog nasilja, tj. problemom sajberbulinga. Istraživanje u sklopu ove naučne monografije bilo je usmjereno ka problemu i identifikovanju prisutnosti sajberbulinga kod učenika srednjih škola u opštini Modriča.

Predmet istraživanja obuhvata identifikovanje prisutnosti i oblika sajberbulinga kod učenika srednjih škola u opštini Modriča, kao i istraživanje povezanosti između načina vršenja sajberbulinga i obrazovnih i demografskih karakteristika učenika koji su učestvovali u ovom istraživanju.

U skladu sa postavljenim predmetom istraživanja, prikupili smo podatke o obrazovnim i demografskim karakteristikama učenika, o upotrebi interneta i društvenih mreža, o broju i strukturi žrtava i sajber nasilnika, te o mogućim programima prevencije i suzbijanja sajber nasilja u srednjim školama. Kako bi se prikupili podaci neophodni za istraživanje, izvršili smo empirijsko istraživanje u srednjim školama u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ u Modriči.

Operacionalno određenje predmeta istraživanja predstavlja konkretizaciju i specijalizaciju predmeta istraživanja, odnosno podrazumijeva taksativno nabranje strukturalnih činilaca predmeta istraživanja koji će biti istraženi i njihovo prostorno, vremensko i disciplinarno dimenzioniranje. Sadržaj predmeta istraživanja predstavlja teorijsko određenje pojma sajberbulinga, istraživanje manifestnih oblika, učestalosti i karakteristika sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča, te ispitivanje uzroka pojave sajberbulinga u srednjim školama na području opštine Modriča. Pored toga, predmet istraživanja obuhvata i ispitivanje da li postoji porast internet nasilja među učenicima, te da li postoje mogući programi prevencije i suzbijanja sajberbulinga među djecom.

2.2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja jeste da se utvrdi prisutnost i način vršenja sajberbulinga kod učenika u srednjim školama u opštini Modriča, kao i povezanost ove pojave sa obrazovnim i demografskim karakteristikama ispitanika. Specifični cilj ovog istraživanja odnosi se na ispitivanje koji su pojavni oblici sajberbulinga i šta dovodi do pojave sajberbulinga među učenicima, te da li postoje programi za prevenciju i suzbijanje ove vrste nasilja među učenicima.

Naučni cilj istraživanja je naučna deskripcija, kojom se pored opisa istraživane pojave ukazuje i na pojavne oblike sajberbulinga. S tim u vezi naučni cilj ovog istraživanja je deskripcija prikupljenih podataka o učestalosti i karakteristikama sajberbulinga i utvrđivanje uzročno-posljedične veze kada je riječ o sajberbulingu kod učenika srednjih škola.

Društveni cilj istraživanja predstavlja unapređenje znanja o pojavi, učestalosti, karakteristikama i uzrocima sajberbulinga. Takođe, društveni cilj je usmjeren i na unapređenje saznanja o prevenciji i suzbijanju sajberbulinga u srednjim školama.

2.3. Zadaci istraživanja

Na osnovu definisanog cilja istraživanja realizovali smo sljedeće zadatke istraživanja:

- Utvrdili smo prisutnost i manifestne oblike i načine vršenja sajberbulinga kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča;
- Ispitali smo koji su to oblici i načini vršenja sajberbulinga prisutni kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča u odnosu na pol učenika;
- Ustanovili smo koji su to oblici i načini vršenja sajberbulinga prisutni kod učenika u Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča u odnosu na razred koji pohađaju;
- Ispitali smo oblike i načine vršenja sajberbulinga kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča u odnosu na školski uspjeh koji su ostvarili;
- Utvrdili smo koji su to oblici i načini vršenja sajberbulinga prisutni kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča s obzirom na mjesto prebivališta;
- Istražili smo da li su učenici u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča češće zlostavljači ili žrtve nasilja;
- Istražili smo uzroke pojave sajberbulinga kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča;
- Ispitali smo da li pojava sajberbulinga kod učenika ostavlja posljedice na žrtvu i na nasilnika;
- Utvrdili smo da li škole poklanjaju dovoljno pažnje problemu sajberbulinga i da li u okviru JU Srednjoškolskog centra „Jovan Cvijić“ Modriča postoje adekvatni programi prevencije i suzbijanja sajberbulinga među učenicima srednjih škola.

2.4. Hipoteze istraživanja

Na osnovu operacionalnog određenja predmeta istraživanja i definisanih ciljeva istraživanja, određene su hipoteze istraživanja.

Glavna hipoteza:

Pretpostavljamo da je sajberbuling prisutan u srednjim školama u opštini Modriča i da postoji statistički značajna razlika u načinu vršenja sajberbulinga kod učenika u srednjim školama u opštini Modriča u odnosu na obrazovne i demografske karakteristike ispitanika.

Posebne hipoteze:

- H1. Kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča mogu se identifikovati i utvrditi razni oblici i načini vršenja sajberbulinga.
- H2. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga koji su utvrđeni kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča i njihovog pola.
- H3. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga koji su utvrđeni kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča i razreda koji pohađaju.
- H4. Očekujemo da postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga koji su utvrđeni kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča i njihovog školskog uspjeha.
- H5. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga koji se javljaju kod učenika u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča i mjesta prebivališta učenika.
- H6. Pretpostavljamo da su učenici u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ Modriča češće žrtve sajberbulinga, nego zlostavljači.
- H7. Glavni uzroci sajberbulinga najčešće proizilaze iz porodične kulture nasilja, problematične vršnjačke grupe, stanja cjelokupnog društva, medija, želje za popularnošću i statusom u grupi, nastojanja da se prevaziđe osjećaj nesigurnosti, ranjivosti i ljubomore, kao i iz želje za osvetom zbog pretrpljenog nasilja od drugih.

H8. Sajberbuling ostavlja negativne posljedice i na žrtvu i na nasilnika.

H9. Pretpostavljamo da škole ne poklanjaju dovoljno pažnje problemu sajberbulinga i da ne postoje adekvatni programi prevencije i suzbijanja sajberbulinga među učenicima srednjih škola.

2.5. Varijable istraživanja

U okviru istraživanja definisane su varijable, koje predstavljaju sastavne dijelove definisanih hipoteza istraživanja.

Nezavisne varijable:

- Pol učenika;
- Razred;
- Škola;
- Školski uspjeh;
- Mjesto prebivališta učenika.

Zavisne varijable:

- Zlostavljanje putem slika i video snimaka sa telefona;
- Zlostavljanje putem SMS poruka;
- Zlostavljanje putem email-a;
- Zlostavljanje putem telefonskih poziva;
- Zlostavljanje putem web sajtova;
- Zlostavljanje putem interaktivnih igrica;
- Zlostavljanje putem slanja pornografskih sadržaja;
- Napad putem krađe lozinke i hakovanja profila.

2.6. Metode i tehnike istraživanja

U ovom istraživanju koristili smo opšte i osnovne naučne metode, odnosno metode indukcije i dedukcije, metode analize i sinteze, metodu ispitivanja, metodu analize sadržaja, statističku metodu, komparativnu metodu i metodu teorijske deskripcije.

Induktivna metoda predstavlja postupak logičkog zaključivanja, koji se ispoljava kroz misaonu aktivnost kojom se pojedinačni i posebni sudovi povezuju i razvrstavaju u opšte. Ovim procesom se ide od činjenica ka teoriji, što je krajnji cilj indukcije (Bešić, 2012). Indukcija predstavlja oblik zaključivanja, oblik osnovne generalizacije, metod, metodski postupak itd. (Milosavljević, Radosavljević, 2001).

Metoda dedukcije je postupak na osnovu kojeg putem opštih premisa dolazimo do pojedinačnih sudova. Ovaj proces omogućava da na osnovu teorija objašnjavamo događaje u svijetu činjenica (Bešić, 2012).

Metoda analize je osnovna naučna metoda pomoću koje se otkrivaju sastav i struktura cjeline, veze, odnosi, razna svojstva, uloge i funkcije činilaca u opstanku cjeline, mjesta raznih činilaca i njihov značaj za cjelinu (Termiz, 2004). Analiza predstavlja rastavljanje predmeta istraživanja na njegove sastavne dijelove, tj. na činioce strukture, veza, funkcija i odnosa u određenom vremenu i prostoru (Milosavljević, Radosavljević, 2001).

Metoda sinteze je osnovna naučna metoda putem koje upoznajemo cjelinu na osnovu spajanja činilaca i dijelova u cjelinu, a putem toga saznaje i njih, njihova svojstva i odnose među njima i sa cjelinom, tj. unutar nje (Termiz, 2004).

Za istraživanje učestalosti i karakteristika problema sajberbulinga, njegovih uzroka, kao i posljedica koje ovaj problem ostavlja na žrtve i nasilnike, te za istraživanje postojanja preventivnih programa u srednjim školama koristili smo metodu ispitivanja, pomoću tehnike anketiranja, a koja je realizovana putem upitnika koji je sačinjen na osnovu upitnika koji je kreiran od strane istraživačkog tima Goldsmit koledža Univerziteta u Londonu. Ispitivanje je veoma složena metoda prikupljanja podataka o društvenoj stvarnosti. Ispitivanje se ostvaruje postavljanjem jasnih i nedvosmislenih pitanja ispitaniku koji po svojoj volji i svjesno odgovara (Termiz, 2004). Za potrebe ovog istraživanja konstruisan je upitnik koji se sastoji iz 21 pitanja (Prilog 1.). Upitnik je korišten kao osnovni izvor prikupljanja relevantnih činjenica o sajberbulingu kod adolescenata u srednjim školama. Prvi dio upitnika sastoji se od pitanja koja se odnose na osnovne obrazovne i demografske podatke ispitanika. Konkretno, pitanja su vezana za pol, mjesto prebivališta ispitanika, te školu koju ispitanici pohađaju, razred i školski uspjeh ciljane grupe ispitanika. Drugi dio upitnika sastoji se od pitanja koja su vezana za dostupnost i upotrebu interneta i društvenih mreža i aktivnosti koje učenici imaju na istim. Treći dio upitnika sastoji se od pitanja koja se odnose na sam predmet istraživanja. Pitanja se odnose na shvatanje učenika

o pojmu sajberbulinga, načinima zlostavljanja i uznemiravanja u virtuelnom svijetu, koliko učenici učestvuju u sajber nasilju ili su sami žrtve od strane drugih i koliko su upoznati sa načinima pomoći i zaštite od sajber nasilja. Posljednji, četvrti dio upitnika sastoji se od tri pitanja koja se odnose na mogućnosti prevencije i suzbijanja problema sajberbulinga kod učenika srednjih škola.

Metoda analize sadržaja predstavlja kombinaciju tehnika posmatranja i ispitivanja. Zasniva se na prikupljanju podataka o različitim karakteristikama, sadržajima i formama društvenog i simboličkog komuniciranja, posebno ukoliko je predmet istraživanja shvatanje, mišljenje i drugo (Adamović, Ivić, Vuković, 2017). Metodu analize sadržaja koristili smo pomoću tehnike teorijske analize. Pomoću ove tehnike analizirali smo pisane izvore, objavljene od strane priznatih autora, odnosno analizirali smo već postojeća saznanja o problemu sajberbulinga.

Statistička metoda primjenjuje se kod istraživanja masovnih pojava, a koje se sastoje iz mnoštva jedinica. Zaključci statističke metode izgrađuju se kao induktivni zaključci, tj. kao zaključci iz mnoštva premisa. Generalizacija do koje se dolazi je induktivna, te zasnovana na zakonima vjerovatnoće i statističkim zakonima, pa su stečena znanja uglavnom vjerovatna. Prikupljeni kvantitativni podaci se prikazuju u tabelama i dijagramima (Miljević, 2007). Statističkom metodom smo kvalitativno i kvantitativno proračunali pokazatelje o prisutnosti, učestalosti, vrstama, uzrocima, posljedicama, trendu porasta i prevenciji problema sajber nasilja kod učenika srednjih škola u opštini Modriča. Pored frekvencija i procenata, u istraživanju smo primjenjivali i statistički hi-kvadrat test, kojim smo ukazivali na odnos između varijabli istraživanja.

Komparativna metoda predstavlja postupak poređenja pomoću koga se utvrđuje istovjetnost, sličnosti, razlike i suprotnosti obilježja pojava prirode, društva i mišljenja. Ova metoda zahtijeva posebnu preciznost o broju određenih pokazatelja i opreznost pri zaključivanju (Adamović, Ivić, Vuković, 2017). Komparativnu metodu koristili smo kako bi smo uporedili rezultate vezane za pol, školu, razrede, školski uspjeh, za različita mjesta prebivališta i različite pojavne oblike sajberbulinga, kao i sa sličnim istraživanjima iz regiona, te utvrdile sličnosti i razlike između dobijenih podataka.

Metoda teorijske deskripcije korištena je kod formulisanja problema i predmeta istraživanja, određivanja cilja istraživanja, formulacije istraživačkih teza, ali i kod interpretacije rezultata istraživanja, izvođenja zaključaka i unapređivanja prakse.

Obrada rezultata istraživanja realizovana je primjenom softverskog paketa za statističku obradu podataka SPSS 21.00 for Windows.

2.7. Populacija i uzorak istraživanja

Populacija iz koje je strukturisan uzorak istraživanja predstavljao je ukupan broj učenika srednjih škola u opštini Modriča. Ukupan broj učenika u školskoj 2017/18. godini u SŠC „Jovan Cvijić“ u Modriči iznosio je 615 učenika, što predstavlja i populaciju ovog istraživanja. Uzorak istraživanja sastoji se od 343 učenika oba pola i iz sva četiri razreda nekoliko srednjih škola (Gimnazija, Ekonomska škola i Elektrotehnička škola) u JU SŠC „Jovan Cvijić“ u opštini Modriča. Uzrast ispitanika kreće se od 15 do 18 godina starosti. Uzorak ispitanika se smatra reprezentativnim, jer po svojim karakteristikama nalikuje na osnovni skup ili populaciju istraživanja.

Period sprovođenja istraživanja obuhvatao je vrijeme od decembra 2020. godine do februara 2021. godine, odnosno nakon završetka prvog polugodišta školske godine. Stoga je kod učenika prvih razreda uzet u obzir uspjeh sa prvog polugodišta. Anketiranje učenika je bilo sprovedeno grupno, tokom trajanja školskog časa.

Istraživanje je bilo sprovedeno tokom pandemije COVID-19, što je znatno otežavalo anketiranje učenika, zbog potrebe pridržavanja mjera zaštite, skraćenih školskih časova, te izostajanja djece iz škole.

2.8. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

Istraživanje koje ćemo predstaviti u ovoj naučnoj monografiji nastalo je u okviru master rada koautora ove naučne monografije Ružice Stojanović (Stojanović, 2021b). Ovim istraživanjem prikazali smo aktuelno stanje sajberbulinga i uopšteno upotrebe interneta i društvenih mreža kod učenika srednjih škola u opštini Modriča. Kao i svi drugi oblici nasilja među djecom, tako i sajberbuling ima negativan uticaj na žrtvu, u smislu pojave poremećaja u ponašanju, ali i emocionalnih problema sa kojima se žrtva susreće. Ono što zanima ne samo nauku, nego i društvo jeste šta utiče na nasilnika da se nasilno ponaša prema drugima, koji su to unutrašnji i vanjski činioci koji uslovljavaju pojavu ovog oblika ponašanja. Iako smo prikazali stanje u samo jednoj opštini svakako da je slična situacija i u mnogim drugim

opštinama i gradovima na prostoru Bosne i Hercegovine kada je u pitanju problem nasilja putem interneta.

Naučna opravdanost ovog istraživanja ogleda se u tome što se potvrđuje i proširuje postojeći fond naučnog saznanja iz oblasti pedagogije, socijalnog rada, psihologije i sociologije, a koji se naročito odnosi na pojam, pojavu i sadržaje nasilja na internetu i društvenim mrežama i uticaj istog na ponašanje i emocionalno stanje djece. Na osnovu saznanja do kojih se došlo istraživanjem moguće je kreirati programe i načine prevencije, suzbijanja i rješavanja ovog problema. Sve veća prisutnost sajberbulinga u društvu navodi nas da istražimo ovu problematiku, koja ima negativan uticaj na djecu, porodicu, ali i društvo u cjelini.

Društvena opravdanost ogleda se u potrebi prevencije, suzbijanja i rješavanja problema sajberbulinga, kao i drugih problema, poput negativnih uticaja interneta na školski uspjeh i odnos prema školi, zavisnost od interneta, izloženost neprijatnim virtuelnim sadržajima itd. S obzirom da vrijeme u kojem živimo svakim danom omogućava da sve veći broj osoba pristupa internetu i društvenim mrežama, postoji i sve veća prijetnja da neko postane žrtva sajber nasilja. S tim u vezi, ovim istraživanjem i dobijenim rezultatima nastojimo probuditi svijest kod mladih da budu oprezniji prilikom pristupa internetu i društvenim mrežama, odnosno da budu oprezniji prilikom davanja informacija o sebi i stupanja u kontakt sa drugim osobama, kako bi izbjegli situacije u kojima bi bili izloženi neprijatnim sadržajima, vrijeđanju, manipulisanju od strane drugih itd. S obzirom da je škola sredina u kojoj djeca i mladi provode veliki dio vremena, obaveza i zadatak svih zaposlenih pored obrazovanja jeste i oblikovanje i uticaj na mišljenje, stavove i ponašanje djece i mladih, kao i rješavanje problema do kojih dolazi u njihovim međusobnim odnosima. Ovo istraživanje ima potencijal da doprinese stvaranju takvog školskog okruženja koje će na adekvatan način odgovarati na problem sajber nasilja među mladima, ali i među svim zaposlenim. Odnosno, takvog okruženja koje će svakom pružiti mogućnost da govori o prisutnosti ovog problema i potraži pomoć, bilo da je žrtva ili samo svjedok.

Takođe, ovo istraživanje ima i aplikativni značaj i za pedagoško-psihološku službu škole koja se svakodnevno suočava sa ovim problemom, kao i za sve druge subjekte koji se bave problemom vršnjačkog nasilja i sajberbulinga.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA

U ovom poglavlju naučne monografije prikazaćemo rezultate istraživanja i njihovu interpretaciju. Kako bismo odgovorili na postavljenu hipotezu o pristunosti sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča i njegovom porastu, te o mogućim mjerama prevencije i suzbijanja sajber nasilja, analizirali smo obrazovne i demografske karakteristike učenika i moguće faktore koji utiču na pojavu sajberbulinga kod učenika.

3.1. Obrazovne i demografske karakteristike ispitanika

Kako bi smo adekvatno sagledali karakteristike ispitanika koji su učestvovali u ovom empirijskom istraživanju predstavimo njihove obrazovne i demografske karakteristike, koje smo dobili anketiranjem učenika. U obzir smo uzeli pol učenika, školu i razred koji pohađaju, mjesto prebivališta i školski uspjeh koji su učenici ostvarili na kraju prethodnog razreda.

Tabela 1. Prikaz broja učenika koji su učestvovali u istraživanju

Pol učenika	Broj učenika	
Muški	189	55,1%
Ženski	154	44,9%
Ukupno	343	100%

Prema podacima koje smo prikazali u tabeli 1, u ovom istraživanju koje je sprovedeno u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“, u Modriči, učestvovala su 343 učenika, od čega je bilo 189 ili 55,1% učenika i 154 ili 44,9% učenice.

Tabela 2. Prikaz broja učenika prema školama koje pohađaju

Škola	Broj učenika	
Gimnazija	128	37,3%
Ekonomska škola	87	25,4%
Elektrotehnička škola	128	37,3%
Ukupno	343	100%

Analizirajući podatke iz tabele 2, ustanovili smo da od ukupnog broja učenika, 128 ili 37,3% pohađa Gimnaziju, 87 ili 25,4% Ekonomsku školu, a 128 ili 37,3% učenika pohađa Elektrotehničku školu.

Tabela 3. Prikaz broja učenika prema razredima koje pohađaju

Razred učenika	Broj učenika	
Prvi razred	97	28,3%
Drugi razred	79	23%
Treći razred	91	26,5%
Četvrti razred	76	22,2%
Ukupno	343	100%

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja koje smo predstavili u tabeli 3, vidimo da od ukupnog broja anketiranih učenika, 97 ili 28,3% učenika pohađa prvi razred, 79 ili 23% drugi razred, 91 ili 26,5% treći razred, a 76 ili 22,2% učenika četvrti razred.

Tabela 4. Prikaz broja učenika prema mjestu prebivališta

Mjesto prebivališta učenika	Broj učenika	
Grad	136	39,7%
Prigradsko naselje	98	28,6%
Selo	109	31,8%
Ukupno	343	100%

Analizirajući podatke iz tabele 4, utvrdili smo da od ukupnog broja učenika, 136 ili 39,7% učenika živi u gradu, 98 ili 28,6% u prigradskom naselju, dok 109 ili 31,8% učenika živi na selu.

Tabela 5. Prikaz broja učenika prema ostvarenom školskom uspjehu

Školski uspjeh učenika	Broj učenika	
Odličan	128	37,3%
Vrlo dobar	147	42,9%
Dobar	67	19,5%
Dovoljan	1	0,3%
Ukupno	343	100%

Prema dobijenim podacima u istraživanju, a koje smo predstavili u tabeli 5, možemo uvidjeti da od ukupnog broja učenika, 128 ili 37,3% su učenici koji su ostvarili odličan školski uspjeh, 147 ili 42,9% su učenici sa vrlo dobrim uspjehom, a 67 ili 19,5% su učenici sa dobrim uspjehom. Jedan učenik ili 0,3% je ostvario dovoljan školski uspjeh.

3.2. Svrha upotrebe interneta i vrijeme koje učenici provode koristeći internet

Na osnovu informacija koje smo prikupili tokom istraživanja od učenika u srednjim školama u opštini Modriča, došli smo do podataka kada su učenici prvi puta pristupili internetu, da li imaju profil na društvenim mrežama, koliko vremena provode koristeći usluge i mogućnosti koje im pruža internet, u koje svrhe ga koriste i da li vrijeme koje provode na internetu utiče na kvalitet njihovog učenja.

Tabela 6. Starosna granica pristupa učenika internetu

Broj godina	Broj učenika	
8 - 10	216	63%
11 - 13	94	27,4%
14 - 16	32	9,3%
17 - 19	1	0,3%
Ukupno	343	100%

Na pitanje koliko su učenici imali godina kada su prvi put pristupili internetu, dobili smo odgovore koje smo prikazali u tabeli 6. Iz prikazanih podataka vidimo da od ukupnog broja učenika, 216 ili 63% učenika je odgovorilo da je imalo od 8 do 10 godina kada su prvi put pristupili internetu. 94 ili 27,4% učenika je odgovorilo da je prvi put pristupilo internetu kada su imali 11 - 13 godina, zatim 32 ili 9,3% učenika su odgovorilo da su imali 14 - 16 godina, dok je samo jedan učenik ili 0,3% odgovorio da je imao 17 - 19 godina.

Tabela 7. Učenici koji imaju profil na nekoj od društvenih mreža

Profil na društvenoj mreži	Broj učenika	
Posjeduju profil	343	100%
Ne posjeduju profil	0	0%

Analizirajući podatke istraživanja iz tabele 7, ustanovili smo da su svi učenici (100%) odgovorili da imaju profil na nekoj od društvenih mreža. Na osnovu ovih podataka možemo zaključiti da učenici svakodnevno koriste usluge interneta i društvenih mreža, što znači da u svakom trenutku mogu biti izloženi sajberbulingu.

Tabela 8. Broj učenika prema društvenim mrežama koje koriste

Društvena mreža	Broj učenika	
Facebook	162	47,2%
Twitter	30	8,7%
Instagram	106	30,9%
Blog	2	0,6%
Snapchat	40	11,7%
Drugi odgovori	3	0,9%
Ukupno	343	100%

Na osnovu dobijenih podataka koje smo prikazali u tabeli 8, ustanovili smo da od ukupnog broja anketiranih učenika, najveći broj učenika koristi društvenu mrežu *Facebook*, odnosno 162 ili 47,2% učenika. Zatim, *Instagram* profil ima 106 ili 30,9% učenika, *Twitter* koristi 30 ili 8,7% učenika, a *Snapchat* 40 ili 11,7% učenika. Profil na društvenoj mreži *Blog* koriste samo 2 ili 0,6% učenika. Kao druge društvene mreže na kojima imaju profil (*Youtube*, *Reddit* i *TikTok*) utvrdili smo kod 3 ili 0,9% učenika.

Tabela 9. Vrijeme koje učenici provode na internetu

Vrijeme provedeno na internetu	Broj učenika	
Manje od sat vremena	34	9,9%
1 - 2 sata	92	26,8%
2 - 3 sata	94	27,4%
3 - 4 sata	51	14,9%
Više od 4 sata	72	21%
Ukupno	343	100%

Analizirajući odgovore na pitanje koliko učenici provode vremena na internetu možemo zaključiti da od ukupnog broja učenika, najmanje učenika je odgovorilo da provode manje od sat vremena na internetu, odnosno 34 ili 9,9% učenika. 92 ili 26,8% učenika je odgovorilo da provode od jednog do dva sata na internetu, zatim 94 ili 27,4% učenika je odgovorilo da provodi dva do tri sata na internetu, a 51 ili 14,9% je odgovorilo da provodi tri do četiri sata na internetu, dok su 72 ili 21% učenika odgovorilo da provodi više od četiri sata na internetu.

Na osnovu ovakvih podataka možemo utvrditi da učenici veliki dio svog slobodnog vremena provode na internetu, što je karakteristično za populaciju mladih u društvu. Veoma je mali broj učenika koji provode manje od sat vremena na internetu. Međutim, to oslikava stanje u društvu i uticaj savremene informaciono-komunikacione tehnologije, gdje mladi sve više vremena provode uz pametne telefone i internet.

Tabela 10. Svrha upotrebe interneta kod učenika

Svrha upotrebe interneta	Broj učenika	
Čitanje vijesti	22	6,4%
Traženje informacija	55	16%
Komuniciranje sa drugima	90	26,2%
Gledanje filmova	79	23%
Preuzimanje filmova i knjiga	28	8,2%
Online kupovina	12	3,5%
Pristup društvenim mrežama	57	16,6%
Ukupno	343	100%

Podatke koji ukazuju u koje svrhe učenici koriste internet prikazali smo u tabeli 10. Od ukupnog broja ispitanika njih 22 ili 6,4% je odgovorilo da koristi internet za čitanje

vijesti, odnosno u svrhu potrage za informacijama. Za traženje različitih informacija vezanih za školu ili radoznalost, internet koristi 55 ili 16% učenika, a za komuniciranje sa prijateljima ili porodicom koji im nisu dostupni licem u lice, odnosno žive u drugoj državi internet koristi 90 ili 26,2% učenika. 79 ili 23% učenika koristi internet za gledanje filmova, video snimaka, slušanje muzike ili igranje online igrice, dok 28 ili 8,2% učenika upotrebljava internet za preuzimanje filmova i knjiga. Za online kupovinu ili rezervacije internet upotrebljava 12 ili 3,5% učenika, a za pristup društvenim mrežama, kao što su *Facebook*, *Instagram*, *Twitter* i druge, koristi 57 ili 16,6% učenika.

Tabela 11. Uticaj provedenog vremena na internetu na učenje

Uticaj interneta na učenje	Broj učenika	
Da	141	41,1%
Ne	202	58,9%
Ukupno	343	100%

Odgovore na pitanje da li učenicima vrijeme provedeno na internetu utiče na učenje, ispunjavanje školskih obaveza ili ispunjavanje nekih drugih obaveza prikazali smo u tabeli 11. Od ukupnog broja anketiranih učenika 141 ili 41,1% učenika je odgovorilo da utiče, dok su 202 ili 58,9% učenika odgovorila da ne utiče na učenje i ispunjavanje obaveza.

3.3. Identifikovanje prisutnosti sajberbulinga, oblika i načina vršenja sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča

U narednom dijelu naučne monografije predstavimo rezultate istraživanja koji se odnose na postavljene hipoteze. Sve podatke koje smo prikupili, koji se odnose na postavljene hipoteze, obradili smo i analizirali, te predstavili tabelarno.

3.3.1. Prisutnost sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča

Prva posebna hipoteza (H1) koju smo postavili u našem istraživanju odnosila se na identifikovanje i utvrđivanje raznih oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u srednjim školama u opštini Modriča. Za provjeru ove hipoteze, analizirali smo podatke koje smo prikupili o prisutnosti broja žrtava sajberbulinga. Takođe, analizirali smo i broj žrtava prema oblicima i načinima vršenja sajberbulinga.

Tabela 12. Prisutnost sajberbulinga kod učenika srednjih škola

Učenci žrtve sajberbulinga	Broj učenika	
Da	136	39,7%
Ne	207	60,3%
Ukupno	343	100%

Posmatrajući prezentovane podatke u tabeli 12, uočavamo da je od 343 ispitana učenika u srednjim školama, njih 136 ili 39,7% se izjasnilo da su bili žrtve sajberbulinga, a 207 ili 60,3% učenika je odgovorilo da nisu bili žrtve sajberbulinga.

Na osnovu prezentovanih podataka, možemo utvrditi da je daleko veći broj učenika koji su odgovorili da nisu bili žrtve nasilja putem interneta. Međutim, brojke nam pokazuju da je sajber nasilje prisutno među učenicima u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“. Međutim, postoji mogućnost da je izvjestan broj učenika pogrešno odgovorio, odnosno, moguće je da su neki učenici odgovorili iz straha da nisu bili žrtve sajberbulinga, jer misle da se na taj način mogu ponovo naći na meti sajber nasilnika.

3.3.2. Oblici i načini vršenja sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča

U tabeli 13 smo prikazali odnos broja žrtava i oblika i načina vršenja sajber nasilja. Odnosno, prema podacima koje smo prikupili od učenika, naveli smo koliko je učenika bilo žrtva pojedinog oblika i načina vršenja sajber nasilja.

Tabela 13. Prikaz načina i oblika vršenja sajberbulinga u odnosu na broj žrtava

Žrtve sajber nasilja putem različitih oblika	SMS poruke	Tel. pozivi	Slike	E-mail	Chat sobe	Web sajтови	Porno. sadržaji	Online igrice	Hak. profila i krađa loz.	Ukupno
Da	20	20	19	8	12	11	15	10	21	136
	14,7%	14,7%	14%	5,9%	8,8%	8,1%	11%	7,4%	15,4%	10%
Ukupno	20	20	19	8	12	11	15	10	21	136

Podaci prikazani u tabeli 13 ukazuju da od ukupnog broja učenika koji su priznali da su bili žrtve, 20 ili 14,7% su bili žrtve sajberbulinga putem slanja neprimjerenih i uvredljivih SMS poruka, 20 ili 14,7% učenika je bilo žrtva sajber nasilja putem telefonskih poziva. 19 ili 14% učenika je bilo žrtva sajberbulinga putem primanja neprimjerenih i uvredljivih slika. Uznemiravano i zlostavljano putem email-a je bilo 8 ili 5,9% učenika, a u chat sobama 12 ili 8,8% učenika. Putem web sajtova zlostavljano i uznemiravano je bilo 11 ili 8,1% učenika. Utvrdili smo da je putem dobijanja pornografskih sadržaja zlostavljanje doživjelo 15 ili 11% učenika, a putem igranja interaktivnih igrica 10 ili 7,4% učenika. Napad putem hakovanja profila i krađe lozinke doživjelo je 21 ili 15,4% učenika.

Analizirajući prikazane podatke, možemo uočiti da su najizraženiji oblici i načini sajber nasilja oni koji se ispoljavaju putem mobilnog telefona, odnosno putem slanja uznemiravajućih i zlonamjernih SMS poruka, slika i upućivanja poziva. Razlog tome je činjenica da gotovo svi mladi u periodu adolescencije posjeduju pametni telefon i najveći dio slobodnog vremena provode koristeći usluge interneta i pametnih telefona, pa su samim tim i izloženi i postaju meta sajber nasilnicima.

Među najprisutnijim načinima i oblicima ispoljavanja sajber nasilja pojavljuje se hakovanje profila i krađa lozinke. Takođe smo i ovdje svjedoci da svi ispitanici posjeduju profil na nekoj od društvenih mreža, te da ponekad iz neznanja ne zaštite svoje naloge, pa zbog toga mogu lako postati žrtve sajberbulinga. Takođe, možemo izdvojiti i sajber nasilje putem slanja porno sadržaja kao jedan od prisutnijih oblika internet nasilja u srednjim školama u opštini Modriča. Možemo reći da je jedan od razloga taj što u ovom periodu mladi još uvijek nisu dovoljno zreli da mogu samostalno rasuđivati sa kim bi trebali stupati u kontakt, odnosno još uvijek nisu sposobni da se sami zaštite od pedofila i osoba koje upućuju ovakve sadržaje drugima.

3.4. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u odnosu na pol

Druga posebna hipoteza (H2) koju smo postavili u našem istraživanju odnosila se na prepostavku da postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga koji se javljaju kod učenika u JU Srednjoškolskom centru "Jovan Cvijić" i pola učenika.

Tabela 14. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga u odnosu na pol učenika srednjih škola

Oblici i načini kojima se vrši sajberbuling	Pol žrtava sajberbulinga		
	Muški	Ženski	Ukupno
SMS poruke	10	10	20
	50%	50%	100%
Telefonski pozivi	13	7	20
	65%	35%	100%
Slike	11	8	19
	57,9%	42,1%	100%
E-mail	3	5	8
	37,5%	62,5%	100%
Chat sobe	7	5	12
	58,3%	41,7%	100%
Web sajtovi	6	5	11
	54,5%	45,5%	100%
Porno sadržaji	9	6	15
	60%	40%	100%
Online igrice	0	10	10
	0%	100%	100%
Hakovanje profila i krađa lozinke	16	5	21
	76,2%	23,8%	100%
Ukupno	75	61	136
	55,1%	44,9%	100%
df	8		
χ^2	18,313		
C	0,019		

Dobijeni rezultati istraživanja, prikazani u tabeli 14 ukazuju da je 136 učenika i učenica bilo žrtva nasilja. Od tog broja 75 ili 55,1% bili su učenici, a 61 ili 44,9% bile su učenice. Utvrdili smo da je 20 učenika bilo žrtva sajberbulinga putem SMS poruka, a od tog broja 10 ili 50% bili su učenici, a 10 ili 50% bile su učenice. Žrtava sajberbulinga putem telefonskih poziva bilo je 20, odnosno 13 ili 65% bili su učenici, a 7 ili 35% bile su učenice. Utvrdili smo da je 19 učenika bilo žrtve zlostavljanja putem slika i video snimaka sa telefona, a od toga broja 11 ili 57,9% bili su učenici, a 8 ili 42,1% bile su učenice. Osam učenika i učenica su bili žrtve zlostavljanja putem email-a, a od toga 3 ili 37,5 bili su učenici, a 5 ili 62,5% bile su učenice. U chat sobama 12 učenika je doživjelo sajber nasilje, odnosno 7 ili 58,3% bili su učenici, a 5 ili 41,7% bile su učenice. Zlostavljanje putem web sajtova doživjelo je 11 učenika, a od toga 6 ili 54,5% bili su učenici, a 5 ili 45,5% bile su učenice. Utvrdili smo da je zlostavljanje putem dobijanja pornografskih sadržaja doživjelo 15 učenika, a od tog broja 9 ili 60% bili su učenici, a 6 ili 40% bile su učenice. Deset učenica je bilo žrtve sajberbulinga tokom igranja interaktivnih igrica, a niti jedan učenik nije bio žrtva ovog oblika sajber nasilja. Napad putem krađe lozinke i hakovanja profila je doživio 21 učenik, a od toga je 16 ili 76,2% bili su učenici, a 5 ili 23,8% bile su učenice.

Iz podataka iznesenih u tabeli 14 vidljivo je da postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga koji su utvrđeni kod učenika u JU Srednjoškolskom centru "Jovan Cvijić" i njihovog pola. To smo utvrdili izračunavanjem hi – kvadrata. Utvrđeni $\chi^2 = 18,313$ pri $df = 8$ je statistički značajan na 0,05, što potvrđuje našu hipotezu.

Analizom podataka utvrđujemo da postoji razlika u broju učenika i učenica koji su bili žrtve sajberbulinga. Djevojčice su češće bile žrtve sajber nasilja u odnosu na dječake tokom igranja online igrica, te slanja uznemiravajućih i zlonamjernih sadržaja putem email-a. Međutim, kod svih ostalih oblika i načina sajber nasilja, dječaci su češće bili žrtve sajber nasilja u odnosu na djevojčice i to kod upućivanja telefonskih poziva, slanja zlonamjernih slika, putem web sajtova i u chat sobama, kao i kod slanja porno sadržaja i hakovanja profila i krađe lozinke. Zanimljiv je podatak da ni u jednom slučaju, niti jedan dječak nije odgovorio da je bio žrtva sajberbulinga tokom igranja online igrica, iako se smatra da dječaci češće igraju igrice u odnosu na djevojčice. Podjednak je broj dječaka i djevojčica koji su bili žrtve putem slanja zlonamjernih i uznemirujućih SMS poruka. Na osnovu dobijenih podataka možemo zaključiti da su dječaci češće bili žrtve, ali ukoliko posmatramo svaki oblik i način vršenja sajber nasilja pojedinačno, postoje i slučajevi da su kod nekih od njih djevojčice češće bile izložene nasilju u odnosu na dječake, čime možemo zaključiti da ispoljavanje sajberbulinga zavisi i od pola učenika.

3.5. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u odnosu na razred koji pohađaju učenici

Treća posebna hipoteza (H3) koju smo postavili u našem istraživanju odnosila se na to da li postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga koji se javljaju kod učenika u JU Srednjoškolskom centru “Jovan Cvijić” i razreda koji pohađaju učenici.

Tabela 15. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga u odnosu na razred koji pohađaju učenici

Oblici i načini vršenja sajberbulinga	Razred				
	Prvi	Drugi	Treći	Četvrti	Ukupno
SMS poruke	5	7	3	5	20
	25%	35%	15%	25%	100%
Telefonski pozivi	9	1	6	4	20
	45%	5%	30%	20%	100%
Slike	6	2	5	6	19
	31,6%	10,5%	26,3%	31,6%	100%
E-mail	3	0	4	1	8
	37,5%	0%	50%	12,5%	100%
Chat sobe	3	5	1	3	12
	25%	41,7%	8,3%	25%	100%
Web sajtovi	4	1	2	4	11
	36,4%	9,1%	18,2%	36,4%	100%
Porno sadržaji	3	4	3	5	15
	20%	26,7%	20%	33,3%	100%
Online igrice	3	2	2	3	10
	30%	20%	20%	30%	100%
Hakovanje profila i krađa lozinke	9	6	4	2	21
	42,9%	28,6%	19%	9,5%	100%
Ukupno	45	28	30	33	136
	33,1%	20,6%	22,1%	24,3%	100%
df	24				
χ^2	23,639				
C	0,385				

Na osnovu podataka iz tabele 15, vidimo da je od ukupno 136 učenika koji su odgovorili da su bili žrtve sajberbulinga, njih 45 ili 33,1% su učenici prvih razreda, 28 ili 20,6% su učenici drugih razreda, zatim 30 ili 22,1% su učenici trećih razreda, dok su 33 ili 24,3% učenici četvrtih razreda. Od ukupnog broja učenika, 20 učenika je odgovorilo da su bili zlostavljani i uznemiravani putem

primanja SMS poruka, a od toga 5 ili 25% su učenici prvih razreda, 7 ili 35% su učenici drugih razreda, zatim 3 ili 15% su učenici trećih razreda, a 5 ili 25% su učenici četvrtih razreda. Takođe, 20 učenika je odgovorilo da su bili žrtve sajberbulinga putem primanja uznemirujućih telefonskih poziva, a od tog broja, 9 ili 45% su učenici prvih razreda, 1 ili 5% je učenik drugog razreda, 6 ili 30% su učenici trećih razreda, a 4 ili 20% su učenici četvrtih razreda. Zatim, 19 učenika je odgovorilo da su bili zlostavljani i uznemiravani primanjem uznemirujućih i neprimjerenih slika, a od toga 6 ili 31,6% su učenici prvih razreda, 2 ili 10,5% su učenici drugih razreda, 5 ili 26,3% su učenici trećih razreda, a 6 ili 31,6% su učenici četvrtih razreda. 8 učenika je odgovorilo da su bili uznemiravani putem primanja e-maila, odnosno 3 ili 37,5% su učenici prvih razreda, 4 ili 50% su učenici trećih razreda i 1 ili 12,5% je učenik četvrtog razreda, dok ni jedan učenik iz drugog razreda nije bio žrtva sajber nasilja na ovakav način. U chat sobama 12 učenika je doživjelo sajber nasilje, odnosno, 3 ili 25% su učenici prvih razreda, 5 ili 41,7% su učenici drugih razreda, 1 ili 8,3% je učenik trećeg razreda, a 3 ili 25% je učenika iz četvrtih razreda. Sajberbulig putem web sajtova je doživjelo 11 učenika, odnosno 4 ili 36,4% su učenici prvih razreda, 1 ili 9,1% je učenik drugog razreda, 2 ili 18,2% su učenici trećih razreda, a 4 ili 36,4% su učenici četvrtih razreda. Ustanovili smo da je zlostavljanje putem primanja pornografskih sadržaja doživjelo 15 učenika, a od toga 3 ili 20% su učenici prvih razreda, 4 ili 26,7% su učenici drugih razreda, 3 ili 20% su učenici trećih razreda, a 5 ili 33,3% su učenici četvrtih razreda. Deset učenika je odgovorilo da su bili žrtve sajber nasilja tokom igranja interaktivnih igrica, odnosno 3 ili 30% su učenici prvih razreda, 2 ili 20% su učenici drugih razreda, zatim 2 ili 20% su učenici trećih razreda, a 3 ili 30% su učenici četvrtih razreda. Napad putem krađe lozinke i hakovanja profila doživio je 21 učenik, odnosno 9 ili 42,9% su učenici prvih razreda, 6 ili 28,6% su učenici drugih razreda, 4 ili 19% su učenici trećih razreda, a 2 ili 9,5% su učenici četvrtih razreda.

Posmatrajući podatke u cjelini, utvrdili smo da ne postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga i razreda koji pohađaju, odnosno utvrdili smo da je sajber nasilje prisutno kod učenika sva četiri razreda srednjih škola. Ovu činjenicu potvrđuje i izračunati hi-kvadrat. Utvrđeni $c^2 = 23,639$ pri $df = 24$ nije statistički značajan, što znači da ovu hipotezu nismo potvrdili.

Na osnovu dobijenih podataka možemo zaključiti da je vršenje sajberbulinga putem slanja uznemirujućih i zlonamjernih poruka najzastupljenije kod učenika

u drugom razredu, najmanje se pojavljuje u trećem razredu, te u podjednakom omjeru kod učenika prvih i četvrtih razreda.

Prema tvrdnjama učenika, upućivanje uznemirujućih i zlonamjernih telefonskih poziva je najzastupljenije kod učenika prvih razreda, dok ga u drugom razredu gotovo i nema, a u trećem razredu, takođe, postoji nekoliko slučajeva ovog oblika sajber nasilja, nakon čega dolazi ponovo do pada ovog vida nasilja u četvrtom razredu.

Slanje uznemirujućih slika među učenicima je podjednako zastupljeno u prvom, trećem i četvrtom razredu, dok u malom procentu zastupljeno u drugom razredu. Sajberbuljing putem e-maila nije prisutan ili gotovo da se ne pojavljuje kod učenika drugih i četvrtih razreda, dok ga u prvom i trećem razredu učenici vrše.

Sajber nasilje u chat sobama je podjednako zastupljeno kod učenika prvog i četvrtog razreda, u nešto većem procentu je zastupljeno kod učenika drugog razreda, a u veoma malom procentu je zastupljeno kod učenika trećih razreda. Takođe, putem web sajtova sajber nasilje je doživio jednak broj učenika prvih i četvrtih razreda, a u nešto manjem broju je prisutan kod učenika drugih i trećih razreda.

Sajberbuljing putem porno sadržaja je gotovo podjednako prisutan kod učenika svih razreda, odnosno postoji blagi porast u drugom u odnosu na prvi razred, te blagi pad u trećem, u odnosu na drugi razred, da bi ponovo došlo do blagog porasta u četvrtom razredu. Konstantan pad sajber nasilja putem hakovanja profila i krađe lozinke postoji od prvog ka četvrtom razredu.

Sagledavajući sve podatke koje smo dobili, možemo zaključiti da pojava sajber nasilja nije uslovljena razredom koji pohađaju učenici. Odnosno, svi oblici i načini vršenja sajberbuljinga su pristuni u svim razredima u srednjim školama.

3.6. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbuljinga kod učenika u odnosu na školski uspjeh

Četvrta posebna hipoteza (H4) koju smo postavili u našem istraživanju odnosila se na to da li postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbuljinga koji se javljaju kod učenika u JU Srednjoškolskom centru “Jovan Cvijić” i školskog uspjeha.

Tabela 16. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga u odnosu na školski uspjeh učenika srednjih škola

Oblici i način vršenja sajberbulinga kod žrtava	Uspjeh učenika koji su žrtve sajberbulinga				
	Odličan	Vrlo dobar	Dobar	Dovoljan	Ukupno
SMS poruke	3	8	9	0	20
	15%	40%	45%	0%	100%
Telefonski pozivi	13	6	1	0	20
	65%	30%	5%	0%	100%
Slike	10	6	3	0	19
	52,6%	31,6%	15,8%	0%	100%
E-mail	4	3	1	0	8
	50%	37,5%	12,5%	0%	100%
Chat sobe	6	4	2	0	12
	50%	33,3%	16,7%	0%	100%
Web sajtovi	6	4	1	0	11
	54,5%	36,4%	9,1%	0%	100%
Porno sadržaji	3	7	5	0	15
	20%	46,7%	33,3%	0%	100%
Online igrice	2	6	1	1	10
	20%	60%	10%	10%	100%
Hakovanje profila i Krađa lozinke	8	9	4	0	21
	38,1%	42,9%	19%	0%	100%
Ukupno	55	53	27	1	136
	40,4%	39%	19,9%	0,7%	100%
df	24				
χ^2	36,878				
C	0,462				

Analizirajući podatke iz prikazane tabele 16, vidimo da je od ukupno 136 učenika koji su bili žrtve sajber nasilja, njih 55 ili 40,4% su učenici sa odličnim uspjehom, 53 ili 39% su učenici sa vrlo dobrim školskih uspjehom, zatim 27 ili 19,9% su učenici sa dobrim uspjehom, dok je 1 ili 0,7% učenik sa dovoljnim školskim uspjehom. Od ukupnog broja učenika, 20 učenika je odgovorilo da su bili

zlostavljani i uznemiravani putem primanja SMS poruka, a od toga 3 ili 15% su učenici sa odličnim uspjehom, 8 ili 40% su učenici sa vrlo dobrim uspjehom, zatim 9 ili 45% su učenici sa dobrim uspjehom, a učenika sa dovoljnim uspjehom nije bilo. Zatim, 20 učenika je odgovorilo da su bili žrtve sajberbulinga putem primanja uznemirujućih telefonskih poziva, a od tog broja, 13 ili 65% su učenici sa odličnim uspjehom, 6 ili 30% su učenici sa vrlo dobrim uspjehom, zatim 1 ili 5% učenik sa dobrim školskim uspjehom. Učenika sa dovoljnim uspjehom nije bilo. 19 učenika je odgovorilo da su bili zlostavljani i uznemiravani primanjem uznemirujućih i neprimjerenih slika, a od toga 10 ili 52,6% su učenici sa odličnim školskim uspjehom, 6 ili 31,6% su učenici sa vrlo dobrim uspjehom i 3 ili 15,8% su učenici sa dobrim uspjehom. Zatim, 8 učenika je odgovorilo da su bili uznemiravani putem primanja email-a, odnosno 4 ili 50% su učenici odličnog uspjeha, 3 ili 37,5% su učenici sa vrlo dobrim školskim uspjehom i 1 ili 12,5% je učenik sa dobrim uspjehom, dok ni jedan učenik sa dovoljnim školskim uspjehom nije bio žrtva sajber nasilja na ovakav način. U chat sobama 12 učenika je doživjelo sajber nasilje, odnosno, 6 ili 50% su učenici sa odličnim uspjehom, 4 ili 33,3% su učenici sa vrlo dobrim uspjehom, 2 ili 16,7% je učenik sa dobrim uspjehom, a ni jedan učenik sa dovoljnim uspjehom nije bio zlostavljan na ovakav način. Sajber nasilje putem sadržaja sa web sajtova je doživjelo 11 učenika, odnosno 6 ili 54,5% su učenici odličnog uspjeha, 4 ili 36,4% su učenici sa vrlo dobrim školskim uspjehom, a 1 ili 9,1% je učenik sa dobrim školskim uspjehom. Zanimljivo je da niti jedan učenik sa dovoljnim školskim uspjehom nije odgovorio da je bio zlostavljan na ovakav način. Utvrdili smo da je zlostavljanje putem primanja pornografskih sadržaja doživjelo 15 učenika, odnosno 3 ili 20% su učenici odličnog školskog uspjeha, 7 ili 46,7% su učenici vrlo dobrog školskog uspjeha, a 5 ili 33,3% su učenici sa dobrim školskim uspjehom. Ustanovili smo da je 10 učenika odgovorilo da su bili žrtve sajber nasilja tokom igranja interaktivnih igrica, odnosno 2 ili 20% su učenici sa odličnim uspjehom, 6 ili 60% su učenici vrlo dobrog uspjeha, zatim 1 ili 10% je učenik sa dobrim školskim uspjehom, te 1 ili 10% je učenik sa dovoljnim školskim uspjehom. Napad putem krađe lozinke i hakovanja profila doživio je 21 učenik, odnosno 8 ili 38,1% su učenici sa odličnim uspjehom, 9 ili 42,9% su učenici sa vrlo dobrim školskim uspjehom, 4 ili 19% su učenici sa dobrim uspjehom, a ni jedan učenik sa dovoljnim školskim uspjehom nije odgovorio da je bio zlostavljan na ovakav način.

Iz podataka koje smo predstavili u tabeli 16, utvrdili smo da postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga i školskog uspjeha.

Ovu činjenicu potvrđuje i izračunati hi-kvadrat. Utvrđeni $\chi^2 = 23,639$ pri $df = 24$ je statistički značajan na 0,05, čime potvrđujemo našu četvrtu hipotezu.

Prema dobijenim podacima možemo zaključiti da su učenici sa boljim uspjehom, odnosno odličnim i vrlo dobrim uspjehom ugroženiji u odnosu na učenike sa lošijim, odnosno dobrim i dovoljnim uspjehom. Takođe, možemo zapaziti da su učenici sa odličnim uspjehom u većini slučajeva ugroženiji u odnosu na učenike sa vrlo dobrim uspjehom, osim kod zlostavljanja i uznemiravanja putem SMS poruka, zatim putem slanja porno sadržaja i igranja online igrice te krađe lozinke i hakovanja profila. Takođe, evidentno je da su i učenici sa vrlo dobrim uspjehom ugroženiji u odnosu na učenike sa dobrim uspjehom, osim u slučaju uznemiravanja i zlostavljanja putem slanja SMS poruka. Zanimljivo je i zapažanje da je samo jedan učenik sa dovoljnim uspjehom žrtva sajberbulinga, što nam govori da su i učenici sa boljim školskim uspjehom ugroženiji od učenika sa lošijim školskim uspjehom. Na osnovu analize dobijenih podataka možemo zaključiti da pojava sajber nasilja zavisi i od postignutog školskog uspjeha učenika.

3.7. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u odnosu na mjesto prebivališta

Peta posebna hipoteza (H5) koju smo postavili u našem istraživanju odnosila se na to da li postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajberbulinga koji se javljaju kod učenika u JU Srednjoškolski centar “Jovan Cvijić” i mjesta prebivališta.

Tabela 17. Prisutnost oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u odnosu na mjesto prebivališta učenika

Oblici i načini kojima se vrši sajberbuling	Mjesto prebivališta			
	Grad	Prigradsko naselje	Selo	Ukupno
SMS poruke	11	7	2	20
	55%	35%	10%	100%
Telefonski pozivi	13	4	3	20
	65%	20%	15%	100%
Slike	6	5	8	19
	31,6%	26,3%	42,1%	100%
E-mail	7	0	1	8
	87,5%	0%	12,5%	100%
Chat sobe	3	5	4	12
	25%	41,7%	33,3%	100%
Web sajtovi	2	7	2	11
	18,2%	63,6%	18,2%	100%
Porno sadržaji	4	5	6	15
	26,7%	33,3%	40%	100%
Online igrice	6	2	2	10
	60%	20%	20%	100%
Hakovanje profila i krađa lozinke	5	7	9	21
	23,8%	33,3%	42,9%	100%
Ukupno	57	42	37	136
	41,9%	30,9%	27,2%	100%
df	16			
χ^2	30,503			
C	0,428			

Prema podacima koje smo prikazali u tabeli 17, utvrdili smo da je od ukupno 136 učenika koji su odgovorili da su bili žrtve sajberbulinga, 57 ili 41,9% su učenici koji žive u gradskom naselju, 42 ili 30,9% su učenici koji žive u prigradskom naselju, a 37 ili 27,2% su učenici koji žive na selu. Od ukupnog broja učenika, 20 učenika je potvrdilo da su bili žrtve sajber nasilja putem primanja SMS poruka, a od toga 11 ili 55% su učenici koji žive u gradskom naselju, 7 ili 35% su učenici iz prigradskih naselja, a 2 ili 10% su učenici koji žive na selu. Zatim, 20 učenika je

odgovorilo da su bili žrtve sajberbulinga putem primanja uznemirujućih telefonskih poziva. Odnosno, 13 ili 65% su učenici iz gradskog naselja, 4 ili 20% su učenici iz prigradskih naselja, a 3 ili 15% su učenici sa sela. 19 učenika je potvrdilo da su bili žrtve sajber nasilja primanjem uznemirujućih i neprimjerenih slika, odnosno, 6 ili 31,6% su učenici koji žive u gradskom naselju, 5 ili 26,3% su učenici koji žive u prigradskom naselju, dok 8 ili 42,1% učenika živi na selu. Zatim, 8 učenika je odgovorilo da su bili zlostavljani putem primanja email-a, odnosno 7 ili 87,5% su učenici iz gradskog naselja, 1 ili 12,5% je učenik koji živi na selu, dok ni jedan učenik iz prigradskog naselja nije bio žrtva sajber nasilja na ovakav način. U chat sobama 12 učenika je odgovorilo da je doživjelo sajberbuling, tj. 3 ili 25% su učenici koji žive u gradskom naselju, 5 ili 41,7% su učenici iz prigradskih naselja, a 4 ili 33,3% su učenici sa sela. Sajber nasilje putem sadržaja sa web sajtova je doživjelo 11 učenika, odnosno 2 ili 18,2% su učenici iz gradskih naselja, 7 ili 63,6% su učenici iz prigradskih naselja, dok su 2 ili 18,2% su učenici sa sela. Utvrdili smo da je zlostavljanje i uznemiravanje putem pornografskih sadržaja doživjelo 15 učenika, a od toga 4 ili 26,7% su učenici iz gradskih naselja, 5 ili 33,3% su učenici koji žive u prigradskim naseljima, a 6 ili 40% učenika koji žive na selu. Zatim, deset učenika je odgovorilo da su bili zlostavljani i uznemiravani tokom igranja interaktivnih igrica, od čega 6 ili 60% učenika iz gradskih naselja, zatim 2 ili 20% učenika iz prigradskih naselja, a 2 ili 20% su učenici iz seoskih sredina. Napad putem krađe lozinke i hakovanja profila doživio je 21 učenik, odnosno 5 ili 23,8% su učenici koji žive u gradskim naseljima, 7 ili 33,3% su učenici iz prigradskih naselja, a 9 ili 42,9% su učenici koji žive na selu.

Prema podacima iznesenim u tabeli utvrdili smo da postoji statistički značajna razlika između oblika i načina vršenja sajber nasilja koji su utvrđeni kod učenika JU Srednjoškolskog centra „Jovan Cvijić“ i mjesta prebivališta učenika. Ovu konstataciju potvrđuje i utvrđeni hi- kvadrat, koji u ovom slučaju iznosi $\chi^2 = 30,503$ i uz $df = 16$ statistički je značajan na nivou 0,05, na osnovu čega utvrđujemo da postoji statistički značajna razlika između utvrđenih oblika i načina vršenja sajber nasilja i mjesta prebivališta učenika. Na osnovu toga, zaključujemo da je ova hipoteza potvrđena.

Analizirajući predstavljene podatke možemo zaključiti da su žrtve nasilja češće učenici koji žive u gradskoj sredini, a najmanji broj žrtava sajber nasilja su učenici koji žive u seoskim područjima. Jedan od mogućih razloga je taj što postoji pretpostavka da su djeca u seoskim područjima manje izložena upotrebi interneta i društvenih mreža, odnosno više vremena provode kroz aktivnosti na

selu. Upoređujući podatke, možemo zapaziti da je zlostavljanje i uznemiravanje putem SMS poruka, telefonskih poziva, slanja slika i email-a, te igranja online igrice prijavilo više učenika koji žive u gradskoj sredini u odnosu na učenike koji žive u prigradskim naseljima. Takođe, uznemiravanje i zlostavljanje putem slanja SMS poruka, telefonskih poziva i slanja e-mailova je prisutnije u gradskim sredinama u odnosu na seoska područja. Djeca koja žive u selima su češće bila zlostavljana i uznemiravana putem slanja uznemirujućih slika, e-mailova, slanjem porno sadržajima, te hakovanjem profila i krađom lozinke u odnosu na djecu koja žive u prigradskim naseljima.

Posmatrajući rezultate istraživanja koji se odnose na uslovljenost pojave sajber nasilja i mjesta prebivališta učenika, možemo zaključiti da je broj žrtava sajber nasilja najveći u gradskoj sredini.

3.8. Učenici kao žrtve sajberbulinga i zlostavljači

Prema šestoj posebnoj hipotezi (H6) koju smo postavili u našem istraživanju pretpostavljamo da su učenici u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ češće žrtve sajberbulinga, nego zlostavljači. Za provjeru ove hipoteze uzeli smo u obzir broj učenika koji su bili u ulozi zlostavljača, prikaz broja učenika koji su zlostavljali prema oblicima i načinima vršenja sajber nasilja, te odnos broja žrtava i nasilnika.

Tabela 18. Broj učenika koji su bili zlostavljači

Zlostavljači	Broj učenika	
Da	97	28,3%
Ne	246	71,7%
Ukupno	343	100%

Prema podacima prikazanim u tabeli 18, možemo vidjeti da je od ukupnog broja ispitanih učenika, odnosno 343 učenika, 97 ili 28,3% učenika su priznali da su zlostavljali nekog drugog učenika putem interneta. Preostalih 246 ili 71,7% učenika je odgovorilo da nikada nisu bili zlostavljači drugih putem interneta. Prema podacima koje smo dobili, možemo zaključiti da je gotovo jedna trećina učenika priznala da su u nekom trenutku zlostavljali nekoga putem interneta i društvenih mreža. Sagledavajući cjelokupne podatke evidentno je da veoma veliki broj učenika nikada nije učestvovao u činu nasilja putem interneta.

Tabela 19. Broj zlostavljača prema obliku i načinu vršenja sajberbulinga

Zlostavljanje	Broj učenika	
SMS poruke	12	12,4%
Telefonski pozivi	13	13,4%
Slike	15	15,5%
E-mail	8	8,2%
Chat sobe	14	14,4%
Web sajtovi	6	6,2%
Pornografski sadržaji	7	7,2%
Online igrice	16	16,5%
Hakovanje profila i krađa lozinke	6	6,2%
Ukupno	97	100%

Prema podacima iz tabele 19, utvrdili smo da je od ukupno 97 učenika koji su potvrdili da su bili zlostavljači, 12 ili 12,4% učenika je odgovorilo da je zlostavljalo druge putem slanja SMS poruka, 13 ili 13,4% učenika je odgovorilo da je zlostavljalo i uzmemiravalo drugog učenika putem telefonskih poziva, a 15 ili 15,5% učenika je kao način zlostavljanja navelo slanje uznemirujućih slika. Putem email-a zlostavljalo je 8 ili 8,2% učenika, a u chat sobama je bilo 14 ili 14,4% učenika, dok je putem web sajtova bilo 6 ili 6,2% učenika koji su bili u ulozi zlostavljača. Porno sadržaje je slalo 7 ili 7,2% učenika, a tokom igranja interaktivnih igrica 16 ili 16,5% je uznemiravalo i zlostavljalo nekog vršnjaka. Hakovanje profila i krađu lozinke je izvršilo 6 ili 6,2% učenika.

Učenici koji su priznali da su bili zlostavljači kao najčešće oblike i načine sajberbulinga koje su sprovodili naveli su slanje zlonamjernih i uznemiravajućih SMS poruka i upućivanje poziva, uznemiravanje i zlostavljanje u chat sobama i slanje slika, te zlostavljanje tokom igranja online interaktivnih igrica.

Oblici i načini sajber nasilja koji su se najmanje ispoljavali su slanje uznemiravajućih i zlonamjernih sadržaja putem email-a i putem web sajtova, zatim zlostavljanje putem slanja porno sadržaja, te krađe lozinke i hakovanja profila.

Možemo zaključiti da su oblici i načini sajberbulinga koji su izraženiji, prisutniji iz razloga što učenici češće koriste društvene mreže i mobilne telefone, te igraju igrice

na računarima, u odnosu na korištenje email-a i web sajtova za ovu vrstu nasilja. Zanimljiv je i podatak da je mali broj zlostavljača koji su zlostavljali putem krađe lozinke i hakovanja, iako smo svjedoci da sva djeca u današnje vrijeme koriste društvene mreže, odnosno posjeduju profile na istim.

Tabela 20. Odnos broja žrtava i zlostavljača

Žrtve i zlostavljači	Broj učenika	
Žrtve	136	39,7%
Zlostavljači	97	60,3%
Ukupno	233	100%

Na osnovu predstavljenih podataka u tabeli 20, utvrđujemo da je od ukupnog broja ispitanika koji su odgovorili da su bili žrtve ili zlostavljači, odnosno 233 ispitanika, 136 ili 39,7% je odgovorilo da su bili žrtve sajber nasilja, dok je tek 97 ili 60,3% njih je priznalo da su bili u ulozi zlostavljača.

Na osnovu dobijenih podataka možemo zaključiti da od ukupnog broja ispitanika, odnosno 343 učenika, gotovo jedna trećina odgovorila da su bili žrtve nekog od oblika sajber nasilja. Takođe, postoji i znatan broj učenika koji su priznali da su zlostavljali druge putem interneta i društvenih mreža.

Na osnovu podataka koje smo dobili tokom ispitivanja odnosa broja žrtava i zlostavljača, možemo zaključiti da je daleko veći broj učenika koji su potvrdili da su bili žrtve nasilja, njih 136, u odnosu na 97 učenika koji su odgovorili da su bili u ulozi zlostavljača. Upoređujući ove podatke možemo doći do zaključka da učenik koji je u ulozi nasilnika u većini slučajeva uznemirava više učenika, odnosno svoje nasilno ponašanje ispoljava prema više žrtava. Takođe, možemo pretpostaviti da u ovom slučaju ne mora da znači da su učenici žrtve i zlostavljači iz iste vršnjačke grupe, odnosno žrtve mogu biti uznemiravane i od strane drugih osoba iz njihovog okruženja, ali i osoba koje oni ne poznaju, a stupili su u komunikaciju sa njima putem interneta i društvenih mreža.

3.9. Uzroci pojave sajberbulinga kod učenika srednjih škola u opštini Modriča

Sedma posebna hipoteza (H7) koju smo postavili u našem istraživanju odnosila se na pretpostavku da uzroci sajberbulinga najčešće proizilaze iz porodične kulture nasilja, problematične vršnjačke grupe, stanja u društvu, medija, želje za popularnošću i statusom u grupi, nastojanja da se prevaziđe osjećaj nesigurnosti, ranjivosti i ljubomore, kao i iz želje za osvetom zbog pretrpljenog nasilja od drugih.

Tabela 21. Uzroci sajberbulinga kod učenika u opštini Modriča

Uzroci sajberbulinga	Broj učenika	
Poremećaj u ponašanju	72	21%
Dokazivanja pred vršnjacima	136	39,7%
Pripadanje grupi	36	10,5%
Opšte stanje u društvu	21	6,1%
Nasilje i osveta	36	10,5%
Ranjivost i ljubomora	28	8,2%
Materijalna korist	14	4,1%
Ukupno	343	100%

Analizirajući odgovore učenika srednjih škola u tabeli 21, primjećujemo da najviše učenika, njih 136 ili 39,7%, smatra da je najčešći uzrok sajberbulinga dokazivanje pred vršnjačkom grupom, a njih 72 ili 21% smatra da je uzrok poremećaj u ponašanju nasilnika. Isti broj učenika, odnosno 36 ili 10,5% smatra da se uzroci sajber nasilja ogledaju u želji za pripadanjem grupi i želje za osvetom zbog pretrpljenog nasilja od drugih. 28 ili 8,2% učenika smatra da je uzrok pojave sajberbulinga nastojanje da se prevaziđe osjećaj nesigurnosti, ranjivosti i ljubomore. 21 ili 6,1% učenika je odgovorilo da do sajberbulinga dolazi zbog opšteg stanja u društvu, a njih 14 ili 4,1% smatra da je uzrok sajberbulinga želja za ostvarivanjem materijalne koristi.

Posmatrajući dobijene podatke možemo zaključiti da među ovom populacijom vlada mišljenje da do sajberbulinga najčešće dolazi zbog želje za dokazivanjem i

popularnosti među vršnjacima. Svjedoci smo da živimo u vremenu u kojem postoji narušen sistem vrijednosti, pa vođeni time, mladi se u vršnjačkoj grupi najčešće dokazuju kroz primjere ružnog ophođenja i nasilja prema drugima, dok su pozitivne vrijednosti i postignuća mladih osoba stavljeni po strani. Na osnovu dokazivanja i popularnosti među vršnjacima, mlade osobe pomoći ovakvih oblika ponašanja, osiguravaju svoje mjesto u vršnjačkoj grupi, jer se ponašaju u skladu sa pravilima grupe kojoj pripadaju, što dovodi do ponovnog vršenja internet nasilja. Takođe, značajan je broj učenika koji smatra da do sajberbulinga dolazi zbog poremećaja u ponašanju mladih, što ukazuje na činjenicu da učenici smatraju da nije ni samo društvo i stanje istog uzrok nasilja, nego da do njega dolazi i zbog individualnog stanja i problema mladih osoba.

Izvjestan broj učenika smatra da je uzrok sajberbulingu već pretrpljeno nasilje u kojem je nasilnik bio žrtva. Mnoga djeca se ponekad ne mogu izboriti sa nasiljem koje doživljavaju od strane drugih te kao jedino rješenje vide „vraćanje istom mjerom“, odnosno problem nasilja rješavaju osvetom, čime se problem ne smanjuje, već se nasilje samo nastavlja među vršnjacima, što može dovesti i do težih posljedica.

Na osnovu prikazanih podataka možemo konstatovati da su učenici potvrdili našu pretpostavku da su uzroci pojave sajber nasilja vezani za stanje cjelokupnog društva, porodičnu kulturu nasilja, problematičnu vršnjačku grupu, sadržaje koji se prikazuju u medijima, status u grupi i želju da pripadanjem i popularnošću u grupi itd.

3.10. Posljedice koje ostavlja sajberbuling na žrtvu i nasilnika

U osmoj posebnoj hipotezi (H8) koju smo postavili u našem istraživanju pretpostavili smo da sajberbuling ostavlja negativne posljedice i na žrtvu i na nasilnika. Za provjeru ove hipoteze analizirali smo odgovore učenika, na osnovu kojih smo došli do podataka na koga sajberbuling ostavlja posljedice. Učenici su imali mogućnost da označe jedan od ponuđenih odgovora, odnosno: sajber nasilje ostavlja posljedice na žrtvu, na nasilnika, i na žrtvu i na nasilnika ili da ne ostavlja posljedice ni na koga.

Tabela 22. Posljedice koje ostavlja sajberbuling

Posljedice sajberbulinga	Broj učenika	
Na žrtvu	141	41,1%
Na nasilnika	12	3,5%
I na žrtvu i na nasilnika	167	48,7%
Ne ostavlja posljedice	23	6,7%
Ukupno	343	100%

Podaci prikazani u tabeli 22, ukazuju da je od 343 ispitana učenika, 141 ili 41,1% učenika odgovorilo da sajberbuling ostavlja posljedice na žrtvu, dok je 12 ili 3,5% učenika odgovorilo da sajberbuling ostavlja posljedice na nasilnika. 167 ili 48,7% učenika je smatralo da sajber nasilje ostavlja posljedice i na žrtvu i na nasilnika, a 23 ili 6,7% učenika je odgovorilo da sajberbuling ne ostavlja posljedice ni na koga.

Analizom prikazanih podataka možemo zaključiti da najveći broj učenika smatra da sajber nasilje ostavlja posljedice i po žrtvu i po nasilnika. Sa jedne strane imamo učenike koji sajberbuling vrše pod uticajem određenih faktora, odnosno pod uticajem pretrpljenog porodičnog nasilja, tradicionalnih oblika nasilja među vršnjacima, ali i želje za osvetom zbog pretrpljenog nasilja od drugih. Samim tim, možemo reći da su i ovi faktori ostavili posljedice na njih i naveli ih na vršenje internet nasilja. Svaki vid nasilja ostavlja posljedice i na žrtvu i na nasilnika, pa tako i sajber nasilnici „uče“ o sajber nasilju kroz primjere iz društvene okoline i medija, kao i zbog želje za dokazivanjem i sticanjem popularnosti u vršnjačkoj grupi kroz vršenje nasilja.

Takođe, pored učenika koji su odgovorili da sajber nasilje ostavlja posljedice i na žrtvu i na nasilnika, evidentan je veliki broj učenika koji smatraju da sajberbuling ostavlja posljedice isključivo na žrtvu. Možemo reći da sajberbuling ostavlja posljedice na žrtvu kao i svaki drugi oblik nasilja. Kod žrtava sajber nasilja primijetno je da postoji nisko samopoštovanje, uzvratanje istom mjerom, strah od nasilnika i ponovnog proživljavanja nasilja, depresivnost i frustracije. Međutim, ovaj oblik nasilja proizvodi mnogo više posljedica, jer su žrtve izložene nasilju sve vrijeme i na svakom mjestu gdje su im sredstva komunikacije dostupna.

Mali broj učenika je smatrao da sajberbuling ne ostavlja posljedice ni na koga, a najmanji broj učenika njih 12 ili 3,5% je smatrao da sajber nasilje ostavlja

posljedice samo po nasilnika. Ovi odgovori proizlaze vjerovatno iz nepoznavanja same pojave i činjenice da nisu imali iskustva sa ovakvom vrstom nasilja.

Na osnovu stavova i mišljenja učenika, možemo zaključiti da sajber nasilje ostavlja posljedice i na žrtvu i na nasilnika.

3.11. Programi prevencije i suzbijanja sajberbulinga među učenicima srednjih škola u opštini Modriča

Deveta posebna hipoteza (H9) koju smo postavili u našem istraživanju odnosila se na pretpostavku da škole ne poklanjaju dovoljno pažnje problemu sajberbulinga i da ne postoje adekvatni programi prevencije i suzbijanja sajberbulinga među učenicima srednjih škola.

Tabela 23. Događaji u školi na temu prevencije sajberbulinga

Organizacija događaja	Broj učenika	
Da	138	40,2%
Rijetko	170	49,6%
Ne	35	10,2%
Ukupno	343	100%

Na pitanje da li se u školi koju učenici pohađaju organizuju događaji na temu prevencije o sajber nasilju, odgovore smo prikazali u tabeli 23. Odnosno, prema podacima koje smo dobili možemo zaključiti da 138 ili 40,2% učenika smatra da se organizuju ovakvi događaji, 170 ili 49,6% učenika smatra da se ovakvi događaji rijetko organizuju, a 35 ili 10,2% učenika smatra da se događaji na temu prevencije o sajber nasilju ne organizuju. Na osnovu analize podataka možemo zaključiti da gotovo 60% učenika smatra da se događaji rijetko organizuju ili se uopšte ne organizuju.

Prema mišljenju učenika koji pohađaju škole u JU Srednjoškolskom centru „Jovan Cvijić“ u istim se posvećuje pažnja prevenciji sajber nasilja. Međutim, prema mišljenju oko 60% učenika, škola nedovoljno pažnje posvećuje borbi protiv sajberbulinga, obzirom da smatraju da se ovakvi događaji rijetko organizuju ili

se uopšte ne organizuju. Razlog tome može biti nedovoljna posvećenost ovom problemu, odnosno ne ukazuje se veliki značaj ovom problemu u porodici i školi, pa i sami učenici i ne uočavaju u dovoljnoj mjeri posvećenost ovom problemu.

Tabela 24. Događaji na temu prevencije o sajberbulingu

Organizacija događaja	Broj učenika	
U saradnji sa soc. i zdrav. ustanovama	36	10,5%
Na času	231	67,3%
U sklopu sekcija	36	10,5%
Nešto drugo	5	1,5%
Ne organizuju se događaji	35	10,2%
Ukupno	343	100%

Analizirajući odgovore učenika koji su prikazani u tabeli 24, primjećujemo da je 231 ili 63,3% učenika odgovorilo da se na temu sajber nasilja razgovara na času, a podjednak broj učenika, njih 36 ili 10,5% smatra da se na temu sajber nasilja razgovara u sklopu sekcija ili u saradnji sa socijalnim ili zdravstvenim ustanovama. 5 ili 1,5% učenika je odgovorilo da ovom problemu značajnu pažnju posvećuje socijalni radnik u školi, zatim da se o tome razgovara tokom sastanaka savjeta učenika, kod kuće ili putem prikazivanja prezentacija na časovima odjeljenske zajednice. Takođe, 35 ili 10,2% učenika je odgovorio da se događaji na temu sajber nasilja ne organizuju.

Prema podacima koje smo dobili, evidentno je da se o sajberbulingu najviše razgovara na časovima. Pretpostavljamo da se o ovom problemu najviše razgovara na časovima odjeljenske zajednice, odnosno na časovima u sklopu kojih se priča i o drugim problemima, na osnovu čega možemo zaključiti da se ne organizuju posebni događaji na kojima bi se razgovaralo o ovom problemu i prevenciji istog.

Međutim, možemo reći da se ovom problemu posvećuje pažnja kroz rad i saradnju sa socijalnim i zdravstvenim ustanovama, koji kroz određene prezentacije i radionice rade sa djecom u ovim školama. Takođe, kroz redovne školske sekcije razgovara se o ovom problemu sa djecom. Značajne su i aktivnosti socijalnog radnika u školi koje su usmjerene na prevenciju i suzbijanje pojave sajber nasilja u ovim školama. Socijalni radnici imaju na raspolaganju mnogo načina da utiču

na smanjenje ovog problema, a to mogu da sprovode u saradnji sa nastavnicima ili samostalno. Takođe, socijalni radnik, pedagog ili psiholog mogu u direktnoj saradnji sa učenicima kreirati aktivnosti koje bi povoljno uticale na smanjenje pojave sajberbulinga kod učenika.

Tabela 25. Sprečavanje ponavljanja sajberbulinga

Mjere sprečavanja	Broj učenika	
Organizovati više događaja	77	22,4%
Razgovarati sa roditeljima	65	19%
Mjere zaštite u školi	60	17,5%
Anonimno prijavljivanje	80	23,3%
Razgovor sa žrtvom i nasilnicima	57	16,6%
Nešto drugo	4	1,2%
Ukupno	343	100%

Analizirajući podatke iz tabele 25, primjećujemo da 77 ili 22,4% učenika smatra da bi se trebalo organizovati više događaja na kojima bi se razgovaralo o sajber nasilju, kako bi se spriječilo ponavljanje istog, dok 65 ili 19% učenika smatra da bi se trebalo razgovarati sa roditeljima o ovome problemu. 60 ili 17,5% učenika smatra da bi se trebale uvesti određene mjere zaštite u školu, a 80 ili 23,3% učenika je odgovorilo da se učenicima treba omogućiti da anonimno prijavljuju slučajeve sajberbulinga. Takođe, 57 ili 16,6% učenika smatra da se treba razgovarati sa žrtvama i nasilnicima kako bi se spriječilo ponavljanje slučajeva sajber nasilja, dok je 4 ili 1,2% učenika odgovorilo da je potrebno uticati na djecu kroz vaspitanje kako ne bi dolazilo do pojave sajber nasilja, zatim blokirati ili ignorisati nasilnika, razgovarati sa nasilnikom, neki od njih bi uveli mjere zaštite na internetu, a neki smatraju da bi mjere zabrane na internetu uticale negativno na ovu pojavu.

3.12. Učenici – svjedoci sajberbulinga

Jedno od pitanja koje smo postavili učenicima tokom anketiranja je bilo koliko često su bili svjedoci internet nasilja. Na ovo pitanje smo im ponudili nekoliko odgovora, a to su: svjedok sam sajber nasilja svaki dan, jedan ili dva puta nedeljno,

jedan ili dva puta mjesečno, manje od jednom mjesečno ili nisam bio svjedok sajber nasilju. Podatke koje smo dobili prikazali smo u tabeli 26.

Tabela 26. Svjedočenje nasilju na internetu od strane učenika

Koliko su učenici bili svjedoci sajber nasilja	Broj učenika	
Svaki dan	20	5,8%
1 ili 2 puta nedeljno	29	8,5%
1 ili 2 puta mjesečno	66	19,2%
Manje od jednom mjesečno	101	29,4%
Nisam bio svjedok	127	37%
Ukupno	343	100%

Na pitanje koliko su često imali priliku da na bilo kom od internet sajtova vide fotografije ili video snimke nasilja u školi, tuče učenika, ismijavanja drugara i slično, od ukupnog broja ispitanih učenika, 20 ili 5,8% učenika je odgovorilo da je svaki dan bilo svjedok nasilja na internetu, 29 ili 8,5% učenika je odgovorilo da su bili svjedoci jednom do dva puta nedeljno, 66 ili 19,2% učenika su bili svjedoci nasilja na internetu jednom do dva puta mjesečno, a manje od jednom mjesečno odgovorilo je 101 ili 29,4% učenika. Od ukupnog broja ispitanika 127 ili 37,0% učenika je odgovorilo da nisu bili svjedoci internet nasilja.

Prema dobijenim podacima možemo primjetiti da najveći broj učenika nije bio svjedok sajberbulinga, iza njih slijede učenici koji su odgovorili da su manje od jednom mjesečno svjedočili ovoj pojavi na internetu. Možemo zaključiti da broj učenika opada u odnosu na učestalost svjedočenja sajberbulingu.

Na osnovu dobijenih podataka možemo zaključiti da najveći broj učenika nikada nije bio svjedok sajber nasilju, ali postoji i mogućnost da neki od njih nisu svjesni da su u određenom trenutku bili izloženi ovoj pojavi. Razlog tome može biti nerazumijevanje učenika šta obuhvata problem sajberbulinga. Postoji mogućnost da su učenici u određenom trenutku bili izloženi situaciji nasilja na internetu koja je nosila elemente ismijavanja i uznemiravanja druge osobe, te su učenici takvu situaciju okarakterisali kao zabavu, a nisu je doživjeli kao sajber nasilje. Takođe, pretpostavljamo da mnogi od njih ne žele da odgovore da su svjedočili ovom problemu iz razloga što na taj način mogu postati i sami žrtve sajber nasilja.

Značajno je i navesti da je gotovo trećina ispitanika navela da je manje od jednom mjesečno svjedočila sajber nasilju. Takođe, kao i kod prethodne grupe učenika koji su odgovorili da nisu bili svjedoci sajber nasilja, postoji mogućnost da u nekim slučajevima nisu bili svjesni da je neka situacija nasilnog karaktera ili da postoji strah od priznanja da su bili svjedoci.

Broj učenika se evidentno smanjuje sa porastom broja svjedočenja, na osnovu čega možemo zaključiti da postoje učenici koji shvataju da su izloženi ili su svjedoci nasilju u sajber prostoru na svakodnevnom, nedeljnom ili mjesečnom nivou. To možemo povezati i sa činjenicom da komentari na društvenim mrežama kojim se namjerava neko ismijati mogu uzrokovati vrlo negativne posljedice na onoga koga se ismijava, što ove grupe učenika prepoznaju kao sajber nasilje.

3.13. Uticaj sajberbulinga na ponašanje učenika

S obzirom da smo utvrdili da sajberbuling ostavlja posljedice kao i svaki drugi oblik vršnjačkog nasilja, zanimalo nas je kako sajberbuling utiče na ponašanje učenika, bez obzira da li su u ulozi žrtve, nasilnika ili su svjedočili ovom problemu. Učenike smo pitali kako sajber nasilje utiče na njihovo ponašanje, a kao ponuđene odgovore naveli smo: osjećam se potišteno, osjećam strah, dobijam loše ocjene, rijetko me povrijedi ili ne utiče na moje ponašanje.

Tabela 27. Uticaj sajberbulinga na ponašanje učenika

Uticaj sajberbulinga	Broj učenika	
Osjećam se potišteno	32	9,3%
Osjećam strah	39	11,4%
Dobijam loše ocjene	9	2,6%
Rijetko me povrijedi	84	24,5%
Ne utiče na moje ponašanje	179	52,2%
Ukupno	343	100%

Na osnovu prikazanih podataka u tabeli 27, možemo zaključiti da najveći broj učenika, odnosno 179 ili 52,2% je odgovorilo da sajber nasilje ne utiče na njihovo ponašanje, 32 ili 9,3% učenika je odgovorilo da se osjeća anksiozno ili potišteno

zbog sajber nasilja, 39 ili 11,4% učenika je potvrdilo da osjeća strah, a 9 ili 2,6% učenika je odgovorilo da zbog sajber nasilja dobija loše ocjene u školi, dok su 84 ili 24,5% učenika potvrdilo da ih rijetko povrijedi sajber nasilje.

Analizom dobijenih podataka možemo zaključiti da najveći broj učenika smatra da sajber nasilje ne utiče na njih i njihovo ponašanje. Takođe, veliki broj učenika smatra da ih ovaj vid vršnjačkog nasilja rijetko povrijedi. Razlog za takvo mišljenje učenika možemo povezati sa karakteristikom sajberbulinga koja se odnosi na nepostojanje fizičkog kontakta, odnosno „licem u lice“ između žrtve i nasilnika. Kontradiktorno ovom podatku je to što učenici mogu biti izloženi sajber nasilju 24 sata dnevno, sedam dana u sedmici i na bilo kom mjestu gdje imaju pristup internetu i društvenim mrežama. Skoro podjednak broj učenika je odgovorio da osjeća strah i potištenost zbog sajber nasilja koje doživljava, zbog čega možemo zaključiti da učenici ipak posmatraju sajber nasilje kao i svaki drugi oblik nasilja. Najmanji broj učenika je odgovorio da sajberbuling utiče na njihovo učenje, zbog čega dobijaju loše ocjene u školi.

3.14. Prisutnost adekvatne zaštite i pomoći u slučaju pojave sajberbulinga

Svjesni činjenice da mladi danas svakodnevno koriste društvene mreže, čime su svakodnevno izloženi riziku od napada sajber nasilnika, zanimalo nas je smatraju li učenici da bi imali adekvatnu zaštitu ukoliko bi se nekome obratili za pomoć. Takođe, istražili smo kome bi se obratili za pomoć u slučaju sajberbulinga.

Tabela 28. Dostupnost adekvatne zaštite u slučaju internet nasilja

Dostupnost zaštite	Broj učenika	
Da	254	74,1%
Ne	89	25,9%
Ukupno	343	100%

Na osnovu podataka koje smo prezentovali u tabeli 28, možemo utvrditi da od ukupnog broja učenika, 254 ili 74,1% učenika smatra da bi imali adekvatnu

zaštitu u slučaju sajberbulinga, a 89 ili 25,9% učenika smatra da ne bi imali pristup adekvatnoj zaštiti. Prema dobijenim podacima možemo zaključiti da učenici osjećaju povjerenje i sigurnost u pojedince i institucije koje bi im mogle pružiti zaštitu i pomoć u slučaju kada bi se našli u ulozi žrtve sajber nasilja.

Tabela 29. Pomoć u slučaju sajberbulinga

Kome se obratiti	Broj učenika	
Roditeljima	188	54,8%
Prijateljima	86	25,1%
Osoblju škole	19	5,5%
Nekom drugom	9	2,6%
Ne znam	41	12%
Ukupno	343	100%

Posmatrajući prikazane podatke iz tabele 29, uočavamo da od ukupnog broja učenika, najviše učenika u slučaju sajberbulinga, njih 188 ili 54,8% bi se obratilo roditeljima, 86 ili 25,1% učenika bi pomoć potražilo kod prijatelja, 19 ili 5,5% učenika bi se obratilo za pomoć osoblju škole, 9 ili 2,6% učenika bi se obratilo nekom drugom (obratili bi se, sestri ili bratu, policiji, centru za socijalni rad, socijalnom radniku u školi, školskom psihologu i pedagogu), a 41 ili 12% učenika ne zna od koga bi potražili pomoć.

Analizirajući prikazane podatke zaključujemo da učenici najviše povjerenja imaju u roditelje i smatraju da bi im roditelji pružili adekvatnu zaštitu ukoliko bi bili žrtve sajber nasilja. Takođe, značajan je podatak da bi se veliki broj učenika obratio za pomoć svojim prijateljima, što je i karakteristično za period adolescencije, kada mladi veliki dio svojih problema dijele sa prijateljima. Međutim, postavlja se pitanje da li bi njihovi vršnjaci mogli pružiti adekvatnu zaštitu u slučaju sajber nasilja. Ono što je veoma uočljivo kod ovih podataka jeste da vrlo mali broj učenika navodi da bi se obratili za pomoć osoblju škole ili pojedinim institucijama iz svoje okoline. Shodno tome, evidentno je da bi učenici trebali imati više povjerenja u svoje nastavnike, pedagoško-psihološku službu u školi, kao i druge stručne osobe i institucije iz svoje sredine, jer upravo ovi subjekti mogu da im pruže adekvatnu zaštitu ukoliko bi neko od učenika prijavio da je žrtva sajber nasilja.

* * *

Na osnovu predstavljanja posebnih hipoteza, možemo se osvrnuti i na generalnu hipotezu. Generalna hipoteza koju smo postavili u našem istraživanju odnosila se na pretpostavku da je sajberbuling prisutan u srednjim školama u opštini Modriča i da postoji statistički značajna razlika u načinu vršenja sajberbulinga kod učenika u srednjim školama u opštini Modriča u odnosu na obrazovne i demografske karakteristike ispitanika. O prisutnosti sajberbulinga u srednjim školama možemo govoriti na osnovu broja žrtava i broja učenika koji su priznali da su nekada zlostavljali druge na internetu. Utvrdili smo, na osnovu dobijenih rezultata, da postoje učenici koji su žrtve nasilja na internetu (39,7%), ali i učenici koji su vršili nasilje nad drugima (28,3%). Kod učenika srednjih škola u opštini Modriča su prisutni svi oblici sajberbulinga. Kao najčešći oblik i način vršenja sajberbulinga kod srednjih škola u opštini Modriča pojavljuje se hakovanje profila i krađa lozinke (15,4%). Pored toga, drugi oblici i načini vršenja sajberbulinga koji se pojavljuju u visokom procentu su slanje uznemirujućih SMS poruka (14,7%), upućivanje uznemirujućih telefonskih poziva (14,7%), te slanje uznemirujućih slika (14%). Identifikovali smo da postoji povezanost između načina vršenja sajberbulinga i obrazovnih i demografskih karakteristika učenika srednjih škola u opštini Modriča. Utvrdili smo da postoji statistički značajna razlika između načina vršenja sajberbulinga i pola učenika, školskog uspjeha, mjesta prebivališta učenika. Takođe, utvrdili smo da ne postoji statistički značajan odnos između načina vršenja sajberbulinga i razreda koji pohađaju učenici. Dječaci su češće bili žrtve sajberbulinga (55,1%). Sa dolaskom nove generacije učenika, odnosno učenika koji su u trenutku anketiranja bili prvi razred (33,1%), došlo je do porasta broja učenika koji su bili žrtve sajber nasilja u odnosu na broj žrtava u drugim (20,6%), trećim (22,1%) i četvrtim (24,3%) razredima srednjih škola. U istraživanju smo došli do rezultata da su žrtve sajber nasilja bili češće učenici sa boljim školskim uspjehom, te učenici koji žive u gradu (41,9%).

Prema mišljenju učenika najčešći uzrok zbog kojeg dolazi do sajberbulinga jeste dokazivanje pred grupom vršnjaka. Učenici smatraju da sajber nasilje ostavlja najviše posljedica i na žrtvu i na nasilnika. Najviše učenika je

odgovorilo da sajberbuliing ne ostavlja posljedice na njihovo ponašanje, a u najvećem broju slučajeva nisu bili svjedoci sajberbuliinga.

Na osnovu dobijenih podataka možemo utvrditi da se događaji na temu prevencije i suzbijanja sajberbuliinga organizuju u školi, ali rijetko, odnosno prema tvrdnjama učenika, o ovom problemu se najviše razgovara na časovima (67,3%). Na osnovu rezultata istraživanja koje smo dobili, možemo zaključiti da je potrebno više povjerenja u školu i njeno osoblje, odnosno ukazati učenicima da se trebaju i mogu obratiti za pomoć socijalnom radniku i pedagoško-psihološkoj službi škole. Takođe, potrebno je posvetiti više pažnje ovom problemu, organizovati više događaja koji bi bili usmjereni na unapređenje programa prevencije i suzbijanja sajber nasilja, te kreirati mjere sprečavanja pojave ovog problema na nivou škole.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nasilje putem interneta, u svijetu poznato kao cyberbullying, opšti je pojam za svaku komunikacijsku aktivnost sajber tehnologijom koja se može smatrati štetnom kako za pojedinca, tako i za opšte dobro. U ovoj naučnoj monografiji predstavili smo jedno empirijsko istraživanje koje daje jasnu percepciju ovog problema u našem društvu. Ono što je posebno indikativno jeste da smo analizom podataka koji se odnose na svrhu upotrebe interneta i društvenih mreža, utvrdili da 100% ispitanih učenika posjeduje profil bar na nekoj društvenoj mreži. Kao najpopularnije društvene mreže izdvojile su se *Facebook* (47,2%) i *Instagram* (30,9%). Iako su mogućnosti koje nam nudi internet ogromne, možemo uvidjeti da ga učenici najčešće koriste samo za komuniciranje sa prijateljima koji im nisu dostupni za druženje “licem u lice” (26,2%), za gledanje filmova (23%), za traženje informacija (16%), kao i za pristup društvenim mrežama (16,6%). Sve to ukazuje na činjenicu da je potrebno ukazati učenicima na mnoge druge mogućnosti koje im pruža internet, odnosno, približiti im mogućnosti korištenja interneta u obrazovne svrhe.

U ovoj naučnoj monografiji predstavili smo i rezultate koji se odnose na prisutnost sajberbulinga, oblika i načina vršenja sajberbulinga kod učenika u srednjim školama u opštini Modriča. Rezultati nam govore da je sajberbuling prisutan kod učenika u srednjim školama, a kao najčešći načini i oblici vršenja sajber nasilja pojavljuju se hakovanje profila i krađe lozinke (15,4%), slanje uznemirujućih SMS poruka (14,7%), upućivanje telefonskih poziva (14,7%) te slanje i uznemirujućih slika (14%). Takođe, evidentno je da je veći broj žrtava nasilja (136 ili 39,7%) u odnosu na broj učenika koji su priznali da su bili zlostavljači putem interneta (97 ili 28,3%).

Utvrđili smo da postoji statistički značajna razlika između načina vršenja sajber nasilja i pola učenika, školskog uspjeha učenika i mjesta prebivališta učenika, ali i da ne postoji statistički značajna razlika između načina vršenja sajber nasilja i razreda koji pohađaju učenici. Zanimljivo je naglasiti da su dječaci češće bili izloženi sajber nasilju (55,1%), iako se smatra da su djevojčice te koje su češće žrtve nasilja uopšteno. Sajber nasilje je bilo prisutno u sva četiri razreda, a do porasta je došlo kod učenika prvih razreda (33,1%). Potrebno je naglasiti i da su najčešće žrtve sajberbulinga učenici sa boljim školskim uspjehom, odnosno odličnim (40,4%) i vrlo dobrim uspjehom (39%), kao i učenici koji žive u gradskoj sredini (41,9%).

Tokom istraživanja nastojali smo istražiti uzroke i posljedice sajberbulinga kod učenika. Kao najuočljivi podatak, koji se odnosi na uzroke sajberbulinga kod učenika, govori nam da je najveći uzrok sajberbulinga dokazivanje pred grupom vršnjaka (39,7%), a pored toga i poremećaji ponašanja učenika (21%). Učenici su smatrali da sajber nasilje najveće posljedice ostavlja na žrtvu i na nasilnika (48,7%). Međutim, uočili smo da učenici smatraju da u najvećoj mjeri sajber nasilje ne ostavlja posljedice na njihovo ponašanje (52,2%) ili ih veoma rijetko povrijedi (24,5%). Samo jedan manji dio učenika je odgovorio da sajber nasilje negativno utiče na njihov život i ponašanje.

Rezultati istraživanja nam pokazuju da ne postoje posebno osmišljeni programi prevencije sajberbulinga u srednjim školama u opštini Modriča. Odnosno, možemo zaključiti iz rezultata da se o ovom problemu najviše razgovara na časovima (67,3%), dok se posebni događaji na temu prevencije i suzbijanja sajber nasilja organizuju rijetko u sklopu sekcija (10,5%) ili u saradnji sa socijalnim i zdravstvenim institucijama (10,5%), koji kroz prezentacije i radionice rade sa učenicima škole.

Potrebno je da škola posveti više pažnje problemu sajber nasilja, odnosno prevenciji i suzbijanju ovog problema. Konkretno, škola se može više angažovati kroz određene aktivnosti, kao na primjer:

- Organizacija više događaja u toku školske godine, u saradnji sa institucijama iz lokalne zajednice, s ciljem ukazivanja na razvijanje i raširenost ovog problema među učenicima, ali i odraslom populacijom;
- Potrebno je podizati svijest o raširenosti ovog problema i načinima njegovog smanjenja, među učenicima, školskim osobljem i lokalnom zajednicom;

- Neophodna je veća edukacija školskog osoblja, roditelja i drugih u smjeru prevencije sajberbulinga;
- Potrebno je raditi na stvaranju povoljnije školske klime i većeg povjerenja učenika u mogućnosti koje im pruža pedagoško-psihološka služba, nastavnici i drugi;
- Neophodno je veće angažovanje socijalnog radnika, pedagoga i psihologa u srednjim školama, koji mogu vlastitim aktivnostima, u saradnji sa učenicima raditi na smanjenju ovog problema među populacijom učenika;
- Potrebno je uključivati i roditelje u aktivnosti koje se odnose na prevenciju i suzbijanje sajberbulinga kod učenika;
- Na nivou škole poželjno bi bilo osmisliti, u saradnji sa učenicima, konkretne aktivnosti koje bi pozitivno djelovale u smjeru otkrivanja, praćenja, prevencije i suzbijanja ovog problema. Na primjer, moguće je obezbijediti anonimno prijavljivanje pojedinačnih slučajeva sajberbulinga, te na osnovu toga djelovati u smjeru smanjenja ovog problema.

U školama je veoma važna uloga socijalnog radnika koji kroz osmišljavanje i sprovođenje aktivnosti može uticati na stvaranje povoljnije klime u školi i rješavanje problema kod učenika. Njegovo djelovanje moguće je u školi, sa roditeljima, ali i u lokalnoj zajednici. Veoma je važno da socijalni radnik svakodnevno prati dešavanja u školi, kao i socio-demografske prilike djece i njihovih porodica, izostajanje sa časova, uspjeh učenika, neprilagođena ponašanja i probleme, a do tih informacija može doći samoprocjenom situacija, kao i u razgovoru sa nastavnicima, stručnim saradnicima, roditeljima i učenicima. Socijalni radnik u školi može sprovoditi savjetodavni rad sa učenicima, roditeljima, nastavnicima i ostalim koji su zaposleni u školi, s ciljem rješavanja problema, kao što je i problem sajberbulinga. Na osnovu svih informacija i znanja, socijalni radnici u saradnji sa stručnim saradnicima treba da kreiraju aktivnosti i mehanizme s ciljem smanjenja problema vršnjačkog nasilja i sajberbulinga. Djelovanje socijalnog radnika obuhvata i saradnju sa roditeljima, na način da socijalni radnik upozna svaku porodicu posebno, kako bi mogao uočiti da li postoje problemi u porodici koji utiču na pojavu problema u razvoju, vaspitanju i obrazovanju djeteta. Rad sa porodicom treba da bude usmjeren na rješavanje problema i jačanje kapaciteta porodice za samostalno rješavanje problema ukoliko bi došlo do ponavljanja sajber nasilja kod djeteta. Potrebno je da socijalni radnik

uputi roditelje da prate svoje dijete, te ukoliko uoče nekakve promjene, bilo da su djeca žrtve ili nasilnici, to treba i da prijave socijalnom radniku ili nekoj drugoj stručnoj osobi u školi. Socijalni radnik u školi treba da sarađuje i sa subjektima lokalne zajednice kao što su centar za socijalni rad, zdravstvene ustanove i policija, s ciljem rješavanja problema vršnjačkog nasilja i sajberbulinga. Socijalnog radnika u školi možemo posmatrati kao resurs koji može pomoći školi i njenim đacima da bolje funkcionišu i ostvaruju bolje rezultate, ali i svakom učeniku posebno da ostvari svoje potencijale, u skladu sa svojim kapacitetima.

Ova naučna monografija ukazuje na brojne probleme svih onih faktora koji bi trebali da budu temelj zdravog odrastanja djeteta, a to su prije svega porodica i škola. Informatička nepismenost roditelja, nedovoljna kontrola djece kako van kuće tako i unutar dok koriste pametne telefone ili druge uređaje, nedovoljna komunikacija sa djecom u vezi svakodnevnih aktivnosti, nerazumjevanje njihovih potreba u velikoj mjeri povećavaju rizik da takva djeca traže pažnju i sagovornike na društvenim mrežama, postavljaju neprikladne sadržaje i fotografije, komentare, te na takav način postaju potencijalna žrtva sajberbulinga.

Škola sa druge strane usmjerava svoje potencijale na obrazovanje stavljajući vaspitanje učenika u drugi plan ili prepuštajući tu ulogu prvenstveno roditeljima. Ocjena je mjerilo svega, a ne pripremanje djece za život, rad i učenje. Nasilje je prisutno u školama, u njihovim dvorištima, parkovima, hodnicima, ali pored onog vidljivog fizičkog i verbalnog nasilje danas pod uticajem informaciono – komunikacionog razvoja poprima sasvim druge oblike, koji su danas mnogo opasniji i pogubniji za djecu i mlade.

Djeca se danas igraju na mobilnim telefonima, komuniciraju, vrijeđaju, ismijavaju, dijele uvredljive sadržaje, ucjenjuju, prijete i to djeca koja često imaju svega 12 i više godina. Ko je kriv za to i ko je zakazao u lancu mnogobrojnih faktora koji utiču na socijalizaciju djece je pitanje za sve!? Vjerujemo da ćemo se ovim pitanjem još dugo baviti, ako ne prihvatimo činjenicu da je sajberbuling opasnost koja se dešava našoj djeci, a ne drugima.

Na osnovu podataka koje smo prezentovali u ovoj naučnoj monografiji nastojali smo ukazati na činjenicu da se u svakom trenutku današnjice nalazimo u opasnosti da postanemo meta sajber nasilnika, ne samo djeca i mladi, nego i odrasla populacija. Ali, svjedoci smo da su upravo djeca i mladi, najpristupačnija meta i najranjiviji dio populacije na ovom polju. Danas djeca i mladi odrastaju uz pametne

telefone i društvene mreže i oni su sastavni dio njihove svakodnevice, ali moramo biti svjesni da će postati i neizbježan i sve veći pratilac njihovog odrastanja. Zato je neophodno da shvatimo stvarne rizike i probleme koje sa sobom nosi sajberbuljing i zaštitimo mlade, ali i odraslu populaciju. Neprihvatljivo je ignorisanje ovog problema, potrebno je razvijati više povjerenja u službe i institucije koje nam mogu pomoći, te razvijati mehanizme za smanjenje problema sajber nasilja. Ovim istraživanjem željeli smo podstaknuti i druge da se bave problemom sajber nasilja u svojim lokalnim zajednicama, čime možemo doprinijeti razvoju programa prevencije i suzbijanja ovog problema i na lokalnom nivou.

NASILJE PUTEM INTERNETA - CYBERBULLYING

Sažetak

Naučna monografija pod nazivom „Nasilje putem interneta – cyberbullying“ daje jednu percepciju novog i sve izraženijeg vida nasilja među mladima - sajberbulinga. Nasilje putem interneta je sve veći problem među mladim, ali i starijom populacijom. U ovoj naučnoj monografiji pored teorijskog koncepta, u kojem smo predstavili kako i zbog čega dolazi do sajberbulinga, prikazali smo i zanimljivo istraživanje koje potvrđuju naše pretpostavke o sve većoj prisutnosti digitalnog nasilja i u Bosni i Hercegovini. U našem istraživanju bazirali smo se na učenike i školu kao mjesto gdje se često identifikuju ovi problemi kod mladih.

Predmet istraživanja obuhvata identifikovanje prisutnosti i oblika sajberbulinga kod učenika srednjih škola u opštini Modriča, kao i istraživanje povezanosti između načina vršenja sajberbulinga i obrazovnih i demografskih karakteristika učenika koji su učestvovali u ovom istraživanju. U skladu sa postavljenim hipotezama i zadacima istraživanja, uzorkom su obuhvaćena 343 učenika, oba pola, iz Srednjoškolskog centra “Jovan Cvijić” u opštini Modriča. Rezultati istraživanja koje smo predstavili u ovom radu pokazuju da je sajberbuling prisutan kod učenika, te da su prisutni svi oblici sajberbulinga. Učenici su češće bili žrtve, nego što su zlostavljali druge. Žrtve sajberbulinga su češće bili dječaci. Sajberbuling je najprisutniji kod učenika prvih razreda srednje škole, zatim kod učenika sa boljim školskim uspjehom, kao i kod učenika koji žive u gradu. Takođe, rezultati istraživanja nam govore da je u srednjim školama u opštini Modriča slabo razvijena prevencija ovog problema.

Na osnovu podataka koje smo prezentovali u ovoj naučnoj monografiji nastojali smo ukazati na činjenicu da se u svakom trenutku današnjice nalazimo u opasnosti da postanemo meta sajber nasilnika, ne samo djeca i mladi, nego i odrasla populacija. Ali, svjedoci smo da su upravo djeca i mladi, najpristupačnija meta i najranjiviji dio populacije na ovom polju. Danas djeca i mladi odrastaju uz pametne telefone i društvene mreže i oni su sastavni dio njihove svakodnevice, ali moramo biti svjesni da će postati i neizbježan i sve veći pratilac njihovog odrastanja. Zato je neophodno da shvatimo stvarne rizike i probleme koje sa sobom nosi sajberbuling i zaštitimo mlade, ali i odraslu populaciju. Neprihvatljivo je ignorisanje ovog problema, potrebno je razvijati više povjerenja u službe i institucije koje nam mogu pomoći, te razvijati mehanizme za smanjenje problema sajber nasilja. Ovim istraživanjem željeli smo podstaknuti i druge da se bave problemom sajber nasilja u

svojim lokalnim zajednicama, čime možemo doprinijeti razvoju programa prevencije i suzbijanja ovog problema i na lokalnom nivou.

Ova naučna monografija daje jasne smjernice, ali i dobru naučnu bazu za dalji razvoj akcionih istraživanja koja će se baviti ovim problemom, posebno razvojem preventivnih programa i efikasne strategije u borbi protiv sajberbulinga na nivou države.

INTERNET VIOLENCE - CYBERBULLYING

Summary

The scientific monograph entitled “Internet Violence - Cyberbullying “ gives a perception of a new and increasing form of violence among young people - cyberbullying. Internet violence is a growing problem among the young, but also older population. In this scientific monograph, in addition to the theoretical concept, in which we presented how and why cyberbullying occurs, we presented an interesting study that confirms our assumptions about the growing presence of digital violence in Bosnia and Herzegovina. In our research, we relied on students and school as a place where these problems are often identified among young people.

The subject of the research includes identifying the presence and forms of cyberbullying among high school students in the municipality of Modriča, as well as researching the relationship between the manner of cyberbullying and educational and demographic characteristics of students who participated in this research. In accordance with the set hypotheses and research tasks, the sample included 343 students, both male and female, from the High School Center “Jovan Cvijić” in the municipality of Modriča. The results of the research we presented in this paper show that cyberbullying is present among students, and that all forms of cyberbullying are present. Students were more likely to be victims than to abuse others. The victims of cyberbullying were more often boys. Cyberbullying is most present among first grade high school students, then among students with better school performance, as well as among students living in the city. Also, the results of the research tell us that the prevention of this problem is poorly developed in high schools in the municipality of Modriča.

Based on the data we presented in this scientific monograph, we tried to point out the fact that at any moment today we are in danger of becoming a target of cyber bullies, not only children and youth, but also the adult population. But we are witnessing that children and young people are the most accessible target and the most vulnerable part of the population in this field. Today, children and young people grow up with smartphones and social networks and they are an integral part of their daily lives, but we must be aware that they will become both an inevitable and growing companion of their growing up. That is why it is

necessary to understand the real risks and problems that cyberbullying brings and to protect young people, but also the adult population. It is unacceptable to ignore this problem, it is necessary to develop more trust in services and institutions that can help us, and to develop mechanisms to reduce the problem of cyber violence. With this research, we wanted to encourage others to deal with the problem of cyber violence in their local communities, which can contribute to the development of programs to prevent and combat this problem at the local level.

This scientific monograph provides clear guidelines, but also a good scientific basis for further development of action research that will address this problem, especially the development of prevention programs and effective strategies in the actions against cyberbullying at the government institution level.

GEWALT DURCH INTERNET - CYBERBULLYING

Zusammenfassung

Wissenschaftliche Monographie mit dem Titel „Gewalt durch Internet-Cybermobbing“ verleiht eine neue und immer ausgeprägtere Wahrnehmung von Gewalt unter Jugendlichen-Cyber-Mobbing. Gewalt durch Internet ist ein wachsendes Problem bei jungen Menschen, aber auch bei ältere Population. In dieser wissenschaftlichen Monographie, neben der theoretischen Konzept, in dem wir dargestellt haben, wie und warum zu Cybermobbing auftritt, haben wir dazu noch eine interessante Studie vorgestellt. Dies wird durch unsere Annahmen über die wachsende Gegenwart digitaler Gewalt in Bosnien und Herzegowina bestätigt. In unserer Forschung basierten wir uns auf Schüler und Schule als Orte, an denen diese Probleme bei jungen Menschen häufig identifiziert werden.

Gegenstand der Forschung umfasst die Formen von Gegenwart unter Gymnasiasten in der Gemeinde Modrica, sowie die Erforschung der Verbindung zwischen den Möglichkeiten, dies zu tun Cybermobbing sowie bildungsbezogene und demografische Merkmale von Schülern, die an dieser Untersuchung teilgenommen haben. Gemäß den aufgestellten Hypothesen und Forschungsangaben, umfasste die Stichprobe 343 Schüler, beider Geschlechter, vom Hochschulszentrum „Jovan Cvijic“ aus Modrica. Die Ergebnisse der Forschung zeigen, dass Cybermobbing bei Schülern vorhanden sind sowie alle Formen. Schüler waren eher Opfer als andere zu missbrauchen. Jungen waren häufiger die Opfer der Cybermobbing. Cybermobbing ist am weitesten verbreitet mit Schülern der ersten Klasse, dann mit Schülern mit bessere schulische Leistungen, sowie mit Schülern, die in der Stadt leben. Die Ergebnisse der Forschung sagen uns auch, dass in Realschulen in der Gemeinde Modrica eine schlecht entwickelte Vorbeugung gegen dieses Problem gibt.

Basierend auf den Daten, die wir in dieser wissenschaftlichen Monographie präsentiert haben, wollten wir darauf hinweisen, dass wir uns in jedem Moment in Gefahr befinden, Opfer von Cybermobbern zu werden. Und zwar nicht nur die Kinder und Jugendliche, sondern auch die erwachsene Population. Aber, wir sind Zeugen, dass die Kinder und Jugendliche in diesem Bereich die zugänglichste Zielgruppe und der am stärksten gefährdete Teil der Population sind. Heutzutage wachsen Kinder und Jugendliche mit Smartphones und Social Media auf und sie sind ein fester Bestandteil ihres täglichen Lebens und wir müssen uns bewusst werden, dass sie der unvermeidliche

und wachsende Begleiter ihres Erwachsenwerdens werden. Deshalb ist es notwendig, die tatsächlichen Risiken und Probleme zu verstehen, die Cybermobbing mit sich bringt und junge als auch erwachsene zu schützen. Es ist nicht akzeptabel, dieses Problem zu ignorieren. Es ist notwendig, mehr Vertrauen in die Dienste und Institutionen zu entwickeln, die uns helfen können und es müssen Mechanismen entwickelt werden, um das Problem des Cybermobbings zu reduzieren. Mit dieser Recherche wollten wir andere ermutigen, sich mit Cybermobbing in lokalen Gemeinschaften auseinanderzusetzen, damit wir sowohl zur Entwicklung von Präventionsprogramme als auch zur Bekämpfung dieses Problems auf lokaler Ebene beitragen können.

Diese wissenschaftliche Monographie gibt klare Richtlinien, aber auch gute wissenschaftliche Grundlage für die Weiterentwicklung der Aktionsforschung, die sich mit diesen Problemen befassen wird, insbesondere mit der Entwicklung der Präventionsprogramme und effektive Strategien zur Bekämpfung von Cybermobbing auf Landesebene.

LITERATURA

1. Adamović, Ž., Ivić, M., Vuković, V. (2017). *Metodologija i tehnologija izrade naučnih radova*. Banja Luka: Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment.
2. After teen's suicide, parents take their battle to court - "Nakon samoubistva tinejdžerke, roditelji vode bitku na sudu". Forbes, (2009). Na sajtu: <https://www.google.hr/amp/s/www.forbes.com/sites/kashmirhill/2009/12/07/after-teen-sexting-suicide-parents-sue-well-everybody/amp/>. Očitano: 04.04.2022.
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. (2019). Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini. Na sajtu: www.bhas.gov.ba Očitano: 12.06.2021. godine.
4. Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Heusmann, L. R., Johnson, J. D., Linz, D., Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological science in the public interest*, 4(3), pp. 81 - 110.
5. Asianstudies (2013). Na sajtu: <https://www.asianstudies.org/publications/eaal/archives/cyberbullying-in-asia/>. Očitano: 02.04.2022.
6. Avramovic, Z. (2007). Školska saradnja u uslovima krize porodice. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
7. Bajić, J. (2014). Postmoderni pristup masovnom komuniciranju: Uloga interneta u obrazovanju i savremenim tržišnim kretanjima. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, Vol. 4, br. 2, str. 320 - 339.
8. Baldry, C. A. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse Neglect*, Vol. 27, pp. 713 - 732.
9. Batori, M., Ćurlin, M., Babić, D. (2020). Nasilje putem interneta među adolescentima. *Zdravstveni glasnik*, 6(1), str. 104 - 114.
10. Bazić, B. (2013). Fenomen vršnjačkog nasilja i oblici njegovog ispoljavanja. *Baština*, 35(1), str. 381 - 394.
11. Bešić, M. (2012). *Metodologija političkih nauka*. Podgorica: Fakultet političkih nauka.

12. Bjelajac, Ž., & Filipović, A. (2020). Internet i društvene mreže kao neograničeni prostor za koncentraciju i multiplicirano prisustvo pedofila *Kultura polisa*, 17, pp. 29–40.
13. Bjelajac, Ž., Filipović, A. (2021b). Fleksibilnost digitalnih medija za manipulativno delovanje seksualnih predatora, *Kultura polisa*, 18 (44), pp. 51–67.
14. Bjelajac, Ž., Filipović, M. (2021a). Specific characteristics of digital violence and digital crime. *Law, theory and practice*, 4, pp.16 – 32.
15. Bobrek Macanović, K. (2018). *Društveni mediji u integrisanim marketinškim komunikacijama*. Banja Luka: Univerzitet za poslovne studije.
16. Bognar, L., Matijević, M. (2005). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
17. Bošković, M. (2007). *Osnovi maloljetnicke delinkvencije*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
18. Branković, S. (2013). Socijalne mreže i nove mogućnosti društvenog istraživanja. *Kultura polisa*, br. 20, godina X, str. 77 - 90.
19. Buljan-Flander, G. (2008). Internet i djeca – trebamo li brinuti? U: Kolesarić, V. (ured.), *Nasilje nad djecom i među djecom - Zbornik radova II. znanstveno-stručnog skupa* (str. 13 - 22). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
20. Buljan-Flander, G. (2013a). *Nasilje preko interneta (Cyberbulling)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece Zagreba.
21. Buljan-Flander, G. (2013b). *Specifičnosti djece uključene u elektroničko nasilje (cyberbullying) - implikacije za tretman*. Zagreb: Savez psihoterapijskih udruga Hrvatske „Nijanse psihoterapije“.
22. Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: d.o.o. Zagreb.
23. Butjer, I., (2018). Šokantan primjer vršnjačkog nasilja. Na sajtu: <https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/grad/sokantan-primjer-vrsnjackog-nasilja-hvala-bogu-sto-si-izgubila-roditelje-jos-da-i-ti-umres-drojlo>. Očitano: 25.02.2022.
24. Centar – Sirius (2019). Uticaj nasilnih videoigara na djecu – Igra li i Vaše dijete GTA 5? Na sajtu: <https://centar-sirius.hr/utjecaj-nasilnih-videoigara-na-djecu-igra-li-i-vase-dijete-gta-5/>. Očitano: 14.01.2022.

25. Childrengsociety (2019). Na sajtu: <https://www.childrengsociety.org.uk/sites/default/files/social-media-cyberbullying-inquiry-summary-report.pdf>. Očitano: 02.04.2022.
26. Ciboci, L. (2014). Grupe mržnje na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima. U: Majdak, M. i et al. (ured.), *Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima* (str. 13 - 27). Zagreb: Društvo za socijalnu politiku.
27. Cyber bullying research center (2021). Na sajtu. <https://cyberbullying.org/facts>. Očitano: 02.04.2022.
28. Čorbo, A. (2019). Povezanost odgojnih stilova nastavnika sa discipliniranjem učenika, magistarski rad. Sarajevo: Filozofski fakultet.
29. Deklaracija o eliminisanju nasilja nad ženama. Na sajtu: <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/ljudska%20prava/2017/ravnopravnost%20spolova/Deklaracija%20o%20uklanjanju%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama.pdf>. Očitano: 14. 10. 2021.
30. Denisov, B. B. (2008). Философия насилия, Философия и общество, (1), pp.39–56.
31. Dimitrijević, A. (2018). Nasilje na fejsbuku među učenicima osnovne škole. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstveni društveni odgovor* (str. 195 - 202). Banja Luka: Centar modernih znanja.
32. Ditch the Label (2017). Na sajtu: <https://www.ditchthelabel.org/cyber-bullying-statistics-what-they-tell-us/>. Očitano: 02.04.2022.
33. Ditch the Label (2020). Na sajtu. <https://www.ditchthelabel.org/what-is-cyberbullying/>. Očitano: 02.04.2022.
34. Dobrić, D. (2013). Učenica iz Beograda na ivici samoubistva zbog maltretiranja na Facebook-u. Na sajtu: <https://net.hr/danas/ucenica-iz-beograda-na-ivici-samoubistva-zbog-maltretiranja-na-facebook-u/>. Očitano: 12.01.2022.
35. Dragišić-Labaš, S. (2020). *Suicidno ponašanje adolescenata i mladih odraslih: Razmatranje rizičnih faktora*. Beograd: Filozofski fakultet.
36. Дуроњић, Т. (2017). *Дигитални информациони системи: медијски приступ*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
37. Đonđ-Perković, R. (2018). *Opasnosti na internetu*. Na sajtu: <http://www.eduvizija.hr>. Očitano: 23. 07. 2021.

38. Đurić, Z. (1998). *Uloga škole u borbi protiv nasilja i droge*. Beograd: Ministarstvo prosvete.
39. Đuričić, T. (2018). Uloga socijalnog rada u zaštiti djece od zlostavljanja. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 624 - 633). Banja Luka: Centar modernih znanja.
40. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Na sajtu: https://advokatprnjavorac.com/zakoni/Europska_konvencija_o_ljudskim_pravima.pdf. Očitano: 14. 10. 2021.
41. Filipović, A., Vojnić, S. (2019). Bezbednosni izazovi na internetu kao novom prostoru za vršenje nasilja. *Kultura polisa*, 16 (39), pp. 263–273.
42. Foretić, N., Rodek, S., Mihaljević, D. (2007). Uticaj medija na fizičku aktivnost djece. *Školski vjesnik*, 58(4), str. 381 - 397.
43. Gašić, S., Pavišić, Ž. (2004). *Mere i programi za prevenciju nasilja u školi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
44. Gavrilović, A., Šućur-Janjetović, V. (2014). *Socijalni rad u vaspitno-obrazovnim ustanovama*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
45. Gelenčir, M. (2018). Dječak iz Zagreba objesio se zbog planetarno popularne igrice: „Rekao mi je da postaje čudna i pomalo zastrašujuća“. Na sajtu: <https://www.srednja.hr/novosti/djecak-iz-zagreba-objesio-se-zbog-planetarno-popularne-igrice-rekao-da-postaje-cudna-pomalo-zastrasujuca/>. Očitano: 15.02.2022.
46. GLSEN (2019). Na sajtu: https://www.glsen.org/sites/default/files/2015%20National%20GLSEN%202015%20National%20School%20Climate%20Survey%20%28NSCS%29%20-%20Full%20Report_0.pdf. Očitano: 02.04.2022.
47. Grbavac, J., Grbavac, V. (2015). Uticaj multimedija posredstvom tehnologija virtualne realnosti na komunikacije. *Media, culture and public relations*, 5(2), str. 206 - 219.
48. Halberstadt, A. G., Denhman, S. A., Dunsmore, J. C. (2001). Affective Social Competence. *Social development*, 10(1), pp. 79 - 119.
49. Hobbes, T. (2004). *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, Zagreb: Jesenski i Turk.

50. Hodak Kodžoman, I., Velki, T., Canić, L. (2013). Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju. *Život i škola*, br. 30, str. 110 – 128.
51. Hrenar, D., Bedić, B., Mudrovčić, D., Josić, M. (2014). Povezanost doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja i samopoimanja srednjoškolaca. U: Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K., Vuga, A. (Ured.), *Zbornik radova konferencije – Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. (str. 27 - 39). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
52. Hume D. (1896). *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press.
53. Internet in Europe Stats - Internet User Statistics & 2021 Population for the 53 European countries and regions. Na sajtu: <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm>. Očitano: 02.04.2022.
54. Janković, S. (2018). Strah od nasilničkog kriminaliteta. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 113 - 121). Banja Luka: Centar modernih znanja.
55. Jašović, Ž. (1991). *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
56. Journal of Medical Internet Research (2019). Na sajtu: <https://www.jmir.org/2018/4/e129/>. Očitano: 02.04.2022.
57. Jugović, A. (2018). Problemi u ponašanju djece školskog uzrasta: Pojmovni okviri, obeležja i implikacije za obrazovnu politiku. U: Lazarević, E., Gutvajn, N., Malinić, D., Ševa, N. (ured.) *Unapređenje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u Srbiji*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
58. Jutarnji list (2013). Na Facebook se vratio vinkovački monstrum. Na sajtu: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/na-facebook-se-vratio-vinkovacki-monstrum-876655>. Očitano: 02.04.2022.
59. Jutarnji list (2017). Šokantan portret mladog psihopate, tvorca igre Plavi kit „Postoje ljudi i postoji biološki otpad. Ja sam odlučio očistiti društvo od takvih“. Na sajtu: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/sokantan-portret-mladog-psihopata-tvorca-igre-plavi-kit-postoje-ljudi-i-postoji-biološki-otpad-ja-sam-odlucio-ocistiti-drustvo-od-takvih-6037684>. Očitano: 10.04.2022.
60. Karamazan, K. (2016). Internet ovisnost i elektroničko nasilje kod osnovnoškolaca. U: Vejmelka, L., Vuga, A., Radat, K. (ured.) *Zbornik radova 2. konferencije*

prevencije ovisnosti: alkoholizam, ovisnosti o drogama i novije ovisnosti (str. 99 - 108). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.

61. Klaić, B. (1983). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
62. Klarin, M., Matešić, S. (2014). Vršnjačko nasilje među adolescentima u kontekstu roditeljskog ponašanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Vol. 50, br.1, str. 81 - 92.
63. Kolučki, B., Lemish, D. (2013). *Kako komunicirati sa djecom*. Zagreb: UNICEF Hrvatska.
64. Konvencija o pravima djeteta. Na sajtu: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Konvencija_o_pravu_djeteta.pdf. Očitano: 14. 10. 2021. godine.
65. Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama. Na sajtu: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/images/pdf/Publikacija%20Konvencija%20Vije%C4%87a%20Europe%20o%20spre%C4%8Davanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama%20i%20nasilja%20u%20obitelji.pdf> . Očitano: 14. 10. 2021.
66. Krivični zakon Republike Srpske. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21).
67. Križan, H. (2018). *Vršnjačko nasilje: Priručnik za stručnjake*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
68. Krkeljić, Lj. (2012). *Priručnik: Škola bez nasilja - ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i sporta i UNICEF.
69. Kurir (2022). Pojavili se eksplicitni snimci lepe Italijanke! Dijana je fudbalski sudija, sada tvrdi: Žrtva sam zločina, hakovali su mi telefon! Na sajtu: <https://www.kurir.rs/sport/fudbal/3856889/dijana-di-meo-fudbalski-sudija-onli-fans-hakeri-telefon>. Očitano: 08.04.2022.
70. Kušić, S. (2010). Online društvene mreže i društveno umrežavanje kod učenika osnovne škole: navike Facebook generacije. *Škola i život*, br. 24, str. 103 -125.
71. Kuterovac-Jagodić, G., Štulhofer, A., Lebedina-Manzoni, M. (2016). *Preporuke za zaštitu djece i sigurno korištenje elektroničkih medija*. Zagreb: Agencija za elektroničke medije.
72. Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S., Medenica, G. (2016). *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije.

73. Labaš, D. (2011). Djeca u svijetu interneta: Zatočenici virtualnog svijeta. U: Ciboci, L., Kanižaj, I., Labaš, D. (ured.), *Djeca medija – Od marginalizacije do senzacije* (str. 35 - 55). Zagreb: Matica hrvatska.
74. Life, death and legacy of Mallory Grossman - "Život, smrt i naslijeđe Mallory Grossman". DailyRecord, (2019). Na sajtu: <https://www.google.hr/amp/s/amp.dailyrecord.com/amp/2017623001>. Očitano: 05.04.2022.
75. List of suicides that have been attributed to cyberbullying - "Samoubistva pripisana cyber maltretiranju". Wikipedia, (2022). Na sajtu: https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_suicides_that_have_been_attributed_to_bullying. Očitano: 05.04.2022.
76. Luković, M., Petrović, V. (2018). Nasilje u porodici – zločin bez adekvatne kazne. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 122 - 139). Banja Luka: Centar modernih znanja.
77. Ljepava, N. (2011). *Realno zlostavljanje u virtuelnom okruženju: Prevencija i intervencija u slučajevima zlostavljanja djece na internetu*. Beograd: Udruženje građana RODITELJ.
78. Macanović, N. (2013). Vršnjačko nasilje kao odraz disfunkcionalnosti društva. U: Šikman, M. (ured.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 131 - 141). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
79. Macanović, N. (2015). *Pedagoške aktuelnosti*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
80. Macanović, N. (2017). Od djeteta do delinkventa. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Anomija društva i posljedice*. (str. 43-51). Banja Luka: CMZ.
81. Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
82. Macanović, N. (2021). *Resocijalizacija maloljetnih prestupnika*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
83. Macanović, N., Bobrek Macanović, K. (2021). Primjena društvenih medija u funkciji savremenog obrazovanja mladih. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih* (str. 254 - 261). Banja Luka: Centar modernih znanja.

84. Macanović, N., Petrović, J. (2015). *Prevenција vršnjačkog nasilja u osnovnim školama „Vratimo drugarstvo u razrede“*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
85. Maden, M., Lenhart, A., Cortesi, S., Gasser, U., Duggan, M., Smith, A., Beaton, M. (2013). *Teens, Social Media and Privacy*, Pew Research Centre. Na sajtu: <http://www.pewinternet.org/2013/05/21/teens-social-media-and-privacy>. Očitano: 09.04.2022.
86. Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 82(1), str. 131 - 149.
87. Марић, Т., Јоргић, Д. (2020). Преференције наставника о настави подржаној мобилним уређајима. У: Марковић, Ј. (ур). Наука и стварност. (стр. 177 – 193). Пале: Филозофски факултет.
88. Matijević, A. (2014). Nasilje nad i među mladima na internetu. U: Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K., Vuga, A. (Ured.), *Zbornik radova konferencije – Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. (str. 39 - 51). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
89. Mediji i internet: Smrt Kristine Kike Đukić. *Nedeljnik Vreme* (2021). Na sajtu: <https://www.vreme.com/kolumna/4577751/>. Očitano: 05.04.2022.
90. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Na sajtu: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf> . Očitano: 14. 10. 2021.
91. Mijanović, N. (2018). Vršnjačko nasilje u periodu adolescencije. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 139 - 149). Banja Luka: Centar modernih znanja.
92. Miladinović, A., Petričević, V. (2013). *Elektronsko vršnjačko nasilje*. Banja Luka: Fakultet bezbjednosnih nauka.
93. Milašin, A., Vranić, T., Buljubašić Kuzmanović, V. (2009). Ispitivanje učestalosti verbalne agresije kod djece i mladeži. *Život i škola*, br. 22, str. 116 – 141.
94. Miliša, Z. (2012). *Tamna strana ekrana*. Varaždin: Tiva.
95. Miljević, M. (2007). *Metodologija naučnog rada*. Pale: Filozofski fakultet.
96. Milosavljević, M. (1998). *Nasilje nad djecom*. Beograd:Fakultet političkih nauka.
97. Milosavljević, S., Radosavljević, I. (2001). *Osnovi metodologije političkih nauka*. Beograd: Službeni glasnik, SRS.

98. Ministarstvo porodice, omladine i sporta Republike Srpske. (2013). *Opšti protokol o postupanju u slučajevima nasilja u porodici*. Banja Luka: Ministarstvo porodice, omladine i sporta.
99. Ministarstvo porodice, omladine i sporta Republike Srpske. (2020). *Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2020 – 2024. godine)*. Banja Luka: Ministarstvo porodice, omladine i sporta.
100. Mirić, F. (2013). Oblici vršnjačkog nasilja putem interneta i društvenih mreža. U: Šikman, M. (ured.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 397 - 408). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
101. Mitrović, M. (2018). Uloga nastavnika i obrazovno-vaspitnih ustanova u prevenciji vršnjačkog nasilja. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 203 - 215). Banja Luka: Centar modernih znanja.
102. Muia, W. (2016). *Influence of social media on deviant behaviour among secondary school students in Langata*, University of Nairobi.
103. Muratbegović, E., Vujović, S. (2016). Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, Sarajevo: Save the Children in North West Balkans. Na sajtu: <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Izvjestajponasanje-djece-na-internetu.pdf>. Očitano: 10.01.2022.
104. Murray, J. B. (1997). Psychophysiological aspects of motion sickness. *Perceptual and Motor Skills*, Vol 85, str. 1163 - 1167.
105. National Crime Prevention Council (2019). Na sajtu. <http://archive.ncpc.org/resources/files/pdf/bullying/cyberbullying.pdf>. Očitano: 02.04.2022.
106. OECD (2019). Na sajtu: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/205f8f17-en.pdf?expires=1648899932&id=id&accname=guest&checksum=9D08B4A-B39E5609F2CD8AAA84483720F>. Očitano: 02.04.2022.
107. Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
108. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.
109. Ombudsman za djecu Republike Srpske. (2019). *Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u vaspitno-obrazovnom sistemu Republike Srpske*. Banja Luka.

110. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2003). OECD Guidelines for the Security of Information Systems and Networks: Towards a Culture of Security, Na sajtu: <https://www.oecd.org/sti/ieconomy/15582276.pdf>. Očitano: 21.03.2022.
111. Osmančević, L. (2016). Mediji u odgoju i obrazovanju. U: Vejmelka, L., Vuga, A., Radat, K. (ured.), *Zbornik radova 2. konferencije prevencije ovisnosti: alkoholizam, ovisnosti o drogama i novije ovisnosti* (str. 76 - 83). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
112. Osmić, A., Čustović, E. (2018). Cyberbullying (mobbing) u Bosni i Hercegovini. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 581 - 587). Banja Luka: Centar modernih znanja.
113. Patekar, N. (2019). *Uticaj medija na formiranje slike o sebi*. Na sajtu: <https://repositorij.efst.unist.hr/islandora/object/efst%3A3010/datastream/PDF/view>. Očitano: 02. 06. 2021.
114. Pavlović, B. (2013). Agresivnost kod djece i vršnjačko nasilje. U: Šikman, M. (ured.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 269 - 278). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
115. Pejović, J. (2020). *Sajberbuling – pakao savremenog tinejdžera*. Na sajtu: <https://digitalizuj.me/2020/07/sajberbuling-pakao-savremenog-tinejdzera/>. Očitano: 02.04.2022.
116. Platon (2013). *Država*. Beograd: Dereta.
117. Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba. (2013). *Istraživanje o iskustvima i ponašanjima djece na Internetu i društvenoj mreži Facebook*. Na sajtu: <https://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/istrazivanje-o-iskustvima-i-ponasanjima-djece-na-internetu-i-na-drustvenoj-mrezi-facebook-2/>. Očitano: 04. 08. 2021.
118. Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.
119. Popadić, D., Kuzmanović, D. (2013). *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Beograd: Institut za psihologiju.
120. Popović-Čitić, B. (2009). Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*, Vol. 12, br.3, str. 43-62.

121. Popović-Čitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). *Prevenција prestupništva djece i omladine*. Beograd: Pedagoško društvo Srbije.
122. Porodični zakon FBiH. („Službene novine FBiH“, br. 35/05).
123. Porodični zakon Republike Srpske. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 54/02, 41/08, 63/14).
124. Poseban izvještaj Ombudsmana za djecu Republike Srpske (2013). Eksploatacija djece na Internetu. Na sajtu. <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/izvinternet.pdf>. Očitano:08 04.2022.
125. Putnik, N., Milošević, M., Bošković, M. (2013). Elektronsko nasilje - Novi oblik vršnjačkog nasilja. U: Šikman, M. (ured.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 293 - 306). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
126. Puzić, S., Baranović, B., Doolan, K. (2011). Školska klima i sukobi u školi. *Sociologija i prostor*, br. 49, str. 335 - 358.
127. Radat, K., Majdak, M., Velmejka, L., Vuga, A. (2019). *Bontončić – Ponašanje na Internetu*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
128. Rajčević, P. (2018). Suočavanje sa pojavama nasilja u društvu i među školskom djecom. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.) *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 158 - 167). Banja Luka: Centar modernih znanja.
129. Rakočević, V. (2019). *Uloga škole u prevenciji i intervenciji elektronskog vršnjačkog nasilja - Priručnik za djecu, roditelje i nastavnike/ce*. Podgorica: NVU Djeca Crne Gore.
130. Ramić, A. (2021). Cyber bullying i cyber criminal – Nasilje putem interneta. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih* (str. 279 - 287). Banja Luka: Centar modernih znanja.
131. Raspopović, S. (2021). Djeca kao žrtve nasilja. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih* (str. 313 - 320). Banja Luka: Centar modernih znanja.
132. Real Life Cyberbullying Horror Stories - “Cyber bullying horor priče iz stvarnoga života”. FamilyOrbit, (2018). Na sajtu: <https://www.familyorbit.com/blog/real-life-cyberbullying-horror-stories/>. Očitano: 06.04.2022.

133. Rosić-Zrinski, M.; Jurasić, D.; Vidović, I. (15.1.2010). Nasilni učenici na Facebooku okupljali sve koji mrze žrtvu. Večernji list.
134. Russell, B. (1949). *Authority and the Individual*. London: George Allen and Unwin.
135. Ružić, N. (2011). Zaštita djece na Internetu. *Nova prisutnost*, br.9, str. 155 – 170.
136. Safko, L. (2010). *The Social media bible*, New Jersey: John Wiley & Sons.
137. Salamandija, M., Mirnić, R. (2013). Specifičnosti vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. U: Šikman, M. (ured.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 279 - 291). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
138. Salmivalli, C. (2010). Bullzing and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 15, pp. 112 – 120.
139. Selimović, H., Jašarević, H. (2018). Pomoć učenicima kod zlostavljanja u školi. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 167 - 175). Banja Luka: Centar modernih znanja.
140. Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), str. 497-526.
141. Shitta-Bey, O. A. (2016). A Discourse on the Ontology of Violence, Kaygi: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi (27), pp. 151–166.
142. Sinobad, S. (2005). Obeležja vršnjačkog nasilja u školama. *Temida*. 8(3), str. 19 – 23.
143. Slobodna dalmacija (2014). Splićanku zlostavljali na Facebooku „Proglasili su me splitskom drocom“! Na sajtu: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/splicanku-26-zlostavljali-na-facebooku-proglasili-su-me-splitskom-drocom-988634>. Očitano: 08.04.2022.
144. Smith P.K, Mahdavi J, Carvalhe M., Fisher S., Russell S, Tippett, N. (2008): „Cayberbullying: its nature and impact in secondary school pupils“. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 49, no. 4, 376-385.
145. Smolović, V. (2018). Nasilje među mladima sa posebnim osvrtom na institucionalnu ustanovu – Ustanovu nezavodskog tipa JU „Centar“ Ljubović Podgorica. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 361 - 366). Banja Luka: Centar modernih znanja.

146. Spasenović, V. (2008). *Vršnjački odnosi i školski uspjeh*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
147. Srna, J. (2003). *Nasilje*. Beograd: Žarko Albulj.
148. Stanković, D. (2019). Sajber nasilje na društvenim mrežama među mladima u Republici Srbiji. *RKKP*, br. 2/19, str. 9 - 23.
149. Statista (2018). Na sajtu: <https://www.statista.com/statistics/293192/cyber-bullying-awareness-in-select-countries-worldwide/> Očitano: 02.04.2022.
150. Statista (2021). Na sajtu: <https://www.statista.com/statistics/333942/us-internet-online-harassment-severity/>. Očitano: 02.04.2022.
151. Strika, D. (2018). Divergentnost pojma nasilja – mladi i nasilje. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 394 - 398). Banja Luka: Centar modernih znanja.
152. Stojanović, R. (2021a). Uloga organa starateljstva i socijalnog rada u zaštiti mladih sa disocijalnim ponašanjem. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih* (str.548-556). Banja Luka: Centar modernih znanja.
153. Stojanović, R. (2021b). Učestalost i karakteristike sajberbulinga kod učenika srednjih škola u opštini Modriča, Master rad: odbranjen 27.12.2021. na Fakultetu političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci.
154. Stojanović, R. (2022a). Uticaj igrica i mobilnih telefona na pojavu poremećaja u ponašanju kod djece i mladih. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Poremećaji u ponašanju djece i mladih* (str.311-320). Banja Luka: Centar modernih znanja.
155. Stojanović, R. (2022b). Vršnjačko nasilje u školi. Micro mreža. Na sajtu: <https://www.micromreza.com/vijesti/ostale-vijesti/14865-vrsnjacko-nasilje-u-skoli>. Očitano: 09.04.2022.
156. Stojanović, R. (2022c). Vrste sajberbulinga. Micro mreža. Na sajtu: <https://www.micromreza.com/vijesti/ostale-vijesti/14864-vrste-sajberbulinga>. Očitano: 10.04.2022.
157. Svjetska zdravstvena organizacija. (2002). *Svjetski izvještaj o nasilju i zdravlju*. Ženeva: Svjetska zdravstvena organizacija.

158. Šare, A. (2019). Elektroničko nasilje. Na sajtu: www.zjz-zadar.hr/hr/zdrav-zivot/djeca-mladi/435. Očitano: 21.03.2022.
159. Šikman, M. (2013). Kriminalitet maloljetnika u Republici Srpskoj, sa osvrtom na vršnjačko nasilje. U: Šikman, M. (ured.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 3 - 19). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
160. Škrlec, N. Buljan-Flander, G., Kralj, D. (2010). Nasilje modernim oblicima komunikacije – prikaz slučaja. U: Kolesarić, V. (ured.), *Nasilje nad djecom i među djecom* (str. 665 - 671). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
161. Špigl, N., Žakula-Desnica, T., Bubnić, Lj. (2010). Izloženost djece nasilju putem mobitela. U: Kolesarić, V. (ured.), *Nasilje nad djecom i među djecom* (str. 671 - 683). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
162. Telegraf 20.02.2018. Sestre Marija (12) i Anastasija (15) napravile oprostajni snimak, a onda skočile sa zgrade: Samoubistvo povezuju sa igricom Plavi kit. Na sajtu: https://www.telegraf.rs/vesti/svet/2936765-sestre-marija-12-i-anastasija-15-napravile-oprostajni-snimak-a-onda-skocile-sa-zgrade-samoubistvo-povezuju-sa-igricom-plavi-kit-foto-video?utm_source=nove_povezane_vesti&utm_medium=preporucene&utm_campaign=nove_povezane_vesti&utm_content=horizontalno_kraj. Očitano: 11.04.2022.
163. Termiz, Dž. (2004). *Metodologija društvenih nauka*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
164. The Top Six Unforgettable CyberBullying Cases -“Nezaboravni slučajevi cyber bullying-a”. NowComment, (2015). Na sajtu: <https://nowcomment.com/documents/36945>. Očitano: 30.03.2022.
165. Tri učenice u dvorištu srednje škole u Tuzli pretukle djevojku: Ostali mirno promatrali i snimali mobitelima. Na sajtu: <http://www.index.hr/Vijesti/clanak/tri-ucenice-u-dvoristu-srednje-skole-u-tuzli-pretukle-djevojku-ostali-mirno-promatrali-i-snimali-mobitelima/709689.aspx>. Oč Plavi kit: Šta je istina o online samoubilačkom izazovu | Preuzeto sa: <https://tuzlanski.ba/zanimljivosti/plavi-kit-sta-je-istina-o-online-samoubilackom-izazovu/> itano:20.01.2022.
166. Tuzlanski ba. portal (2019). Plavi kit: Šta je istina o online samoubilačkom izazovu. Na sajtu: tuzlanski.ba/zanimljivosti/plavi-kit-sta-je-istina-o-online-samoubilackom-izazovu/. Očitano: 12.04.2022.

167. UN (2007). Legislative history of the Convention of the rights of the child. New York, NY: Office of the UN, High commissioner for human rights.
168. UN Human Rights (1989). Convention on the Rights of the Child. Na sajtu: <https://www.-ohchr.-org/en/-professionalinterest/pages/crc.aspx>. Očitano: 15.03.2022. godine.
169. UNICEF i RAK BiH. (2020). Medijske navike djece i stavovi roditelja. Sarajevo. Na sajtu: <https://www.unicef.org/bih/izvje%C5%A1taji/medijske-navike-djece-i-stavovi-roditelja>. Očitano: 15.05.2021.
170. Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka. Na sajtu: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Opca_deklaracija_o_pravima_covjeka.pdf. Očitano: 14. 10. 2021.
171. Ustav Bosne i Hercegovine. („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 25/09). Na sajtu: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/ustav-bosne-i-hercegovine.html>. Očitano: 16. 10. 2021.
172. Varga, M., Šimović, V., Milković, M. (2012). *Zaštita elektroničkih informacija*. Varaždin: Veleučilište u Varaždinu.
173. Vejmelka, L. (2013). Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji. *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 19(2), str. 215 – 240.
174. Vejmelka, L., Majdak, M. (2014). Specifičnosti nasilja kod djece smještene u domovima za djecu. U: Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K., Vuga, A. (Ured.), *Zbornik radova konferencije – Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. (str. 51 - 75). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
175. Vejnović, D. (2013). Teorija i praksa vrsta vršnjačkog nasilja. U: Šikman, M. (ured.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 69 - 78). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
176. Velki, T. (2010). Pojavnost nasilja među srednjoškolcima. U: Kolesarić, V. (ured.), *Nasilje nad djecom i među djecom* (str. 665 - 671). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
177. Vidak, I. (2014). Facebook, komunikacija 21. stoljeća. *Praktični menadžment*, Vol. 5, br. 1, str. 48 – 52.
178. Vijeće ministara BiH (2013). *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad*

djecom u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, BiH: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine.

179. Vilić, V., Žunić, N. (2018). Prevencija i mere zaštite od kompjuterskog kriminaliteta. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 92 – 100). Banja Luka: Centar modernih znanja.
180. World Health Organization, (n.d), Violence prevention (2002). Na sajtu: <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en>. Očitano: 18.03.2022.
181. Vrhovnik, A. (2013). *Elektronično nasilje među djecom i mladima*. Zagreb: Filozofski fakultet. Na sajtu: www.researchgate.net. Očitano: 18. 12. 2021.
182. Vrselja, I., Sučić, I., Franc, R. (2010). Počinitelji i žrtve vršnjačkog nasilja: Uloga osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima. U: Kolesarić, V. (ured.), *Nasilje nad djecom i među djecom* (str. 151 - 181). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
183. Zahović, Z. (2021). Tik tok: prednosti i mane. Micro mreža. Na sajtu: <https://micromreza.com/vijesti/tehnologija/10140-tik-tok-prednosti-i-mane>. Na sajtu: 11.04.2022.
184. Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju Republike Srpske. („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 74/08, 71/09, 104/11). Na sajtu: <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-osnovnom-vaspitanju-i-obrazovanju-RS.pdf>. Očitano: 16. 11. 2021.
185. Zakon o prekršajima Republike Srpske. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 63/14, 36/15, 110/16, 100/17, 19/21). Na sajtu: <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-prekršajima-Republike-Srpske.pdf>. Očitano: 16. 10. 2021.
186. Zakon o radu Republike Srpske. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 1/16, 66/18). Na sajtu: <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-radu-Republike-Srpske-2016.pdf>. Očitano: 15. 10. 2021.
187. Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine. („Službeni glasnik BiH“, br. 16/13, 102/09). Na sajtu: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/zakon_o_ravnopravnosti_spolova_BiH.pdf. Očitano: 15. 10. 2021.
188. Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 37/12, 90/16, 94/19, 42/20). Na sajtu: <https://www.paragraf.ba/>

- [propisi/republika-srpska/zakon-o-socijalnoj-zastiti.html](#). Očitano: 16. 10. 2021.
189. Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske. („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 74/08, 106/09, 104/11). Na sajtu: <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-srednjem-obrazovanju-i-vaspitanju-RS.pdf>. Očitano: 16. 12. 2021.
190. Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 46/04). Na sajtu: https://upubih.com/wp-content/uploads/2019/04/latinica_zakon_o_zastiti_lica_sa_mentalnim_poremecajima_rs.pdf. Očitano: 16. 12. 2021.
191. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH. („Službene novine FBiH“, br. 20/13, 75/21). Na sajtu: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon_o_zastiti_od_nasilja_u_porodici_FBiH.pdf. Očitano: 17. 10. 2021.
192. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 102/12, 108/13, 82/15, 84/19). Na sajtu: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/zakon_o_zastiti_od_nasilja_u_porodici_RS.pdf. Očitano: 17. 10. 2021.
193. Zečević, I. (2010). *Priručnik – Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*. Banja Luka: UG „Zdravo da ste – Hi Neighbour“.
194. Žilić, M., Janković, J. (2016). Nasilje. *Socijalne teme – Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, Vol. 1(3), str. 67 – 87.

PRILOZI

PRILOG 1. - UPITNIK O NASILJU NA INTERNETU

Pred Vama se nalazi upitnik koji sadrži pitanja koja se odnose na rizike upotrebe interneta i sadržaj sajberbulinga na društvenim mrežama. Prikupljanjem podataka o Vašim iskustvima želimo Vam ukazati na opasnosti kojima ste izloženi na društvenim mrežama i pronaći moguća rješenja ovog problema.

Odgovori koje nam budete ponudili su anonimni i korišćiće se samo za potrebe ovog istraživanja, te Vas zato molimo da nam pomognete u realizaciji ovog istraživanja tako što ćete popuniti upitnik koji se nalazi pred Vama. Molimo Vas da odgovarate iskreno i da birate opcije koje najviše odgovaraju Vašem mišljenju i stavu.

Sajberbuling predstavlja jedan od oblika vršnjačkog nasilja koji se odvija putem interneta. Sajberbuling još nazivamo i elektronsko nasilje ili internet nasilje. Do internet nasilja dolazi uz pomoć „pametnih“ telefona, tableta i računara pomoću kojih je pristup internetu brz i jednostavan. Sajberbuling ili internet nasilje obuhvata slanje uvredljivih i uznemirujućih SMS poruka, kao i uvredljivih i uznemirujućih poruka putem What's app, Viber ili Skype aplikacija, upućivanje telefonskih poziva, uznemiravanje putem društvenih mreža i web stranica na kojima se objavljuju uznemirujući i ponižavajući sadržaji o Vama ili Vašem vršnjaku ili nekoj drugoj osobi.

1. POL:

- a) Ženski;
- b) Muški.

2. RAZRED:

- a) Prvi razred;
- b) Drugi razred;
- c) Treći razred;
- d) Četvrti razred.

3. ŠKOLA:

- a) Gimnazija;
- b) Ekonomska škola;
- c) Elektrotehnička škola.

-
4. ŠKOLSKI USPJEH U PRETHODNOM RAZREDU (učenici prvih razreda treba da navedu ostvareni školski uspjeh na kraju prvog polugodišta prvog razreda):
- Odličan;
 - Vrlo dobar;
 - Dobar;
 - Dovoljan.
5. MJESTO PREBIVALIŠTA:
- Grad;
 - Prigradsko naselje;
 - Selo.
6. Koliko ste godina imali kada ste prvi put pristupili internetu? _____.
7. Da li posjedujete profil na nekoj od društvenih mreža?
- DA;
 - NE.
- 7.1. Ukoliko je Vaš odgovor na prethodno pitanje DA, na kojim društvenim mrežama imate profil?
- Facebook;
 - Twitter;
 - Instagram;
 - Blog;
 - Snapchat;
 - Nešto drugo:_____.
8. Prosječno, koliko dnevno vremena provodite na društvenim mrežama?
- Manje od sat vremena;
 - Jedan do dva sata;
 - Dva do tri sata;
 - Tri do četiri sata;
 - Više od četiri sata.
9. U koje svrhe najčešće koristite internet?
- Čitanje vijesti/ Dolaženje do informacija;
 - Traženje različitih informacija vezanih za školu ili radoznalost;
 - Komuniciranje sa prijateljima ili porodicom koji Vam nisu dostupni drugačije (žive u drugoj državi);

- d) Gledanje filmova, video snimaka, slušanje muzike, igranje online igrica;
 - e) Preuzimanje filmova i knjiga;
 - f) Online kupovina/rezervacija;
 - g) Pristup društvenim mrežama kao što su Facebook, Instagram, Twitter i dr.;
 - h) Nešto drugo: _____.
10. Da li Vaše vrijeme provedeno na internetu utiče na učenje, ispunjavanje školskih obaveza ili ispunjavanje drugih obaveza?
- a) DA;
 - b) NE.
11. Da li ste Vi ikada primali uvrijedljive poruke i pozive i bili žrtva sajberbulinga (internet nasilja)?
- a) DA;
 - b) NE.
- 11.1 Ukoliko je Vaš odgovor na prethodno pitanje potvrđan, na koji način?
- a) Zlostavljali su me i uznemiravali preko tekstualnih (SMS) poruka;
 - b) Zlostavljali su me i uznemiravali putem telefonskih poziva;
 - c) Zlostavljali su me i uznemiravali putem slika i videa sa telefona;
 - d) Zlostavljali su me i uznemiravali preko e-mail-a;
 - e) Zlostavljali su me i uznemiravali u chat sobama;
 - f) Zlostavljali su me i uznemiravali preko web sajtova.
 - g) Zlostavljali su me i uznemiravali slanjem pornografskih sadržaja;
 - h) Zlostavljali su me i uznemiravali tokom igranja online – interaktivnih igrica;
 - i) Bio/la sam žrtva napada putem krađe lozinke i hakovanja profila.
12. Da li ste ikada Vi druge osobe zlostavljali ili drugima slali uvredljive poruke i neprimjerene sadržaje?
- a) DA;
 - b) NE.
- 12.1 Ukoliko je Vaš odgovor na prethodno pitanje potvrđan, na koji način?
- a) Zlostavljao/la sam i uznemiravala druge preko tekstualnih (SMS) poruka;
 - b) Zlostavljao/la sam i uznemiravala druge putem telefonskih poziva;
 - c) Zlostavljao/la sam i uznemiravala druge putem slika i videa sa telefona;
 - d) Zlostavljao/la sam i uznemiravala druge preko e-mail-a;

- e) Zlostavljao/la sam i uznemiravala druge u chat sobama;
 - f) Zlostavljao/la sam i uznemiravala druge preko web sajtova;
 - g) Zlostavljao/la sam i uznemiravala druge slanjem pornografskih sadržaja;
 - j) Zlostavljao/la sam i uznemiravala druge tokom igranja online – interaktivnih igrica;
 - h) Vršio/la sam napad na druge krađom lozinke i hakovanjem profila.
13. Koliko često ste imali priliku da na bilo kom od internet sajtova vidite fotografije ili video snimke nasilja u školi, tuče učenika, ismijavanja drugara i slično?
- a) Svaki dan ili skoro svaki dan;
 - b) Jednom ili dva puta nedeljno;
 - c) Jednom ili dva puta mjesečno;
 - d) Manje od jednom mjesečno;
 - e) Ne znam.
14. Na koji način sajberbuling utiče na Vas i Vaše ponašanje?
- a) Osjećam se anksiozno, potišteno;
 - b) Osjećam strah za vlastitu sigurnost;
 - c) Ne mogu da pratim nastavu i dobijam loše ocjene;
 - d) Rijetko me povrijedi;
 - e) Uopšte ne utiče na moje ponašanje.
15. Kome biste se obratili za pomoć ukoliko biste bili žrtva sajberbulinga?
- a) Roditeljima;
 - b) Prijateljima;
 - c) Osoblju škole;
 - d) Nekom drugom: _____;
 - e) Ne znam kome bih se obratio/la.
16. Smatrate li da biste imali adekvatnu zaštitu ukoliko biste se nekome obratili za pomoć?
- a) DA;
 - b) NE.
17. Smatrate li da sajberbuling ostavlja posljedice i na žrtvu i na nasilnika?
- a) Sajberbuling ostavlja posljedice samo na žrtvu;
 - b) Sajberbuling ostavlja posljedice samo na nasilnika;

- c) Sajberbuling ostavlja posljedice i na žrtvu i na nasilnika;
 - d) Ne ostavlja posljedice.
18. Po Vašem mišljenju, zašto dolazi do sajberbuliga?
- a) Zbog poremećaja u ponašanju i emocionalnih stanja;
 - b) Zbog želje za dokazivanjem i popularnošću u grupi;
 - c) Zbog povećanja mogućnosti pripadanja grupi;
 - d) Zbog opšteg stanja i vrijednosti u društvenoj zajednici i njenim strukturama;
 - e) Zbog pretrpljenog nasilja od strane drugih i želje za osvetom;
 - f) Zbog prevazilaženja osjećaja nesigurnosti, ranjivosti i ljubomore;
 - g) Zbog materijalne koristi.
19. Da li se u tvojoj školi organizuju događaji na temu prevencije o sajber nasilju?
- a) Da
 - b) Rijetko
 - c) Ne
20. Ukoliko se organizuju, o problemu sajberbulinga razgovaramo:
- a) U saradnji sa socijalnim i zdravstvenim ustanovama;
 - b) Na času;
 - c) U sklopu sekcija;
 - d) Nešto drugo: _____;
 - e) Ne organizuju se događaji.
21. Šta bi se trebalo uraditi kako bi se spriječilo ponavljanje sajberbulinga?
- a) Organizovati više događaja na kojima bi se sa učenicima razgovaralo o sajber nasilju;
 - b) Razgovarati sa roditeljima o ovome problemu;
 - c) Uvesti određene mjere zaštite u školi;
 - d) Omogućiti učenicima da anonimno prijavljuju slučajeve sajber nasilja;
 - e) Razgovarati sa žrtvama i nasilnicima;
 - f) Nešto drugo: _____.

HVALA NA SARADNJI!

PRILOG 2. STATISTIKA KORIŠTENJA INTERNETA I FACEBOOKA U EVROPI

Internet Stats and Facebook Usage in Europe					
2021 Mid-Year Statistics					
EUROPE	Population (2021 Est.)	Internet Users, 31-DEC-2020	Penetration (% Population)	Users % in Europe	Facebook 31-Dec-2020
Albania	2,872,933	2,160,000	75.2 %	0.3 %	1,571,000
Andorra	77,355	73,101	94.5 %	0.0 %	55,400
Austria	9,043,070	7,920,226	87.6 %	1.1 %	5,030,000
Belarus	9,442,862	7,521,628	79.7 %	1.0 %	3,850,000
Belgium	11,562,784	10,857,126	93.9 %	1.5 %	6,500,000
Bosnia- Herzegovina	3,501,774	2,828,846	80.8 %	0.4 %	1,500,000
Bulgaria	6,988,739	4,663,065	66.7 %	0.6 %	3,300,000
Croatia	4,140,148	3,787,838	91.5 %	0.5 %	1,800,000
Cyprus	1,198,427	1,011,831	84.4%	0.1 %	870,000
Czech Republic	10,630,589	9,323,428	87.7 %	1.3 %	4,600,000
Denmark	5,775,224	5,649,494	97.8 %	0.8 %	3,700,000
Estonia	1,303,798	1,276,521	97.9 %	0.2 %	620,000
Faroe Islands	49,692	48,489	97.6 %	0.0 %	33,000
Finland	5,561,389	5,225,678	94.0 %	0.7 %	2,700,000
France	65,480,710	60,421,689	92.3 %	8.3 %	33,000,000
Germany	82,438,639	79,127,551	96.0 %	10.9 %	31,000,000
Gibraltar	34,879	32,939	94.4 %	0.0 %	23,000
Greece	11,124,603	8,115,397	72.9 %	1.1 %	5,000,000
Guernsey & Alderney	66,731	55,807	83.6 %	0.0 %	34,000
Hungary	9,655,361	8,588,776	89.0 %	1.2 %	5,300,000
Iceland	340,566	337,194	99.0 %	0.0 %	250,000
Ireland	4,847,139	4,453,436	91.9 %	0.6 %	2,700,000
Italy	59,216,525	54,798,299	92.5 %	7.5 %	30,000,000
Jersey	100,097	70,000	69.9 %	0.0 %	63,000
Kosovo	1,907,592	1,693,942	88.8 %	0.2 %	910,000
Latvia	1,911,108	1,663,739	87.1 %	0.2 %	740,000

<u>Liechtenstein</u>	38,404	37,674	98.1 %	0.0 %	14,000
<u>Lithuania</u>	2,864,459	2,603,900	90.9 %	0.4 %	1,400,000
<u>Luxembourg</u>	596,992	584,037	97.8 %	0.1 %	320,000
<u>Malta</u>	433,245	360,056	83.1 %	0.0 %	320,000
<u>Man, Isle of</u>	85,369	52,000	60.9 %	0.0 %	50,000
<u>Moldova</u>	4,029,750	3,067,446	76.1 %	0.4 %	800,000
<u>Monaco</u>	39,102	38,124	97.5 %	0.0 %	13,000
<u>Montenegro</u>	629,355	449,989	71.5 %	0.1 %	320,000
<u>Netherlands</u>	17,132,908	16,383,879	95.6 %	2.3 %	9,800,000
<u>North Macedonia</u>	2,086,720	1,652,056	79.2 %	0.2 %	1,000,000
<u>Norway</u>	5,400,916	5,311,892	98.4 %	0.7 %	3,400,000
<u>Poland</u>	38,028,278	29,757,099	78.2 %	4.1 %	14,000,000
<u>Portugal</u>	10,254,666	8,015,519	78.2 %	1.1 %	5,800,000
<u>Romania</u>	19,483,360	14,387,477	73.8 %	2.0 %	8,900,000
<u>Russia</u>	143,895,551	116,353,942	80.9 %	16.0 %	13,100,000
<u>San Marino</u>	33,683	20,270	60.2 %	0.0 %	7,900
<u>Serbia</u>	8,733,407	6,406,827	73.4 %	0.9 %	3,400,000
<u>Slovakia</u>	5,450,987	4,629,641	84.9 %	0.6 %	3,200,000
<u>Slovenia</u>	2,081,900	1,663,795	79.9 %	0.2 %	910,000
<u>Spain</u>	46,441,049	42,961,230	92.5 %	5.9 %	23,000,000
<u>Svalbard & Jan Mayen</u>	2,583	1,700	65.8 %	0.0 %	1,700
<u>Sweden</u>	10,053,135	9,692,227	96.4 %	1.3 %	6,300,000
<u>Switzerland</u>	8,608,259	8,066,800	93.7 %	1.1 %	3,700,000
<u>Turkey</u>	82,961,805	69,107,183	83.3 %	9.5 %	44,000,000
<u>Ukraine</u>	43,795,220	40,912,381	93.4 %	5.6 %	9,500,000
<u>United Kingdom</u>	66,959,016	63,544,106	94.9 %	8.7 %	44,000,000
<u>Vatican City State</u>	799	480	60.1 %	0.0 %	20
TOTAL EUROPE	829,173,007	727,559,682	87.7 %	100.0 %	340,891,620

NOTES: (1) The European Internet Stats are estimates for June 30, 2020. (2) Facebook subscriber data are estimates for Dec 31, 2020. (3) Detailed data for individual countries may be found by clicking on each country name. (4) The population numbers are for mid-year 2020 based mainly on data the [United Nations Population Division](#). (5) The usage numbers come from various sources, mainly from statistics published by [Nielsen Online](#) , [ITU](#) , [Facebook](#) , [GfK](#), and other trustworthy local sources. (6) For definitions and help, see the [site surfing guide](#). (7) Data may be cited, giving due credit and establishing an active link back to www.internetworldstats.com .

© Copyright 2021, Miniwatts Marketing Group. All rights reserved worldwide.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

004.738.5:316.624
364.63

СТОЈАНОВИЋ, Ружица

Nasilje putem interneta = Cyberbullying / Ružica Stojanović,
Nebojša Macanović. - Banja Luka : Centar modernih znanja, 2022
([Banja Luka] : Markos). - 174 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 100. - Прилози: стр. 167-173. - Библиографија: стр. 149-165.

ISBN 978-99976-934-6-4

COBISS.RS-ID 136213249

ISBN 978-99976-934-6-4



9 789997 693464